

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- VASADI PÉTER verse 713
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: A sebességről (próza) 715
TÉREY JÁNOS: A kaktuszember (verses elbeszélés, részlet) 718
DINA RUBINA: A lélekveszejtő (novella) 730
LANCZKOR GÁBOR versei 745
HALMAI TAMÁS versei 747
BÁTHORI CSABA versei 748
SZÁNTÓ T. GÁBOR verse 750
JENEI LÁSZLÓ: Isten vele (Az olajozók, regény, 4. rész) 752
EÖRTZEN NAGY GERGELY: Kutyák nem (próza) 761
MELIORISZ BÉLA versei 764
DARÁNYI SÁNDOR versei 765
TOROCZKAY ANDRÁS versei 768
NICOLE MALINCONI: Csendkórház (regényrészlet) 771

*

- SZABÓ MAGDA levelei Gömöri Györgyhöz (1970–1999) 787
MEDVE A. ZOLTÁN: Ludizmus, nosztalgia, identitás (Dubravka
Ugrešić műveinek kontextusában) 799
MITJA ČANDER: Szürke övezet (esszé) 809

*

- ANGYALOSI GERGELY: Rejtett fényforrások (Krasznahorkai László:
Seiobo járt odalent) 815
SÁNTHA JÓZSEF: Töltetlen fegyverek (Báthori Csaba: Római suttogás.
Történetek) 819
KRUPP JÓZSEF: Uma a presszóban (Jenei László: Szellemek és
szerelmek) 823
PAP BALÁZS: Béta (A magyar irodalom története, I. kötet: A kezdetektől
1800-ig) 826
S. LACZKÓ ANDRÁS: Szerkezet, funkció, történet (A magyar irodalom
története, II. kötet: 1800-tól 1919-ig) 832
WEISS JÁNOS: A Trianon utáni magyar irodalom története
(A magyar irodalom története, III. kötet: 1920-tól napjainkig) 850

2009

JULIUS-AUGUSZTUS

MÜLLNER ANDRÁS: Két történet az avantgárról

(Kálmán C. György: *Élharcok és arcélek. A korai magyar avantgárd költészet és a kánon*; Kappanyos András: *Tánc az élen. Ötletek az avantgárról*) 857

DECZKI SAROLTA: A kritika ítélőereje (Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet) 864

*

Kisbali László (1954–2009)

HAVASRÉTI JÓZSEF: Kisbali 870

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

OKM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

680,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 9 0 0 7

JELENKOR

LII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4080,- Ft, a II. félévre 3400,- Ft,
egy évre belföldre: 7480,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TOLNAI OTTÓ kapta az idén a legjelentősebb bosznia-hercegovinai irodalmi díjat, a Bosanski Stecakot. A díjat a május 6–13-ig tartó 48. Szarajevói Költészeti Napok záróünnepségén adta át *Gavrilo Grahovac* kulturális és sportminiszter. A nemzetközi irodalmi díjat eddig többek között *Juan Goytisolo* spanyol, *Boris Novak* szlovén, *Tadeusz Różewicz* lengyel, *Mirko Kovač* horvát irodalmárok, Bosznia-Hercegovinából pedig *Abdulah Sidran* bosnyák, *Stevan Tontić* szerb, *Ivan Kordić* horvát költők kapták meg. Az esemény súlyát növelte, hogy a fesztivál kezdetéhez időzítve jelent meg a költőnek az utóbbi két évtizedben írt verseiből készült válogatás, *Balkanski lovor* (Balkáni babér) címmel, *Tamara Bakran*, *Lea Kovács*, *Helena Molnar*, *Viktorija Šantić* és *Darko Tomšić* horvát fordításában.

*

AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLT immár másodízben rendezik meg augusztus 5. és 9. között a Baranya megyei Nagyhar-

sányban, Kisharsányban és Palkonyán. Az összművészeti fesztivál ismét számos zenei, színházi, képzőművészeti és irodalmi programmal várja az érdeklődőket. Ez utóbbiak között lesz beszélgetés *Darvasi Lászlóval*, melyet *Ágoston Zoltán* vezet, *Garaczi Lászlóval*, melyet *Háy János* moderál. Új eleme a programsorozatnak, hogy egy-egy író zenészbartót hív magával, így *Tóth Krisztinát* és *Dévényi Ádámot*, valamint *Spiró Györgyöt* és *Másik Jánost* együtt kérdezi *Háy János*, *Parti Nagy Lajost* és *Faragó Bélát* pedig *Ágoston Zoltán*. – Koncertje lesz mások mellett a *Quimbynek*, a *30Y-nak*, a *Péterfy Bori and Love Bandnek*, a *Kiscsillagnak*, továbbá *Lajkó Félixnek*, és fellép a világhírű *Alexander Balanescu* is. – A színházi események között láthatók többek között a *Szabadkai Népszínház*, a *Pécsi Harmadik Színház*, a *Bárka Színház*, a *Bóbita Bábszínház* előadásai, valamint *Ladányi Andrea*, *Bata Rita*, *Góbi Rita és társulata* produkciói.

Szerzőink

- Vasadi Péter** (1926) – költő, író, Budapesten él.
Krasznahorkai László (1954) – író, Budapesten él.
Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Dina Rubina (1953) – író, Izraelben él.
Goretity József (1961) – irodalomtörténész, műfordító, a Debreceni Egyetem oktatója, Budapesten él.
Lanczkor Gábor (1981) – költő, Szegeden él.
Halmi Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Báthori Csaba (1956) – költő, író, műfordító, esszéista, Budapesten él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, költő, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Jenei László (1964) – író, a *Műút* szerkesztője, Gesztelyen él.
Eörtzen Nagy Gergely (1988) – az MKE intermédia szakos hallgatója, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Darányi Sándor (1951) – költő, Budapesten él.
Toroczkay András (1981) – költő és kertész, Budapesten él.
Nicole Malinconi (1946) – író, Namurban él.
Bárdos Zsuzsa (1976) – nyelvtanár, műfordító, Pécssett él.
Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.
Szabó Magda (1917–2007) – író, műfordító.
Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, Pécssett él.
Mitja Čander (1974) – esszéista, szerkesztő, Ljubljánában él.
Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.
Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, az *Alföld* főmunkatársa, Budapesten él.
Sántha József (1954) – kritikus, Mogyoródon él.
Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
Pap Balázs (1975) – irodalomtörténész, a PTE BTK oktatója, Pécssett él.
S. Laczkó András (1974) – irodalomtörténész, a PTE Illyés Gyula Főiskolai Karának oktatója, Pécssett él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Szűrön él.
Müllner András (1968) – író, irodalmár, Budapesten él.
Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécssett él.

VASADI PÉTER

Szenvedéstörténet

I.

*Kétévesen a kismacskám
fejét egy kővel eltaláltam;
nyitott kanálisba szédült.
Hallottam, hívott, nyávogott.
Először dobtam életemben.
Sírtam nagyon. Belázasodtam.
Nem az, hogy rossz vagyok.
Később, hogy fáj a hús,
izom szakad, in túlfeszül,
erős a bőr, nehéz átszúrni,
nem az, hogy megütöttek,
tágra nyílt a rebbenéstelen
szem beteges gyűlölettől,
hideg gyanakvás beton-
roncsok közé tuszkolt,
nem az, hogy a hegyoldal
lecsúszott épp előttem
alattomos robajjal, nem,
hogy a Tom rám emelte forgó-
táras revolverét, s lőtt is
mellém a falba s nevetett,
hogy lökdöstek, mint csont-
golyót zöldposztós asztalon,*

II.

*hanem hogy – s beláttam –
érthetetlen, milyen s miért
vagyok; el is fogadtam: úgy
kellene, ahogy a többiek;
de nem ment, s nem tudom
azóta se; ezt büntetik – jó,
és végül megnyugodtam.
Mert ha hó hull, mindig fehér.
Ügetnek gyönyörű lovak,
s dúdolnak is félhangosan.
Minden kannának van füle.
Kisfejszével aprítom a gallyat.
Ha létrád van, de csak
ereszig ér, ég felé lépegetsz.
És nézni úgy kell, mint
a láng, de szemhunyástalan.
S minél inkább mindenki
vagy, annál jobban magad.
Nyitott tenyérrel élj.
S merítsd meg óriás-
forgáshoz krétaporban.*

A sebességről

Le akarom hagyni a Földet, kifordulok a réten a patakhídnál, kifordulok a szarvaszetető után az erdőszötétből, kifordulok a 12. utca és az Avenue A sarkán a kapun, és gyorsabb akarok lenni, mint a Föld, bármilyen irányba kezdtem is el a gondolkozást, minden ide vezetett, hogy hagyj most mindent, és hagyd le a Földet, és kifordultam, és nekieredtem, és ösztönösen jól eredtem neki, mert nem Keletnek vagy Délnek vagy Északnak vagy szögben vettem az irányt ezektől, hanem Nyugatnak, és jól tettem, hogy így, amennyiben a Föld balról jobbra, azaz Nyugatról Keletre forog, mert ez a helyes, mert így van, hagytam jóvá a pillanat első felében, hisz az egész a leghatározottabban Nyugatról Kelet felé, a ház, a reggeli konyha, az asztal a csészével, a csésze a smaragdban párolgó teával, meg ahogy az illat kígyózik fölfelé és az összes fűszál a hajnali harmattól gyöngyöző réten és az üres szarvaszetető az erdőszötétben, ez mind-mind a lényegét tekintve bizony Nyugatról Keletre szállt, tehát nekem, aki gyorsabb akart lenni, mint a Föld, és kifordult az ajtón, a réten vagy az erdőszötétből, nekem hajszálpontosan a nyugati irányba kellett elindulnom, miközben minden, az egész teremtett világ, az összes, a milliárdnyiszor milliárdnyi alkatrésze ennek az irtóztatóan nagy világnak valamilyen felfoghatatlan sebességgel fordult állandóan Nyugatról Keletre, vagyis nekem, aki gyorsabb akart lenni, ezért a saját sebességét a szembehelyezett irány fizikafeletti váratlanságával, azaz egy magától értetődő szabadsággal gondolta ösztönösen megválasztani, szembe kellett futnom ezzel, szembe ezzel az irtóztató világgal és mindazzal, ami benne ajtó, rét és erdőszötét, azaz hogy nem, hasított belém a pillanat második felében, dehogy szembe, jaj nekem, pont hogy nem szembe, pont rosszul fordultam ki ösztönösen az ajtón, a réten s az erdőszötétből, hanem vele egy irányba kell, éppenhogy Nyugatról Keletnek, ó, a Mindenségét, fordultam meg a tengelyem körül egy szemrebbenés alatt, hogy is gondolhattam ösztönösen, hogy majd ha szembe haladok a Földdel, akkor az ő sebessége meg az enyém, az egymást tekintetbe veszi, tiszteletben tartja, és ebben a tiszteletben összeadódik, lesz a Földé, mely fordul Nyugatról Keletre, és lesz az enyém, mely kiindulópontjának királyi mozdatlanságát abszolút értéként tételezvé fel, jól elkülöníthetően fut szembe ezzel, a Nagy Egészben a kis kicsi, a Nagy Iránnyal szemben a kis ellenirány, egymástól függetlenül, egymással csak egyetlen viszonylatban, hogy ugyanis a Nagy Irány helyet ad önmagában a Kis Elleniránynak, micsoda egy rövidzárlat, állapítottam meg, és fordultam máris, de hát mért is gondoltam ilyet, ráadásul ösztönösen, hiszen ha már egyetlen viszonylatról beszélünk, akkor az az egyetlen viszonylat nem is lehet más, mint hogy az egyik magában foglalja a másikat, hogy az egyik tartalmazza a másikat, hogy az egyiknek a másik a része, az alávetettje, a beosztottja, a kisöccse, a kishúga, akit a Nagy víz magával, amerre megy, és hát a

Föld, az bizony nagyhelyesen és kizárólag Nyugatról Keletnek haladt, és benne én, aki gyorsabb akart lenni, mint a Föld, magától értetődően relációban voltam vele, mégpedig a legszigorúbban logikus relációban, hogy ugyanis az a sebesség, a Földé, tartalmazta ezt a sebességet, az én futásomé, akár így, akár úgy, mindenképpen tartalmazta, amikor is valamilyen Nagy Szempontból mit számított, hogy szembe futok vele, mert akkor mínusz, vagy ha vele egy irányba, mert akkor plusz, csak nekem, ugye, nagyon is számított, mert én, ugye, pont hogy ezt akartam, gyorsabbnak lenni, mint a Föld, tehát a plusz kellett éppen, azaz hogy nem a Nagy Szabad Nagyegész és benne a Kis Független Kisegész, hanem ahogy a Nagy Fizikánbelüliségben csak futok, most már aztán a helyes irányba, azaz Nyugatról Kelet felé, együtt a Földdel, hisz épp hogy így, hisz épp ezen a módon, hát, persze hogy, ha gyorsabb akarok lenni, mint a Föld, és futottam együtt a Földdel, Nyugatról Keletre, nyugati irányból keleti irányba, és már gyorsabb is voltam, csapott belém, mint a villám, a felismerés, a Föld sebességét egyetlen mozdulat nélkül is hordozom, hát még így, hogy futok a felszínén előre Kelet felé, ez kézenfekvő, lélegeztem egyre boldogabban, friss volt idekint, egy szabadéjszaka vagy egy szabadhajnal, inkább valahogy a kettő között, oda voltam bezárva, viszont egészen megnyugodtam, meg, a gondolattól, hogy most már a helyes irányba futok, hogy gyorsabb legyek, mint a Föld, mert a Föld a gondolat, gondoltam még a legelején, és gyorsabb akarok lenni a gondolatnál, le hagyni a gondolatot, ez volt a hirtelencélom, és ezt követtem, amikor kifordultam a kapun a 12. utca és az Avenue A sarkán meg a gyöngyöző réten a patakhíd mellett vagy az erdőszéltől az üres szarvaszetőnél, hogy aztán először a rossz irányba induljak el, ösztönösen, majd kiigazítsam magam, és egy szempillantás alatt a jó irányba forduljak, Nyugatról Keletre, kis egésként a Nagy Egészben, ahol az ő sebességéhez csak hozzá kellett tennem a magamét, és én hozzá is tettem, vagyis futottam, ahogy bírtam, szedtem a lábam az éjszakából hajnalba forduló hatalmas ég alatt, és nem is volt a fejemben más, csak hogy minden jó így, az övéhez csak hozzáadom az enyémet, az ő sebességéhez az én sebességemet, amikor egy újabb hirtelenben belém vágott, hogy na, jó, de hát mennyivel is vagyok gyorsabb, mint a Föld, és hogy egyáltalán, érdekes ez?, hogy mennyivel legyek gyorsabb?, nem, nem érdekes, mondtam magamnak, miközben szedtem a lábam rendesen, hisz mindössze az az érdekes, hogy előzzük meg a gondolatot, vagyis legyünk gyorsabbak, mint a Föld, viszont ahogy a fejemben elkezdett számolni a kisöcsém, hogy akkor ott van a Föld sebessége, ez a méltóságteljesen elforduló irdatlanul örök per szekundum meg ott van az én futóteljesítményem által előállt alkalom szülte per szekundum, akkor egyszeriben kezdett úgy tűnni, mintha ahhoz, hogy gyorsabb legyek, mint a Föld, bármely tetszőleges érték elegendő volna, amellyel meghaladhatom a Földet, márpedig nekem akkor olyan nagyon futni nem kell, gondoltam, hisz az összsebességem szinte semmit nem változik, ha egy kicsit lecsökkentem, csökkentettem le azonnal a futósebességemet, egyszeriben feltárult, hogy mérhetetlen sok lehetőségem van arra, hogy gyorsabb legyek, mint a Föld, elég, ha tartok továbbra is Nyugatról Keletnek, és elég, ha futok, mert nem érintve most a szélességi körök kínálta csábításokat, melyek hatványszerűen megsokszoroznák, kimondhatatlanul sokféle sebesség van, amelyet megválaszthatok, saját futósebességem végtelen sok értéke,

sőt, gondoltam magamban, miközben továbbra is csökkentettem ezt a futósebességet, tulajdonképpen elég, ha... megyek, ha teszem egymás után a lábaimat, a lényeg, hogy Nyugatról Keletnek menjek, elég, ha nem állok meg, márpedig ahhoz, hogy ne álljak meg, milliárd és milliárd sebességlehetőség létezik, amikor én szabad vagyok, teljesen szabad, jegyeztem meg, ahogy ösztönösen és egyre lassultak lépteim, tökéletesen szabadon választhatom meg, milyen gyorsan menjek, hogy gyorsabb legyek, mint a Föld, és így gyorsabb, mint a gondolat, hiszen a Föld a gondolat, erre járt az agyam, mielőtt nekiindultam nem sokkal ez előtt, erre, amikor kifordultam a réten a patakhídnál, mikor kifordultam a szarvaszetető után az erdőszötétből, mikor kifordultam a 12. utca és az Avenue A sarkán a kapun. Ha nem tévesztem el, mondtam magamnak, és tartom az irányt, ha egyszerűen csak megyek, vagy akár csak sétálgatok előre felé a friss hajnali levegőben, már akkor is elérem célokat, és gyorsabb leszek, mint a Föld – csak az erdőszötét lesz egyre távolabbi, csak az a rét, az az ajtó, csak annak a smaragd párának az illata száll el az időben mindörökre, a végtelenbe, visszaidézhetetlenül.

A kaktuszember*

A Küllügy panorámateraszáról
A Dunát nézi hétfőn Mátrai,
Fiatl verőfényben, nyolc után.
„Te vagy istenem, Húvös Protokoll!
S ti vagytok az isteneim, ti mind,
Udvariasságból kölcsönösen
Betartott Normák! Mert ha ti kihaltok,
Elszabadul, s megfojt minket a dzsungel.”
Vissza az irodába, ásítózva.
Szeretne megérkezni – teljesen.
Hívhatja most Skultéti, a miniszter.
Kint kései kánikula. A vízben
Lassúdan úszik egy sötét uszály,
Míg ők a szertartásrendről beszélnek,
Érintve minden fontos missziót.
A napi hírek. „A szlovák követ
Reklamálja a zászlóégetést.
Szörnyen kínos. Cserébe a magyar
Helységnevtáblákat fölemlegetjük,
Melyeket feldöntöttek mostanában.”
„Sajnálatos, nagyon sajnálatos.”
„Napokon belül asztalhoz ülünk.
Ezt nem jó halogatni.” „Nem bizony.”
„Várom, mikor oldódik, Mátrai.”

De Mátrai most fél szót sem felel,
Egy olajképet néz a bézs falon:
Egységes, vérnarancsszínű mező.
„Mi a fene...” Jócskán elüt az empire
Diófa bútoroktól és elüt
A dús, patinabarna vásznakon
Ködlő erdőktől – „Ez stílustörés!
Csinos, de buta, narancsszínű ömleny”,
Gondolja Mátrai –, „Kakukktojás
A Skultéti-birodalom falán”,
Így véli Mátrai, de csak magában.

* Részlet a Protokoll című verses elbeszélésből.

„Nem!”, egyáltalán nem harmonizál
A klasszikus tujákkal, parkzugokkal,
Műtermi fényekkel világított
Vadászcsendéletekkel és Rodin
Csalogató mozdulatú, csinos
Kis férfiaktjával. Skulptéti rögtön
Veszi a kritikát. „Ja, újítottam.
A tájképek mellé egy új beszerzés.
Kortárs magyar. Valamilyen Burány.
Maga szerint vacak? ... Ez van az arcán.
Egyébként?” Tülkölés hallik a vízről.
„Tájékoztattam a ghánai titkárt,
Hogy milyen öltözet kívánatos
A csütörtöki konzultáción.”
„Nagyon helyes. Na. Nincsen jól, barátom?”
„Migrén.” „Afganisztán is aktuális.”
Majd Mátrai, kötelességtudóan:
„És terítéken végre Koszovó.”
„Aludja ki magát legközelebbre.”

Tudja a dolgát, pontra. Elköszön.
Átlép a hallon, ős parketta reccsen
Cipője alatt. Szemben áll a súlyos
És sokfiókos tabernákulum:
Mint egy nagybácsi, szakasztott olyan;
Meg egy intarziás, finom komód,
Unokaöccsi minőségben áll itt:
Érzéssel megsimítja mind a kettőt,
Halott, főúri ismerőseit.
Kilép a fényben úszó folyosóra.
A hajdani Királyi Számvevőszék.
Itt székel a külügyi apparátus,
S a lépcsőn túl, a szomszéd épület
Szívében az osztályuk: protokoll.
Itt jön Binder, a főelőadó,
Aki idősebb nála egy ötössel,
Negyvennégy múlt és körszakálla van.
Szemei mély kutak. Igen megértő,
Halk és tapintatos környezetével,
Inkább beszéltet, mint beszél, s megáll
A kényes pont előtt: „Minden világos.”
És ő Mátrai titkárnője, Tekla,
Kövérkés, csúnya, kedvetlen teremtés.
Mindenkire van egy kemény szava.
Ők hárman – mint összeszokott csapat –
Átsétálnak tizenkettő felé

A szomszéd vörös téglás épületbe,
S hármásban ebédelnek lent, a menzán.
Íme, ez a foghíjas Víziváros,
Az építészeti vegyessaláta.
Belakott vidék: a katonai
Ügyészség széles, láncokkal határolt
Járdája, érdes kőlappal kirakva.
A Fő utcán, a játszótéren is túl,
Szemközt a jó konyhájú szálloda,
Ahol néha könnyű menüt ebédel,
Ha reprezentál vagy ha néha fontos
Nőt visz puhítani. Nos, jóllakott;
A stábját jókedvűen várja be.
Belépőkártya villan a kezében.

A szobájában, megint egyedül
Az aktát ingerülten átlapozza,
És újra kitekint az ablakon.
„Hatása attól függ, mi volt előtte,
Hogy mire következik Budapest?
Igaz, Binder?“, firtatja Mátrai.
„Kabul, Dortmund és Bukarest után szép,
De Prága után mindig pusztulat.“
„És Lisszabon után kicsit rokon.“
„Madrid után meg érdekes, érdekes...
Nincs idő kipihenni Madridot.“
„Pest élhetetlen, bár elhagyhatatlan.“
„Te húséges vagy, Binder, hát hiába.“
Tekla kíváncsian kicsit beszáll:
„Csodacsúf, vonzóan másodlagos.“
Amire karakánul Mátrai:
„Milyen az Oktogon az émelyítő
Champs-Élysées után? Sok is, kevés is.
Elképesztő öröm, hogy újra látom
A kőkori kőporos vakolat
Alatt a másodlagos reneszánszot.
Négyféleképp fakó a négy sarokház,
De mindegyikben megfordultam. Ebben
Táncoltam. Abban vettem bélyeget.
Emitt a bankom van. Amabban ettem.
Valamiképp tehát mindegyik otthon.“
A folyosón helyettese, Kovács
Jön szembe, napsütötte, kerek arccal.
Sokatmondó pillantás. „Jó napot“,
„Kívánok“ nélkül – épp elég beszédes.
Hat után az acélos Mátrai

Besorol szép, fekete Audijával,
S dugóban araszol hazafelé.

Másnap a brazil követ fogadása
Ferihegyen. Vörös szőnyeg terül
A kifutópályára. Mátrai
A VIP-váróban megtekinti
A leveleit, de lefagy a palmtop.
Csak enyhe és múló gyomorideg.
Binder szolgálatkész. Viccet mesél,
Miközben lomhán, percre pontosan
Beáll a Rolls-Royce. A követ kedélyes
És korpulens. Befal néhány pogácsát.
Afféle vállveregetős típus.
Beszél magyarul, mert magyar az anyja.
„Szép idő, excellenciás uram.”
„Tulajdonképpen nyár.” „De még milyen.”
A kísérés letudva. Délután
Dán-magyar egyeztetés van soron.
A Bem rakpartra vissza, minden izzik
Az asztal körül, végül összeérnek
Eltérő nézetek, finom kezek.
A tárgyalás fényesen sikerül;
Binderrel somolyogva összenéznek.
Megihatnának tényleg valamit.
Ma este, fakó fényű napra vágyva,
Binderrel sört isznak a Bambi presszó
Otthonosan letarolt teraszán.
Néhány kolléga mindig lebzsel itt,
S akik a változás előtt kezdték a szakmát:
Az érett évjáratok többet isznak.
Délelőtt is töményet. „Hát, ha így, így” –
De tőlük Mátrai is óztkodik.
Biccentenek csak, öt lépés a táv.
Fogyatkozik a pompa, fáj követni:
Ez lesz a legutolsó nyári szombat.

Római-part. Az első őszi
Fényfoltok a házfalakon ma reggel.
Foltok a döglött csónakházakon;
A „Vöcsök” zöldre festett pavilonján:
Gyomrában rég csónakok százai
Pihentek, nyári bevetésre várva;
A sínpárok betonba ágyazott,
Fúvel benőtt, eldugult vályúi
A lejtőn: vízre itt gurult a csónak.

Magas vízállás: árral nem kecsegtet
 A haragoszöld víz. Vad szél kavar
 Porfelhőt. Általános megkopottság.
 Mátrai a tenispályára indul,
 Mert Donner Kálmán, új barátja, orvos,
 Ott várja tízkor. Gyorsan paroláznak.
 Start. Donner hozza az adogatást.
 Ágoston, nem akármilyen return.
 Egész a hálóig hatol előre,
 Bejön röptézni, vigyorogva, Donner;
 A hálónál áll, kissé ellazulva
 – „Milyen volt Madrid?” „Hát, fölemelő...” –;
 Összpontosít elszántan, harcias
 Homlokkal, megpróbálja átemelni
 A labdát kipirulva Mátrai,
 De Donner villámgyors kézzel lecsapja.
 „Neked is sokkal jobb, ha szelídebben...”
 „Mire megyek szelíden, mon ami?”
 Pár pörgős gémet játszanak. Utána
 Az öltözőben csuklóz Mátrai,
 S beáll puhulni a zuhany alá.
 Felöltözik, majd lehajol bekötni
 A cipőfűzőjét. Fejébe vér
 Tolul, a szíve összeszorul. Aztán
 Összeszedi magát, átkiabál
 Donnernak a zuhany alá. Azonnal
 Ott van, vizsgálja pulzusát, vizet hoz,
 Padra fekteti ez a józan orvos.
 „Most bűnhődöm”, meséli Mátrai
 Sápadtan. „Eszembe jutott a Bamba.
 A Bamba kislány volt az óvodában,
 Mackóban, sálban, kötött kardigánban,
 És vastag szódásüveg-szemüveggel.
 Nem szép. Szótlan. Egyik szemét színes
 Vászonzendő takarta az üveg
 Alatt. Valami lassan gyógyuló
 Betegség? vagy látáskorrekció?...
 Szemellenzője volt, hívjuk akárhogy.
 A többiek, nem én (föl sem merült!),
 Az ádáz többiek!, kölyök koboldok
 Vették rá, hogy vak szolgájuk legyen,
 És minden egyes hosszú tornaóra
 Után pissenés nélkül kösse be
 A cipőjüket. Hogyha Bamba végzett,
 Kioldották a fűzőjük, direkt;
 Jött, ott guggolt a lábuknál a Bamba,

Térdelt, öt éves elnyomók előtt;
És volt ebben valami rettenet.
Kihaszni majdnem kötelező
– Tétlen maradva a sorsára jutnál –,
S ő meg, lám: nem tud nemet mondani.
Kövezz meg, egyszer én is éltem ezzel
A pokoli szolgáltatással, és
Később szörnyen elszégyelltem magam
Miatta. Egyszer megjelent az anyja,
Az anyukája bejött miközénk..."
„Azóta egymagad kötődsz.” „Igen,
Kálmán, azóta egymagam kötődöm.”
„Fölírnak valamit?” „Na azt azért nem.”
Donner ma ügyeletben lesz. Lelép.

Egy nő jön lassan, ringatózva. Élfény
Csillan a diadalmas combjain.
Fázékony mellbimbói átütik
A fehér fűlsőrészt. Szándékosan
Visel fehérét, tudja, hogy mi áll jól.
„Jön Dorka. Mindenestül ismerem,
És büszke is vagyok rá, Uramisten.
Ő fehér sportot játszik, és egész jól...
Ő Hegyi Dorka, versenyszinten úzi
Sportját és életét. Teniszezőnő,
Mézszőke, édes, szlávós, vampus arcú.
Bele van zúgva az egész szakosztály.
Tényleg húszéves! Nem tudunk beszélni.
Hosszú combú, vagány teniszhetéra;
Annak mondják, mégsem választ akárkit;
A bőre csillagszóró-illatú.”
De hol van mindez? Sehol. „Szia, Dorka.”
„Ágoston, nem nézel ki fényesen.”
„Tényleg? Úgy nézek ki, mint általában
Szoktam.” „Ja, csak olyan zilált, zavart vagy.”
„Zavart, az a legkevesebb. Az is baj?”
„Képzeld el, felejttem az arcodat.
Kezdesz elidegenedni.” „Na ne mondd.
Keresel valakit?” „Kálmánt.” „Lekésted.”
„Már átöltöztél? Öltözz vissza, jó?...”
„Profival nem játszom.” „Édes...” „Legyen.”
Játszani kezdenek. Adogatás,
Most nagyon megizzasztja Mátrait.
Már semmi-tizenöt. Dorka nyeresben;
Kiszorítja a szervával a férfit.
„Elszoktunk egymástól pár hét alatt.

Te elutaztál, vagy mi." „Így igaz.”
„És nem hívtál föl, mikor hazajöttél?”
A számonkérés és a szemrehányás
Országá, a szerelemmel határos.
„És akkor ezt most így hogy’?...” „Nem tudom.”
„Ez ennyi.” „Mennyi, Dorka?” „Tizenöt-mind.”
Jó röpte... Dorka koncentrálnál feszülten;
Kipirultan adogatásba kezd;
De Ágostonnak bréklabdája van.
„Ahaahaahaaha... Na most vigyázz.”
Ne volna ilyen dögös ez a Dorka.
Terpeszben áll, és éberem figyel.
„Már szinte felejttem az arcodat.
Picinyke szilánkokból raklak össze.”
Hálóba csapja Mátrai: „Tiéd
A szett.” „Na ja. Nem kis meglepetésre”,
Ugratja Dorka. Mindent megtehet.

Macskásan dörgölőzik; játszik, és kész;
S bár szavát se hinni, mégis őrjít:
Ez az ifjúság édes modora.
„És Kálmán meg te?” „Hát, ismerkedünk.”
„Te Donnerrel jársz?” „Az nem mondanám.
Ismerkedünk. Ja, találkozgatunk.”
Még elautóznak a Megyeri hídig,
És átsétálnak rajta: szinte szűz
A fölépítmény, mostanság avatják.
A pilonok: két roppant A-betű;
S két száruk közt üvegfalú kilátó
Tekint a sziget mélyzöld erdejére.
A friss aszfalton ismerősök. „Ejnye,
Mi nem vagyunk együtt, bár ez a látszat.”
Bár összeütközött a kézfejük,
És mindketten beléremegtek. „Az a...”
„Ugyan, nincs kézkontakt, ha bárki nézi.”
Nem, nem fogják többé egymás kezét.

„Nem függök tőle. Csak jártam vele.
Majdnem márványtökély. És csönd a többi.
Nem ostoba, de valami hiányzik.
Korántsem csillagtalán éjszaka;
De évek, mire belátásokig jut”,
Mormolja, csak magának: Mátrai.
És Donnerrel van; ezt ki hitte volna?
A mai helyzet nem túl szívederítő.
„Egy óra múlt.” „Nem csak egy óra múlt.”

Valamikor szerette ezt a nőt.
„Csiszolatlan gyémántra gyanakodtam,
És ehhez képest, sajna, mit találtam?
Gyermekdedséget. És egy kicsi fertőt.
Túl sok fiút. És partidrogokat.
Bár mindezt rokonszenves tálalásban.”
Aztán főnnyhangon: „Hazavigyelek?”
És Dorka dülleszt, Dorka domborit.
„Köszí.” Útközben szó se. Mátrai
Egyediül ébred föl vasárnap.
Blanka hangja hűvös a telefonban,
De találkozni fognak csakhamar.

Busszal megy vendégségbe Mátrai,
És gyalogszerrel indul fölfelé
A hegyre. Fűben fekszik egy számár.
Az erdő széle, szinte már vidék,
Hangja alapján nyugtalan falu,
Egy fészkelődő ól, s baromfiudvar.
A nagyfeszültségű távvezeték
Oszlopai. Pillepalackos útfél.
Negyven perc séta áldásos hatása
Az eszményi fáradtság és az étvágy:
Üget a kátyuzatlan meredélyen,
A szakadatlan kutyaugatásban.
A vasrácsok mögött, az ablakon
Finoman áttört csipkefüggönyök.
Ajtót nyitnak neki. „Hoztam virágot.”
„Imádom, őszirózsa. Te, gyalog?
Nem veszi ki az erődöt a séta?”
„Szeretek gyalogolni.” „Te, figyelj,
Ágoston... Árudd el, ki volt előttem?”
„Nők voltak.” „De neveket akarok.”
Blanka összecsücsöríti az ajkát:
„Nekemmindenttudnomkell!”, így a grófnő.
„Nekemmindenttudnomkell!”, így a kislány.
Blanka lakása, fönt a Csúcs-hegyen
Békebeli, manzárdos menedékház,
Átalakítva fantáziadúsan.
Ami maradt, a szép faburkolat.
A turistamenük helyett szelíd
Jólét. Az alsó szint kiadva, ennyi
Szobát nem lehet befűteni télen.
Ebéd. Paprikás csirke, isteni.
Utána kompót, és szivar a végén.
„Figyelj, csók közben is anekdotázol?”

Tiszteld a testem." „Áldom, tisztelem."
Kilép a verandára Mátrai:
„Emlékszem, szeptember! Gyerekkoromból.
Ujjé, ma van a születésnapod."
Mátrai nyakát harapdálja Blanka.
„Ja." Megkívánják egymást hirtelen,
És basznak, gyorsan, szinte komolyan.
Hever a csupasz padlón Blanka. „Mondom,
Épp olyan vagy, mint a kaktusz gyümölcse,
Kívülről szúrós és átjárhatatlan,
De túlcserdülően édes belül."
A nő mobilja. „Azt mondtad, csak este...",
Hadarja, háritólag. Azután
Az elkerekedő szemű, zavart
Ágostonhoz fordul, mihelyst letette:
„A férjem. Akármikor itt lehet."
„A volt férjed." „Géza. Hozza Julit."
Az állótükrökhöz lép. Elkenődött
A szemfestéke. Moccan Mátrai:
„Csak fölugrottam. Már itt sem vagyok."
Nem látni nem lehet a változást:
Elkezdődött köztük a hintajáték,
Az összebújás, a szétrebbenés
Egymásutánja. A bizonytalanság.
Már mindketten haboznak, titkolóznak.
Dugdosnák egymást a világ elől;
A család előtt egész biztosan.
„Nekem itt bombabiztos alibim van.
Szívem, egy Gerdesits lány otthonában
Egy Mátrai nem lehet idegen."
„Dehát rólunk fél perc alatt lerí..."
„S anyámék mit szólnának, hogyha tudnák?
Megyek, ne haragudj. Olyan szokatlan."
Gyors csók. Indul. A gerincről lenézve
Látja egy BMW metálezüst
Páncélját lent, a lejtő közepén.
„Megismerem. A Géza kocsija.
Őnála volt a hétoégén Juli.
Most hozza vissza." Üget, füttyörészik
A hanyatló napot figyelve. Aztán
Egyszer csak egy vonalba érnek; ekkor
Mátrai, kicsikét szemtelenül
Benéz a szélvédő mögé. „Szevasz."
A férj mellett a nagylány integet,
Mint aki tud valamit. Aki mindent.
„Nem is hasonlít Blankára ez a kislány..."

Ismerik egymást, fölületesen.
S a hegy alján: még mindig a kutyák.
„Kuss... A kutyaugatás mint olyan
Nem funkció nélküli hangadás,
Hanem jel a kutya-kutya meg a
Kutya és ember közti párbeszédben”,
Állapítja meg vígan Mátrai.
Az utolsó ház utolsó kutyája
Rövid, vad tőmondatokat ugat.
Mikor Mátrai távolodni kezd,
Még egyet vakkan, csak egyetlenegyét:
Elnyújtva, szinte megkönnyebbüléssel;
Alighanem a búcsúugatás ez:
„Agyó. Méltó ellenfélnek te sem
Bizonyultál, nem több: pont ennyi vagy”,
Üzeni vicsorogva. Mátrai
Most hagyja el a csahosok körét.

A taxi fékez. Beüti a kódot
Mátrai, átsétál a nappalin,
S szelíden eltolja az üvegajtót.
E ház: társasház, több mint százlakásos.
Medencés, fűzfás, „kertkapcsolatos”.
Az erkélyén ki integet, mobillal
Kezében, nyurgán és vörösre sülve,
A nyugágyon, a napernyő alatt?
A fejhangú Novák, a szembeszomszéd,
Közgazdász, relatíve jóbarát.
Anno együtt választottak lakást.
Mert otthon rend van, mindig pletykaéhes.
Családos, furcsa lányikrei vannak,
És sűrű házassága. Mániái.
Családfanatikus. Ha kitekint
Köréből, Mátrai jut az eszébe;
Bár családsoviniszta, hogyha van
Szabad perce, imádja Mátrait.
Most azt suttogja tapintatosan
A telefonba: egy koktéltre átjön.
A túlpartot kémleli Mátrai,
Egy zöld-fehér, nagy fémhengert figyel:
„Kóolaj-finomító vagy reaktor?
Egyik sem? Mind a kettő? Teszerinted?”,
Faggatja Novák. Mire Mátrai:
„Sosem fogjuk megtudni, Istenem.
Bár szemben lakunk vele, mindörökre.”
Kajak, kenu. És őrzöngés a fák közt,

A basszusalap gyomordöngető.
Kezdődik valamelyik szigeten,
Bősz dobbal a Summer End Megaparty,
És nyitott minden földi-égi ösvény;
Úgy tűnik, életet játszik a dzsungel.
„Sosem felejttem, leharcolt, lakályos
SZOT-üdüllő állt itt gyerekkoromban.
Apám átjárt ultizni, csónakázni
A klubterembe nyáridőben, s én most
A kártyaasztala helyén lakom.
A vízijártassági igazolványt,
Még azt is itt szerezte meg. De rég volt”,
Töpreng el a tószót után Mátrai.
„Egy értelmetlen autóbalesetben
Apámnak mért kellett meghalnia?
A Fűvészkert előtt ütötte el
Egy sohasem azonosított teherautó.
Sosem látott felnőttnek és erősnek.
Most itt ülhetnénk kint a teraszon.”

A szabadságát méri Mátrai.
„Anyámat vissza kell hívnom. Kihagytam
A hétvégét, a gőzölgő ebédet
Vele és száraz öcsémmel, Balázssal.”
„Sokszor mész át?” „Ritkán. De ők azért...
Mondjunk... szívet? A belső kör lakói.”
„Van belső kör?” „Kell legyen. Álljon egy
Mozdíthatatlan minimum. Alap,
Ahonnét visszahúzódnom sosem kell.
És nekem megvan majdnem mindenem.”
A hétezer éves kőkori házra
Gondol, amelyre az ő házuk épült.
Mikor régészek ásták föl a telket
A Rómain – lehet talán vagy három éve –,
Eljárt a föltárásra, látta, üregek
Ásítanak a cölöpök helyén.
Cserépedény került elő, az alsó
Földréteg kincse, komor darabokban,
Fölötte árok, s egy császári érme.
„Legyen egy ház, és hozzá eszközök;
Az élet bútorai, puritánul
Vagy fényűzően, szinte egyre megy;
De hanyagoljuk most a holmikat.
Nos, bármi bonyolult is: legyen ember,
Lehessen egy nő mindenekfölött.”
Novák szeme fölcsillan: „Edina”.

„Legyen egy elemien otthonos nő,
Mint a te Edinád.” Alapvető
Nő, otthonos, mint Novák Edinája.
„...És Dorka nem volt elég otthonos;
De Blanka majdnem az. Miért e majdnem?
Blankával túl nagy az ingadozás
Az elragadtatástól a vak úrig.”
„Inkább úr?” „Inkább elragadtatás.
A két fontos nő közti interregnum
Szépen telt. Tudod, új még a kötöttség.”
Negyed hét. Novák, berúgatva, el.
Ledől a kanapéra Mátrai.
Taplószáraz olvasmányát elunva,
Padlóra dobja a Külügyi Szemlét.
Pincézni indul, s egy üveg rozéval
Köt jó barátságot ma délután.
A Duna sötétülő habjain
Pihen szeme, ezer fénypikkelyen.
Aztán mennydörgés, kedves a fülének.
Már alig látszik az átellenes part
A pergőtűzként zúduló esőben.

A lélekveszejtő

Berta nagynéném gyilkos volt.

Fiatalkorában teherbe esett a másod-unokafivéréától, egy jóképű, jó eszű naplopótól, és amikor az azt ajánlotta neki, hogy forduljon Lezsickijhez, a női „bal-esetek” közismert orvoslójához (amire különben a pénzt határozottan megígérte), Berta, kivárva az alkalmas pillanatot, egy üveg kénsavval képen lötytyintette. A férfi retteneteset kiáltott, Berta után vetette magát, aztán elvágódott és meghalt. Pontosabban: meghalt és elvágódott – gyenge volt a szíve.

Berta néni tulajdonképpen nem is az én, hanem az anyám nagynénje volt. Úgy-hogy pontosítom az időbeli koordinátákat: az eset a múlt század elején történt.

Fontos lenne, hogy maguk elé képzeljék annak a kisvárosnak a kulturális közegét és kellemes életvitelét, amelyben a cselekmény kibontakozik. A tiszteletre méltó Koganszkij családot, a dédapámat, Pinkusz Eljevicset, és a dédanyámat, Khajját... Nem mondanám, hogy valami nagyon gazdagok voltak, de mégiscsak volt egy cukorkagyárunk. Nem nagy ügy, az egész család a cégnél dolgozott, és volt is kinek, mellesleg, ott dolgoznia: öt lányuk volt, egyik olyan, mint a másik. Nem tréfadolog! A lányok a *csomagolóban* ültek: papírba tekerték a cukorkákat; fárasztó, igényes munka, minden az ujjak gyorsaságán múlik. Aki virtuóz volt benne, egy szem cukrot egy másodperc alatt becsomagolt.

– Egy szem cukrot egy másodperc alatt?! – kérdeztem hitetlenkedve a nagyanymat.

– Na jó, kettő alatt – válaszolta a nagyanymam...

Berta a második legidősebb lány volt. Mellesleg, nem akármilyen képzésben részesült: ha jól emlékszem, négy gimnáziumot végzett. És nem kis érdeklődést mutatott a természettudományok iránt – de ezt tényleg csak úgy mellesleg említem. És a forradalom előtt készült fényképén, amely megőrződött... – Uramisten, hogyhogy megőrződött? – egyszerűen csak ott hányódott egy vaskos albumban, és vándorolt a kartonlapok között, attól függően, hogyan bővült az album a rokonság, a mi arcképeinkkel, amelyek egyre hátrébb, a legesleghátrébb szorították... – egyszerűen azon a régi fényképen (valahogy az efféle képeken, a későbbiekkel ellentétben, mindig nyomot hagy a pillanat szelleme, nem igaz? – annak a néma angyalnak láthatatlan nyoma ez, amely átrepül a pillanaton, amikor kimereszted a szemed,

Dina Rubina 1953-ban született Taskentben. Elvégezte a Taskenti Konzervatóriumot. 1984-ben Moszkvába, majd 1990-ben Izraelbe költözött. Első publikációja 1971-ből származik, ezt követően vezető orosz folyóiratokban (*Junosztj, Novij Mir, Ogonyok, Druzba Narodov, Znamja*) jelentek meg írásai. 2007-ben az orosz Nagy Könyv-díj díjazottja lett. Magyarul *Felső-Maszlovkán* címmel jelent meg prózakötete (GABO Kiadó, 2007).

Az itt közölt írása a *Nyeva* című folyóirat 2007/9. számában látott napvilágot (eredeti címe: *Dusegubica*). (A ford.)

könnyed mosolyt erőltetsz az arcodra, várva a fotográfus intését: készen vagyunk, kisasszony. Vajon mit csíptek el az éterből ezek a megsárgult lemezek a visszaszámlált másodpercekben – egy... két... há'... négy... –, amikor a kliens arra ügyel, hogy ne pislantson, kihúzza magát, és ne ráncolja a szemöldökét?) – ezen a csipkés szélű, pózolás kartonképen, ismétlem újra, most már belefáradva, Berta, aki nemrég még gimnazista volt, egy alacsony antik oszlopra támaszkodva áll: háta mögött Watteau stílusát idéző romantikus várromok, csuklójára egy lapos retikül szíja tekeredik, és a retikül fémcsatjának csillogása pillanatnyi életszerűségével nem hagy nyugodni immár vagy negyven éve.

Telt, fekete szemű lány, gyönyörű bőr – ez még az elefántcsontszínű képen is jól kivehető. Bertának még idős korában is sima, pirospozsgás arca volt.

Attól kezdve, hogy anyám hétpecsétes titokként elmesélte e szenvedélyes történetet, fürkészsze nézegettem a fényképen lévő leányarcot: mereven előre tekintő szem, kissé duzzadt szemhéj, a kecses csuklóra tekeredő táskaszíj, a ruha alól előkandikáló hegyes orrú cipő... – mikor készülhetett a kép, mikor? Előtte? Vagy utána? Előtte? Vagy azután, hogy a férfi *meghalt és elvágódott?*

Visszatértünk tehát a kezdethez. A férfi meghalt, rázuhant a járdakőre, és felhorzsolta az arcát...

A magánkívül lévő, csuklástól örületbe kergetett Bertát a járókelők mint szemtanút cipelték el a rendőrszerepre, és egészen a bírósági ítélethozatalig, majdnem a szülésig ott is maradt a dutyiban.

És mindemellé a meggyilkolt férfi (hogy megdermed a vér és kihuny a fény ebben a süket és összenyomorított szóban!), szóval a meggyilkolt fiatalember Khajja dédanyám unokaöccse volt! Édestestvérenek szeretett fia. Méghozzá a legidősebb – volt még két másik fia is. És Khajja dédanyám – egy angyal, igazi angyal, nem emberi jósággal megáldott lény –, akinek nem volt hozzá ereje, hogy cipelje... igen, éppen ez a szó a legmegfelelőbb: hogy *cipelje* e szégyen és szomorúság terhét, hátrament a cukorkagyár mögötti hodályba, hogy felakassza magát.

Maga a cukorkagyár is egy hodály volt, csak nagyobb és világosabb. Abban pedig, amelyet dédanyám az öngyilkossága számára helyszínül választott, nagy üstökben a szirupot főzték... Faládákból kandírozott gyümölcsök, fahéj, vanília, szárított alma, meggy, szilva, citrom- és narancshéj illata terjengett és vegyült-sűrűsödött össze...

Fiatalkoromban meglehetősen valószerűséggel képzeltem magam elé azt a néhány pillanatot, amelyben dédanyám felkötötte magát... – meg amikor a rokonság berontott a hodályba, és kirángatta a szerencsétlent a hurokból. Piszkos fantáziám, amely még kicsi gyerekkoromban elszabadult a lánctól, lefestette a szirup sűrű kigőzölgéseiben a kötélben lógó öregasszonyt (Berta dédanyám pedig abban az időben még egyáltalán nem volt öregasszony), arcát az émelyítő, fullasztó kigőzölgésben...

Egyszer, kiszabadították a hurokból.

És e történetben a legelképesztőbb számomra az, hogy az elhunyt férfi mindkét édestestvére elment a bíróságra, hogy a bátyja ellen tanúskodjon!

Azt hiszem, írhattam volna elbeszélést arról is, hogyan töltötte ez a két fiú a tárgyalás előtti éjszakát. A bátyjuk, a bálványuk és a szüleik büszkesége, a sírban fekvő, ők pedig kénytelenek voltak nyilvánosan meggyalázni az emlékét, hogy

mentsék ezt a gonosztevő, ezt a gyilkos, ezt az aljas némbert. És megtették! – ennyire szerették és szánták ezek a fiúk a nagynénjüket, Khajját. Mindketten felálltak, és elmondták szörnyű, leleplező szavaikat: igen, a bátyjuk könnyelmű csábító, egy ártatlan lány megrontója volt... És így tovább, ebben a hangnemben...

A vádlottak padjára nem néztek, csak Khajja dédanyám irányába, aki a sarokban ült fekete kalapban, sűrűn lefátyolozva.

Akkor most mondják meg nekem: hol van az a Shakespeare, és kinek van rá szüksége?

A két testvér vallomása olyan hatást tett az esküdtekre, hogy Bertát... felmentették.

Habár a későbbiekben, amikor nagy ritkán Berta Zolotonosába érkezett, hogy a szüleit meglátogassa (merthogy a szülést követően Bertát és a csecsemőt azonnal Poltavába küldték, távoli rokonokhoz), a két fivér nemcsak hogy nem mutatkozott a nagynénjük házában, hanem még a várost is elhagyták arra az időre, amíg ez az átkozott, gyilkos némbert ott rontotta a levegőt.

A továbbiakat illetően... a továbbiakat illetően a Berta-vonalról szóló családi emlékek elveszítik pontosságukat, szertefoszlanak, örvénylenek a forradalom áradatában, meg mindabban, ami utána következett – mint például a cukorkagyár kisajátítása, amely Berta nélkül amúgy is hanyatlásnak indult: igen-igen, a lányok közül ő volt az egyetlen, aki nem a csomagolóban ült, mert ő vezette a könyvelést, úgy, hogy minden elszámolást észben tartott: a megrendelők közül kinek mennyit szállítottak le, ki fizetett és kinek van elmaradása. Könnyelmű fürtök övezte okos fejében könnyeden kavargott mindenféle pénzügyi számítás; cukorkahegyek, csillogó, tarkabarka, aranypapíros cukorkák szóródtak, zizegtek, ömlöttek mázsaszám ebben a fejben...

De elkalandoztam.

Senki sem törődött már Bertával, és az egyetlen, amit az akadozó és megmaradt családi emlékezetből ki tudtam préselni, az volt, hogy a kisfiú, a szenvedély és büntett gyermeke, nem sokáig élt: hároméves korában meghalt tifuszban, habár Berta jobban óvta, mint a szeme világát (és még inkább, mint elhunyt apja szeme világát), aminek érdekében elment takarítónőnek abba a gyermekotthonba, ahová a gyermeket elhelyezte, hogy állandóan mellette lehessen.

És mégsem tudta megóvni.

A többi lány, a *csomagolók* (ő, az ujjak gyakorlottsága mint családi vonás – de erről majd később!) – Kátya, Ráhel, Vera és Manya – elhagyták Zolotonosát, ki hová, és a lakhellyel együtt az apai nevüket is megváltoztatták; az új idők a külső bizonyos átfestését kívánták, úgyhogy a tiszteletre méltó Pinkusz dédapám is átalakult egy csöppet: Ráhel és Vera Pjotrrá változtatta, Berta és Manya Pávellé nevezte át (amivel az anélkül is biblikus külsőt némi apostoli jelleggel egészítették ki). Ami pedig a legidősebb lányt, Kátyát illeti, ő valamilyen okból Afanaszjevna lett.

Már öregemberként, közvetlenül a háború előtt a dédapám hosszú és földrajzilag is kiterjedt utazásba kezdett: végiglátogatta az összes lányát. Amikor hazatért, azt mondta Khajja dédanyámnak:

– Még jó, hogy nincs egy hatodik lányom is. Mert vénségemre még akár Iván is lett volna belőlem.

Szóval akkor Berta.

Milyen kár, hogy az embernek az az igénye, hogy a családja megelőző nemzedékeiben a saját vonásait felfedezze, olyan életkorban tör rá, amikor az idő

hullámai könyörtelenül elsodorják az emberi életek forgácsait. Nem direkt van-e ez így kitalálva, csak azért, hogy minden újabb élet felgöngyölje és újra felgöngyölje a sors már legombolyodott történeteit; a fiatalság, a 'pillanatnak élni' eleven mohóságával, az ifjúság, amely elsöpör mindent, ami már azelőtt volt... – hát ez a legjobb gát az idő folyama és az emberi emlékezet tava között.

Bertára mint gömbölyded, pirospozsgás kis öregasszonyra emlékszem, aki monoton egyhangúsággal és határozottan ismételtette protézisével az idióta pártjelszavakat. De hiszen ő maga is pártember lett a harmincas évektől kezdődően. Ez az eszes nő ideálisan egyesítette magában a számítást és az állami ideológiát.

Az ukrainai nagy éhínség idején Berta egy kenyérboltban helyezkedett el, és fenomenális memóriájának köszönhetően hihetetlen gyorsasággal szolgálta ki a hosszú sort: a kenyérjegyek felmutatását nem kérte, fejből tudta, kinek mennyi jár.

Vagyis bárhová került, mindenekelőtt a pártot vette számításba. Rendesen fizette a tagdíjat, és eljárt a „pártgyűlésekre” (ahogy ő maga ejtette ki a szót).

Egyszóval élt, és a múlt század e számomra homályos és szomorú középső harmadában Mariupolban lakott. Elsodródott az egész családtól, és más irányba vetette a sors.

És ezen a ponton most fel kell vennünk a párhuzamos cselekmény fonalát, mégpedig olyan lassan, óvatosan, nehogy elszakítsuk, nehogy megfeszítsük, amikor az elbeszélés fő, még ha oly szakadozott szálához kötjük is. Ehhez azonban vissza kell térnünk ahhoz a naphoz, amikor a fotográfus azt mondja az ifjú Bertának: „Egy pillanat, kisasszony!”, aztán alábukik az öreg háromlábú fadohoz bársonyleple alá, és ott, a sötétben, a homályos üveg fölött varázsol valamit, megkomponálja a felvételt, beállítja a képességet. A fiatal lány háta mögött pedig ott vannak a romantikus várromok, karján a retikül, és hegyes orrú cipőbe bújtatott lábát győzedelmesen megveti a kacskaringós mintázatú oszlopon.

Pontosan ugyanezekben a percekben az utcáról, a fotószalon kirakatüvegén át a reáliskola növendéke, Misenyka Lescsinszkij bámulta Bertát, reménytelenül és szerelmesen. Még az óráit is ellőgte, hogy Bertát követhesse a városban: és most hirtelen, habár csak egy minutára, Pinkusz Koganszkij csokoládés-karamellás leánya feléje pillant! De hát hol van ő és hol a lány, és tulajdonképpen ki is ő, a kalapkészítő Róza egyetlen fiacskája?

Berta, aki két évvel idősebb nála, egyszerűen vakító szépség: a bőre sima, a szemöldöke selymes, aranyló, a pirospozsgás arca mintha festve lenne... (Gyerekkorában az idősebb lányok elkapták, és megnyalazott zsebkendőjükkel megdörzsölték az arcát – hogy meggyőződjenek, nem pirosítja-e magát a kis vakarék.)

És amikor Bertával az a dolog történt... hogy ült ott a fiú a tárgyalóteremben, kalapáló szívvel, a szünetekben sem hagyva ott őt! Hogy bámult rá! Fájdalmas is, rettenetes is – hiszen embert ölt, anyám, édesanyám! Elképzelte: ez ő maga volt, ez vele esett meg... ő maga adta oda az életét...

És a lelke elcsöndesedett és megdermedt...

Misenyka a szerelemtől meggörbedt, ködbe borultan, megszállottan járkált, az iskolában osztályismétlő lett, úgyhogy az anyja egy kalappal, ami a keze ügyébe került, képen vágta, és rakás szerencsétlenségnek, „idijótának”, gój semmirekellőnek nevezte...

Aztán a dekoráció kardinálisan megváltozik: a szovjethatalom, amely széles lehetőségeket nyitott meg az alacsony társadalmi rétegek előtt etc., etc., Misa Lescsinszkijnek mintegy a nagynénje lett. A sorsa ritka kellemesen alakult: sikeresen elvégzett valami műszaki főiskolát, és amint a földre pottyant, irigylésre méltó parti lett belőle. Jó kis fizetés, szemrevaló férfi. Kiemelt káder.

Azon a fotón, amelyiken ő és Berta olyan tette készen néznek az objektívbe, hogy úgy tűnik, azonnal felállnak, és máris indulnak oda, ahová a sorsuk vezérli őket, Misa Lescsinszkij – az én szeretett Misa nagybátyám – roppant mód hasonlít a nagy színészre, Charles Spencer Chaplinre. Ő sem volt magas növésű, homlokát kusza hajhullám keretezte, a szeme kiguvadt, a bajsza mint valami durva kefe, inkább mint Einsteiné...

Élete legnagyobb vonzalma én voltam. Úgy értem – éppen én voltam.

De valahogy állandóan kizökkenek a kerékvágásból!

Egyszóval, akárhová vetette is Bertát magányos, gonosz sorsa, sehol sem vesztette el csodálatos képességét arra, hogy belekapaszkodjon az életbe. Éles eszével mindig előre kiszámította a lehetséges variációkat, és mindig kidolgozta a lehető legtermékenyebb megoldást.

Legközelebbi, szüleinél tett látogatása alkalmával összeakadt egykori szánalmas epekedőjével, pöttömével és nyámnyilájával, aki a felismerhetetlenségig megváltozott. Ezekben az években Dnyepropetrovszkban lakott, valami gyárban mérnökként dolgozott, de ugyanúgy, mint Berta, hazalátogatott Zolotonosába, az anyjához. Az anyja, mint régen, a kalapkészítőjében bajmóldott – vidéken egyre kevesebb lett a hölgy, a kalap eltűnőben volt, de ki nem veszett egészen. Az öregasszony szép csendben folytatta a selyembélések összeállítását, a kamillavirágnak és ibolyának való dróthajlítást, a díszítők felbökődését.

Berta éppen elhozott tőle egy új kalapot: szürke filc, bordó szalagocska az oldalán. Szolid is, elegáns is. Virág nem kell rá. Az ajtóban összefutottak.

Misa félreugrott, elpirult, majd elsápadt... Egy mérnök, egy kiemelt káder, egy szemrevaló férfi... Rossz volt ránézni... és rettentően kellemes is! Berta azonnal osztott-szorzott, és kijött a végeredmény. A férfi sorsa el volt döntve, és meg volt semmisítve.

Amikor Berta kiment, Róza, a kalaposnő, azzal az arcára fagyott mosollyal, amellyel igyekezett rábeszélni Bertát, hogy „nézzen be gyakrabban, a jövő héten hoznak igazi szalmát”, már fröcskölte a nyálát, és azt sziszegte a fiának: „Szemmi pénzdért szem! Nem mégy el vele, nem mégy! Ezzel a lélekveszejtővel! Lélek-veszej-tővel!”

Sajnos Berta szerelmi láza és szörnyűséges büntette a városban hosszú időn át kedvenc pletykatéma maradt. Ráadásul az öregasszony féltette egyetlen fia életét: ésszel fel sze fogható, mi járhat a fejében ennek a veszedelmes nőnek, Iszten őrizz tőle!

A találgát azonban már megbeszélték.

A találgák Zolotonosából áthelyeződtek Dnyepropetrovszkba és Mariupolba, Mariupolba és Dnyepropetrovszkba, aztán megint Zolotonosába... Hét évig, azt hiszem – fordított Jákob-történet! –, hét évig folyt a harc Misenyka Lescsinszkijért: nem életre, hanem halálra menő harc a pirospozsgás és még mindig csábos Berta meg a vén boszorka között, aki jiddisül cikornyás átkokat szórt a lélekveszejtőre meg egész famíliájára.

Nem kell hozzá Berta éles esze, hogy kiszámoljuk ennek a csatának a kimeneteletét: a kalaposnőnek előbb vagy utóbb el kellett buknia, le kellett rombolódnia, mint egy régi várnak. És az évek során valóban hanyatlásnak is indult. Cserben hagyta az emlékezete, elfelejtette a neveket és a dátumokat... de a lélekveszejtő alakja és gaztette – mielőtt a fia felbontotta a tőle kapott újabb levelet – teljes részletességgel felidéződött az öregasszony előtt: az ügyész és az ügyvéd beszédében, a tárgyalóteremben felhangzó zokogásokban..., és új életre keltették a dühét – egyszóval a kalaposnő ilyenkor szemmel láthatóan fiatalodni kezdett!

Az utolsó ütközetre Dnyepetrovszkban került sor, ahová Bertának véglegesen át kellett volna költöznie Lescsinszkij mérnökhöz, hogy ott éljen. Éljen! Hogy végre-valahára éljen, annyi évnyi megalázó és keserű tengődés után.

Megvette a vonatjegyet, feladott egy táviratot az érkezéséről, Misa pedig kimeszelte a hálószobát, amelyet a kamrából alakított át...

Két nappal azelőtt, hogy a nagy újraegyesítés bekövetkezett volna, az öregasszony a maga Istentől elhagyott Zolotonosájában megerőltette magát, amint fel emelt egy vödör szenet, és összeesett a küszöbön. Megrendezett magának egy szélütést. Igaz, a bal keze még mozgott. Éppen ezzel a gonosz kezével kaparászott egy táviratot Misának: „Csak a holttestemen át felk. jel”. A szomszédasszony elszaladt a telefonállomásra, hazahívta Lescsinszkij mérnököt a munkahelyéről, aki másnap már rohant is, hogy magához vegye a mamáját. A kimeszelt hálószoba éppen kapóra jött.

A rokonság ezt a történetet úgy mesélte el, mint valami előadást, mint híres színészek által játszott szórakoztató darabot. A színdarab megvalósulásáról Manya, Pinkusz legkisebb lánya gondoskodott, aki szintén ügyes csomagoló volt, az Özvegysors gúnynevet viselte, és aki szintén megérdemelte egy önálló novellát, és egyszer meg is fogja még kapni!

A történetet egyetlen szó megváltoztatása nélkül adom tovább – ezek a rigolyás csomagoló lányok született színésznők voltak; ha összejövünk, szokta mondogatni a nagyanyám, elkezdjük a mesét, aztán úgy csúryük-csavarjuk, úgy betekerjük-becsomagoljuk! – jobb lesz az minden színháznál.

Úgyhogy most egyszerűen kiengedem a színpadra Manyát, aki akkoriban Mariupolban vendégségben járt Bertánál, és az események szemtanúja volt.

– Segítettem Betykának összecsomagolni az utazóládáit. Azt mondja: mindent, mindent magammal viszek! Misenykának agglegény háztartása van, úgyhogy viszem a rongyokat, a törülközőket...

Én pedig majdhogy egész nap a paraszas vasalót fogom: alig beteszek valamit a bőrdöbebe, mindjárt össze is gyűrődik, valamilyen ránc mindig marad. Egyszer csak odakint az udvaron óbégatni kezd a postásnő: „Berta Pavlovna! Távirata érkezett!”

Berta kiszalad, és nem jön... mi a csuda ez, gondolom. A vasalóban ott a parázs, nem hagyhatom ott... Egyszer csak visszajön Betyka: sápadt, ugrásra kész, és az orrom alá dugja ezt a papírt.

– Olvasd! – mondja.

– De hát benn a parázs a vasalóban!

– Olvasd el, Manya!

Feketén-fehéren ez áll rajta: „Utazást elhalasztani”. Két szó. De ilyen két szót

se magamnak, se a lányaimnak, se az unokahúgaimnak, se a menyeimnek nem kívánok... Nem tréfadolog, hét év után: „Utazást elhalasztani”! Na?!

– Mit szólsz ehhez? – kérdezi Betya, és a szeme úgy szikrázik, mint egy őrülté, és mintha valahová a hátam mögé nézne... Na, gondolom, csak nehogy mindjárt képen öntsön valamivel... S-s-s, hallgatók, hallgatók!

Összezavarodtam, és mondom neki:

– Mit mondjak? Nem a Talmud ez, hogy így-úgy-amúgy értelmezzük. Azt írta: elhalasztani, akkor hát elhalasztani...

– Á, ne-e-em! – mosolyodik el vészjóslón és olyan hűvösen, hogy bár kezemben a paraszas vasaló, hideg futkos a hátamon! – Ne-e-em – azt mondja. – Én ezt a táviratot nem-kap-tam-meg!

E ponton Manya diadalmasan szünetet tartott, majd változatlan elragadottsággal így fejezte be:

– Eszes nőszemély! És acélos elvek!

Nem tudom, bevégezte-e az öreg kalaposnő mindjárt akkor, amikor meglátta Berta tizennégy utazóládáját, vagy élt még valameddig... nem mindegy? Hamarosan megkezdődött a háború, és Taskentben, pontosabban Csircsikben, ahová a gépgyárat evakuálták, Misa és Berta már kettesben találták magukat.

Bertát az üzemi étkezde igazgatói posztjára állították. Kérem, gondoljanak bele, és próbálják megérteni e mondat értelmét, és közben tartsák észben a háborús időszakot, a hihetetlenül hideg teleket, az éhínséget, a jegyrendszert, az ebédjegyeket. A menü legfontosabb fogása az a bizonyos legendás „zatyiruha” – valami lisztes kása – volt, ami egyetlen jó tulajdonsággal bírt, hogy állandóan ott rotyogott az üstökben.

A kásán Berta jól megszedhette volna magát. A hasonló étkezdék több tucatnyi igazgatója gazdagodott meg a háború éve alatt.

– Csak éppen Berta nem – mondja anyám. – Ő kristálytisza volt, becsületes kommunista. Kristálytisza!

E szavak hallatán elképzelem a sósav kristályait, habár fogalmam sincs, hogyan is néznek ki, meg kell kérdezni róla egy ismerős vegyész. Hisz én még nem öltem meg senkit, még csak a megcsonkítására sem gondoltam senkinek: vagy a tomboló családi szenvedély hagyott alább bennem, vagy egyszerűen csak nem adódott még rá alkalom...

– Sőt mi több – teszi hozzá anyám –, sem magának, sem Misának nem engedett az adagon felül egyetlen merőkanálnyit se a cserpákjába tenni. Volt, hogy Misát megkérték a munkatársai: Misa, szólj már a nejednek, adjon ki még pluszban jegyet, jó lenne még falni valamit! Mire Misa azt feleli: de hát nekem se ad...

És valóban, az egész háborút legyengülten élte végig.

Ugyanakkor Berta és Misa szegények sem voltak. Mindketten keményen dolgoztak, költeniük senkire se kellett, gyerekük nem lett és nem is volt kilátásban: Misa gyermektelen maradt. Egy időben a nővérek (az öt lányból hárman Taskentben maradtak a háború után; Manya, a legkisebb, a „mizinikl”, visszament Ukrajnába; Vera családját – a húgom az ő emlékére kapta a nevét – Khajja dédanyámmal együtt még a háború elején Poltavánál agyonlőtték a németek), szóval, a nővérek rá akarták beszélni Bertát, hogy vegyen magához egy élő lelket – abban az időben teli voltak a gyermekotthonok árvákkal.

– Egy idegen gyereket? – pontosította Berta. – Idegen vért? Semmi esetre se! Úgyhogy ennek a gyermektelen galambpárnak fokozatosan gyarapodott a pénze, vagy ahogy Berta mondta, az *anyagi eszköze*.

Ráadásul Bertának volt még egy körvonalazatlan és – tartok tőle – törvényellenes bevételi forrása. Időről időre, estefelé csöndes, szolid férfiak tértek be hozzá, elüldögéltek nála egy keveset, majd amikor távoztak, annyit hagytak ott az asztalon, amennyit a lelkiismeretük diktált: pontos tarifát Berta nem állapított meg. Ezek a férfiak *maszekok* voltak: a Közép-Ázsiába evakuált tömegekkel együtt a mi meleg éghajlatú vidékünkön hihetetlenül felvirágzottak az illegális kisipari műhelyek. Pontosán emlékszem néhány ilyen észrevétlen maszekra, aki a szomszédságunkban lakott. Szasa bácsi, Lenka barátnőm apja először csontfésűket készített, aztán áttért a tollpárnákra.

Ezt az illegális tevékenységet, amelyről a felnőttek csak suttogva beszéltek, gnómok sötétben, föld alatt zajló sürgölődésének képzeltem. Időnként valaki közülük óvatlan tettet hajtott végre, és – abból a titokzatos félelemből ítélve, amellyel kiejtették – egy szakrális nevű sárkány, az OBHSZSZ* tüzet lehelte a szerencsétlen *maszekra*... A kenőpénz nagyságától függően a feláldozásra szánt áldozatot sikerült kivásárolni, vagy rosszabb esetben lerövidíteni a lesittelése idejét.

Emlékszem egy furcsa beszélgetésre, amelyet gyermekkoromban hallottam a villamoson:

– ...hogya mi van Zjamával! Kijött, aztán megint elment, hogy fejét a vesztőhelyre hajtsa...

Én pedig, dinnyefejú, dilis kölyök, aki szőröstül-bőröstül átadta magát Alexandre Dumas-nak, és aki képes volt szipogni Marie Antoinette sorsán, Isten tudja, miket nem képzeltem e szavak hallatán!

Szóval, Berta. Beindította a termelést.

Hosszú évek múltán, amikor utoljára mentem vissza a szülőföldemre, Berta néniről a barátnőm idős apjával emlékeztünk meg. Az öreg egy fotelben ült a háza teraszán, amelyet valamikor azoknak a bizonyos fésűknek, vagy párnáknak vagy valamilyen más illegális áruknak a hasznából épített, már nem volt hozzá ereje, hogy üdvözlésemre felálljon, és minden egyes szavát, mintha csak játszana a Parkinson-kórral, apró fejbiccentésekkel kísérte, ami egyre kevesebb szabadságot engedett a gesztusainak.

– Ó, Berta Pa-a-avlovna! – mondta az egykori maszek, és felemelte reszkető ujját. – Eszes a-a-asszony volt! Kapásból megmondta a befektetés összegét, a megtérülést, a százalékokat... Kirakta eléd a vállalkozás minden kártyáját. És nincs a keze ügyében se ceruza, se lap, vagy isten őrizze, hogy abakusz. Össze lehet tán hasonlítani őt meg ezeket a mai szélkelepeket az elektronikus számológépeikkel? Nem: Rotschild! Morgan! Rockefeller – ez lett volna belőle más időben és más országban... – Az öreg reszkető kézzel kivett a tartóból egy cukorkát, ügyetlenül kibontogatta, és belecsúsztatva a teájába.

Berta és Misa a háború után Csircsikből átköltözött Taskentbe, vettek az Aszakinszkaján egy fél házat – két szoba, teraszra nyíló konyha –, egy tipikus

* Otygel po borbe sz hiscsenyiami szocialisztyicseszkoj szobsztvennosztyi (A szocialista tulajdon megkárosítása elleni harc osztálya – a ford.)

századközepi taskenti lakást. A kályhaezüsttel festett vaskályhában télen tüzelni kellett. És Berta takarékoskodott a szénnel.

Anyám és én gyakran voltunk náluk vendégségben téli estéken; emlékszem a vacogó, három régi prémkabátba bújt Misa bácsira.

– Berta, eljött a gyermek! – kiáltotta oda szűkszavú feleségének, és ezekben a pillanatokban nagyon is hasonlított az öreg Charlie Chaplinre, a *Nagyvárosi fények* csavargójára. – Tegyük egy kis szenet a tűzre, Berta!

– Miért, talán hideg van nálunk? – kérdezte hitetlenkedve a pirosposzsgás Berta. – Tiszta meleg van nálunk. Ha pedig fázol, vegyél fel még valami gúnyát...

Emlékszem nyári estékre is, a nagy belmagasságú helyiségek hűvöseben dongó legyekre, a teraszon teához terített asztalra. A pialákban áttetszőn-aranysan csillogó birslekvárra, meg a fölöttük keringő mohó darazsak sárga-feke-te tölcsérére: „Misa, hessentsd el a gyerektől ezt a ragályt!”.

Az apró termetű, ritkuló ősz tincseit lobogtató Misa bácsi áll fölöttem az összesodort konyhakendővel: kergeti a darazsakat. Jóságos arcán dühödött arcki-fejezés. Hosszas beszélgetések és civódások Bertával arról, hogy le kell forrázni az átkozottak fészkeit.

Engem és Misa bácsit nagy szerelem kötött össze. Valami megmagyarázhatatlan vonzalma két, időben egymástól szétvált léleknek. Előfordult, hogy kivett az óvodából, és elvitt az állatkertbe. A kezem még most is érzi meleg tenyerének érdes puhaságát. Micsoda boldogság, hogy a fizikai melegség érezhetően behatol a lelkibe, és végsőkig benne marad az emlékezetben.

E sorokat a dolgozószobámban írom, az ablakból idelátszódnak a Júdeai-sivagtag hullámos halmai, én magam pedig ugyanebben az időben Misa bácsival megyek az Aszakinszkaja utcán, végig a villamossínek mentén, és óvatosan átugrálok az aszfalt repedéseit; óvatosan, mert kék ruhácskám zsebében ott van a Misa bácsitól kikunyerált ajándék: egy tízkopekés nagyságú újszülött teknőc. Az ára is tíz kopek volt, csak sok bajlódás volt vele: előbb el kellett menni az állatkert igazgatóságára, hogy engedélyt kapjunk a vásárlásra, aztán el kellett vergődnünk ezzel a papírral a hatalmas, szakadékos terület másik végébe, hogy tegyenek rá egy pecsétet és kifizessük a pénztárban, és csak ezt követően választhattam ki a majomketreceken túl, egy félhomályos hodályban egy hatalmas faládából, a több száz teknőc nyüzsgő kásájából azt az egyetlen, gyöngyházpáncélú kis barátot, amelynek vékonyka nyaka és kis dobozra hasonlító, kígyószerű feje volt.

– No... válaszd ki valamelyiket, aztán menjünk – mondja Misa bácsi, miközben zsebkendőjével megtörli izzadó homlokát.

– Várj...

– De hát micsoda ostobaság ez, már nevetséges... Hiszen mind egyformák!

– Nem, nem egyformák, te ezt nem érted!

Eltöltünk a faládánál még vagy fél órát, én úgy, hogy derékig behajolok, miközben a teknőcöket válogatom, és nyafogok, hogy jobb lenne mindjárt kettőt vagy inkább hármat választani... Mert egyedül unatkozni fog...

– Tekerjük bele egy bojtorjánlevélbe – javasolja Misa bácsi a visszaúton.

– Minek?!

– Hogy össze ne kakálja ezt a csinos kis ruhádat.

– Ne, mert megfullad! Ne, megfullad! Ne!!!

– Jaj, ne makacskodj már... – Letép egy bojtorjánlevelet a csatorna fölül, és vitatkozva, kiabálva, jajgatva és néhányszor a földre ejtve a széttárt lábú teknőcöt, végül beletekerjük a levélbe, a teknőc pedig előrenyújtja a nyakát, kapálózik a lábaival, mint egy kitartó, de reménytelen úszó az óceánban, és annyira szeretném erősebben összeszorítani a finom, ruganyos páncélját, hogy ellenőrizsem, a nyomás hatására nem ugrik-e ki *az, ami belül van*.

Misa bácsi minden sétánkon fagyival és példázatokkal traktált. A fagyit nagy sokára választottam ki a tálcáról, a legtöbbször ezüstpapírba csomagolt Eszkimót. Nem, ne ezt! Inkább azt! Nem... azt, amelyiket most megfogott, aztán visszatett...

– Nagypapa, maga aztán kényezteti a gyereket!

Ülünk Misa bácsival a Forradalom parkban, a telet követően még hideg fapadokon, piros-kék, lakkos kerek orrú cipőbe bújtatott lábam nem ér le a földig, a térdemre ki van terítve Misa bácsi hatalmas zsebkendője – isten őrizz, hogy lecsöppentsem ezt a csinos kis ruháskámat! Na, most hallgass meg egy igaz történetet... És jegyezd meg örökre... Repül egy öreg sas a magas hegyek felett, és vízi hátán a fiát, a sasfiókot... És azt mondja neki...

– Miért? Ő még nem tud repülni?

– Még nem tud – feleli Misa bácsi olyan szomorúan, hogy szertefoszlik minden kétségem e furcsa történet realitását illetően. Igaz, sok mindent szerettem volna pontosítani: hová repülnek és miért? És mire ez a sietség, hogy nem várják meg, amíg a sasfiók is repülni tud? Egyáltalán, bármilyen történettel kapcsolatban egy rakás ostoba kérdés merül fel bennem, és Misa bácsi sosem mondja, mint a többi felnőtt: hallgass, ne szakíts félbe, nem tudod viselni magad – ehelyett türelmesen válaszolgat –, de látom, milyen szomorúan ingatja a fejét, hogy megtelik bánattal a szeme, úgyhogy inkább hallgatok.

Na, lássuk akkor, mi lenne ez az igaz történet a beszélő sasokkal...

És az öreg sas azt mondja a fiának: „Látod, gyermekem, keresztülviszlek a hegyeken, keresztül a tengereken... olyan messzire repülök, és olyan nehéz ez nekem, de utolsó erőmből is vinni fogom a hátamon a fiamat... Hát te, amikor felnősz és erős leszel, én pedig öreg és gyenge, vinni fogsz-e a hátadon?”

Hm... logikus. De akkor Misa bácsi miért hallgat el szomorúan, és bólogat szemrehányóan a saját gondolatainak?

– Nem – feleli a sasfiók. – Ha felnövök és nagy leszek, a fiamat fogom vinni a hátamon...

Hm... Ez is logikus, nem mondhatod, hogy nem: ha a sas az apját fogja cipelni a hátán, ki viszi akkor a gyerekét?

– És tovább? – kérdezem tőle. – Megharagudott erre a sas? Ledobta a fiát a szakadékba?

– Isten ments – ijed meg Misa bácsi –, ki dobná le a szakadékba a saját gyerekét?...

– De mi történt azután?

– Hát semmi – sóhajt fel Misa bácsi. – Mondtam neked, hogy ez csak egy példázat. Nincsen vége. Csak komoly értelme van, érted? Semmi baj, majd egyszer eszedbe jut, megérted, és akkor értékelni is fogod...

Misa bácsi váratlanul, egy hideg kora tavasszal halt meg. Este lefeküdt alud-

ni, és reggel nem ébredt fel. Adjon az Isten ilyen halált, mondogatták a rokon-ságban. Irigykedtek rá...

Másodikba jártam ekkor, és nem emlékszem, hogy nagyon keseregtem volna. Nem, nem voltam érzéketlen idióta, csupán az élet áradata olyan pusztító erővel sodort át rajtam egy egész világot, hogy megfordulni sem volt időm.

Misa bácsit csak nemrégiben kezdtem elsíratni, most, hogy már teljesen vilá-gossá vált, hogy valóban sose fogom őt már látni. Sose. Ezt a szót teljes mezíte-lenségében pontosan abban a pillanatban látjuk meg, amikor a példázat a végé-hez közeledik, mi pedig annyira szeretnénk még a folytatást. Habár pontosan tudjuk, milyen kegyetlenül félbeszakad minden igazi példázat.

A temetésre nem vittek el, és amint a még fel nem száradt, tavaszi aszfalton, amelyet klasszikus szövegekkel firkáltak tele egy tégladarabbal, egy kavicsot kergettem, megláttam, amint az udvarunkra behajt egy mikrobusz, amelyből ki-szállt anyám, a nagyanyám, nagybátyám és nagynéném, meg a megöregedett, hajlott hátú Berta, kendőben. Hallgatag, hosszú sorban haladtak el mellettem a lépcsőházunk felé, csak a kisírt szemű anyám szólt oda: „Játsszál csak még, játsszál...” – nyilván nem akarta, hogy ott lábatlankodjak kicsinyke lakásunk-ban, ahová felhívta a rokonságot, hogy egy kis teával felmelegítsék magukat, és harapjanak valamit a temetés után.

Ott maradtam állva, és elképedtem attól, ahogy Berta nőből beletörődően vén-asszonnyá változott. Mi tette ezt? A kendő? A bánat okozta görbedtség? Mitől függ ennek az indítókarnak elmozdulása minden egyes ember világegyetemében?

Egyszóval Berta egyedül maradt, és hosszú éveken át élt még így, továbbra is megvette lekvárnak a zöld, kemény birsalmát, zavarta konyharuhával a dara-zsakat, és időről időre pénzügyi tanácsokat osztogatott az illegális üzletelőknek.

– Eszes asszony! – sóhajtoztak az ismerősök meg a rokonok.

A tanácsaiért senkitől sem kért pénzt, a kályhát csak kemény hidegekben fű-tette, őrizte a kopejkát, és aktívan látogatta a „pártgyülléseket”.

Mindeközben a taskenti föld mélye gyűjtötte magába a gyűlékony dühöt, amely a 66-os év egyik áprilisi éjjelén néhány hatalmas lökésben mutatta meg magát, nem túlságosan törődve a vályogházak tulajdonosaival, az affélékével, amilyenben Berta is lakott. Nem is az, hogy a ház valakinek a fejére omlott vol-na, nem. Igaz, az egyik fala megrepedt, és oldalra billent, amit a szomszédok két vastag gerendával aládúcoltak. Ez a kataklizma azonban olyan szerencsé-sen elsöpörte a népek barátságának pártos témáját, hogy minden eshetőségre a város egész központjára buldózereket küldtek. Gigantikus építkezés kezdődött a porban, dübörgő exkavátorok között, és a hatalmas platánfák, melyeknek ko-ronája alatt évszázadokon át lila árnyék derengett, recsegve-ropogva dőltek ki a feldúlt telkeken, ahol tegnap még az utcák mentén a csatornák csöndes locso-gása hallatszott.

Berta házát ok nélkül rombolták le, mindenesetre adtak neki egy egyszobás lakást az egyik gyorsan felhúzott kerületben. Rettentően elégedett volt: a szenes-vödör, a lapát, a kerti kapa és egyéb földművelő eszközök időszaka örökre kivo-nult az életéből. A nagybátyám személyesen vitte át az új lakásba, és Berta álló órán át járkált a lakótérben, megsimogatta a gőzfűtés bordás radiátorait, ámulat-ba esett a kamrától, és élvezettel szívta be az olajfesték illatát.

– Mint a királynőd! – mondogatta elbűvölten. – Úgy fogok itt élni, mint a ki-rálynőd!

Mint egy süket királynő, teszem hozzá már én. Igen, ez nálunk családi vonás: öregségünkre megsüketülünk.

Berta, ez a gömbölyded, pirospozsgás öregasszony sehogy sem akart hallókészüléket használni. Vagy spórolni akart, vagy szégyellte a füléből kiálló dugót. De most, ha anyámmal eljöttünk hozzá vendégségbe, rugdosni kellett az ajtaját, és egyidejűleg eszeveszetten nyomni a csengőgombot is, hogy végre-valahára meghallja. A hangja minden évben feljebb csúszott egy félhanggal.

– Mire hazajövök Berta nénitől – mondogatta anyám –, suttogva sem tudok beszélni. Egyetlen problémás osztály, még a hetedik „B” sem terheli meg ennyire a hangszálaimat.

Évente kétszer szakrális rituáléra hívta anyámat: Berta néni perzsaprém bundája (amelyet valaha egy özvegy ügyvédől szerzett, aki kiárusította elhunyt felesége ruhatárát) tavasszal naftalinba került, ősszel pedig kikerült a naftalinból – szürkén, olajos csillogással a hajlatokban –, megszületett, mint Vénusz a habokból.

– Tegnap voltam a lakóközösségi pártgyűlésen – jelentette Berta. – Ellopták a tollamat.

– Aha-a! – kiabálta anyám. – Hát ilyenek a te pártembereid!

– A gyűlés nyitott volt – vetette ellene Berta.

Berta törődött az egészségével. Ha elment a kenyérboltba, kérte, hogy vágják neki szigorúan félbe a kenyeret, és hazafelé menet egy-egy fél darabot fogott a kezében, az egyensúly végett. Így magyarázta ezt nekünk: „Magányos vagyok, nem lesz, aki gondozzon...”

Igaz, amikor Berta néni már nagyon öreg volt, mégiscsak odakerült az unokaöccse, az én Jasa nagybácsim, anyám fivére családjához. Berta éles esze, mint mindig, most is mindennel előre számolt.

Egy gyönyörű napon villamossal elment Jasához, elhelyezkedett a konyhában egy széken, és remegő hangon, mindkét kezével az aszalterítőt igazgatva rokon csereajánlatot tett: ráíratja a lakását Szemjonra, Jasa idősebbik mamlasz fiára, ő pedig átköltözik ide, a fiú szobájába. És így mindenkinek nyugta lesz.

Erre az időre Szemjon, aki kicsi korától kezdve nehéz esetnek számított, felnőtt, és meglehetősen profi módon terrorizálta a családot. Úgyhogy egy efféle ajánlat Jasa bácsi számára tényleg úgy hangozhatott, mint Gábriel arkangyal alá szállása az égből. Azonnal pontosították a háztartási feltételeket is, ehhez Berta ragaszkodott. Minden hónapban odaadja a családnak a tisztességes nyugdíját, mind a harmincöt rubelt, ami nem kevés pénz, a kisebb élvezetekre pedig kiegészíti ezt a Misenykával megtakarított *anyagi eszközökből*, és nyugalomban, melegségben fog élni a logikusan bekövetkező végig egy kétablakos, nagy szobában.

Úgy tetszett, a kétoldali – mit kétoldali, háromoldali – boldogság határtalan volt: Jasa bácsi szert tett egy csöndes, tiszta és még friss nagynénire a már nagykorú, botrányhős fia helyett, akinek volt egy büzlő motorja meg egy fülsiketítően bömbölő tranzisztoros rádiója; Szemjon elhúzhatott egy szabad kéglibe – azt viszel oda, akit akarsz! Berta pedig...

Berta, amikor átcipelte a cuccait az unokaöccse lakásának nagy és világos szobájába, el sem bírta képzelni, mibe csöppent bele öregségére. Mert e lakás szomszédos szobájában az édestestvére, Ráhel lakott. Az én nagyanyám.

Hát aztán? – mondhatják önök, és mondhatja bárki. Bezárult egy hosszú élet

köre, két szál összefutott: két nővér, két özvegyasszony, két öreg galamb egy és ugyanazon fedél alá került, mint sok-sok évvel korábban, Zolotonosában, az apjuk, Pinkusz Eljevics házában...

Mondjuk, egyikük sem volt soha életében galambtermészetű. Ráhel, aki fiatalabb volt Bertánál három évvel, a harmadik volt a sorban – az, aki a *csomagolóban* ült, és elképzeltetlen rekordokat állított fel – másodpercenként, na jó, kettőnként egy szem cukorkát! –, kegyetlen természetű volt, és az első naptól ellenségesen fogadta a nővérét. Szűk volt neki a hely Bertával. Kifogásolt mindent: hogy mennyi cukrot tesz a teájába, hogy hová rakja a hótaposóját az előszobában, hogyan és mikor teregeti ki a fehérneműjét az erkélyen. Nagyanyám nem tudta megbocsátani a fiának, hogy ellenség tette be a lábát a házba. Úgy féltékenykedett, hogy csak úgy repkedtek a szikrák. Főlemlegetett Bertának mindent.

– Misát, Misát is sírba tetted! – kiabálta ki nagyanyám a folyosóra. – Fagyoskodott szerencsétlen egész életében, ez meg még a szemet is sajnálta tőle!

Különösen súlyos esetekhez döntőbírának elhívták anyámat, aki teljesen kétségbeesve tért haza. Arról győzködött, hogy a vitákban nagyanyám a kezdeményező – ő már csak ismerte az anyja természetét.

Vagy három alkalommal engem is magával vitt, hogy eloszlassuk a feszültséget. Ekkor már a tehetséges gyerekek számára fenntartott zeneiskola tizedik osztályába jártam, elbeszéléseket publikáltam egy népszerű moszkvai folyóiratban, és ami még ennél is komolyabb volt: az *Esti Taskent* című újságban megjelent velem egy interjú, ahol az utolsó kérdés így hangzott: „Alkotói terveid?”; úgy gondoltuk, hogy a két öregasszony zavarba jön majd előttem. De egy cseppet sem! Az egyik ilyen látogatás alkalmával hallottam meg, amint a nagyanyám odaveti Bertának: „Gyilkos!”. És még pusztá szóvirágnak is vettem volna, ha nincs anyám pillanat alatt elváltozó arca és elfojtott kiáltása: „Hallgass!!!”. Hát ekkor, hazafelé menet, a villamoson mesélte el nagy vonalakban – másként úgysem hagytam volna békén – ennek a szerelemnek és bünténynek a történetét.

Leírhatatlan lelkesedés tört ki rajtam! Magam elé képzeltem a szépséges, zírlált Bertát a rendőrőrsön, unokatestvére-szerelme elcsúfított holttestét az utcakövön...

– E-e-ez igen! – nyújtottam el kéjjel. – Szé-é-ép kis család! Fej nélküli lovas! És azonnal el is felejtettem mindent féktelen ifjúságom okán.

Emlékszem egy jelenetre, az utolsók egyikére. Vendégségbe mentünk a „mamákhoz” (két, feltétlenül egyforma doboz, vagy két zacskó bonbon, vagy két egyforma cicanadrág, de más-más színű, nehogy összevevessenek rajta)...

Berta ajtaja zárva volt, és hangos férfihang szűrődött ki rajta:

– Szóval, azt javasolja, Berta Pavlovna, hogy mindent fektessenek anyagba...

Amire Berta halkán válaszolt valamit.

– De csak három százalékot akar adni, maximum négyet! Az összes forgalom pedig...

És újra az öregasszony csendes hangja.

Aztán kinyílt az ajtó, Berta vendége kijött, ő maga becsukta mögötte az előszobaajtót, és elindult a konyhába.

– Egyiket is sírba tette, másikat is sírba tette... Most pedig répát fog magának reszelni! – kommentálta rosszindulatúan a nagyanyám.

Én, aki mindig ki voltam éhezve a részletekre, azonnal a konyhába futottam, mintha csak inni akarnék. Berta ott állt, és répát reszelt. Köszöntem neki, megcsókoltam pergamenszerű, pirosposzsgás arcát. Odabiccantett a cserpákban lévő, nedves, narancsszínű kis halomra, és tagoltan azt mondta:

– Ügyelnem kell magamra! Egy pillanat alatt kell meghalnom. Nincs, aki ápoljon...

És mit gondolkodik? Ahogy mondta, úgy is tette!

Betöltötte a kilencvenedik életévét, és ugyanúgy halt meg, mint reszkető férje: lefeküdt pihenni, és már feleslegesnek tartotta felkelni. Előző este Berta kérésére anyám ismét naftalinos álomba ringatta a perzsaprém bundát. És felfigyelt rá, hogy Berta most nem mondta, mint máskor: „Hadd heverjen ott a télig”. Csak néma tekintettel követte anyám kezét, a ponyvazsák fémcipzárjának útját.

Berta takarékkönyvében a Misenykával megtakarított *anyag*i eszközökből harminckét rubel negyven kopejka maradt. Úgy látszik, éles eszével pontosan kiszámolta, hogy a további élete már nem lenne rentábilis.

– Figyelj csak – mondtam, pontosabban ordítottam anyámnak a napokban: anyám rohamosan süketül, de hallókészüléket nem akar használni. Megvannak erre a maga indokai, ugyanakkor néhány órai társalgást követően a hangszálaim olyan rettenetes állapotba kerülnek, hogy a szavamat adom, hogy öregkoromban, amikor már süket leszek, mindkét fülembé bedugom a fülhallgatót. Megkönyörülök a gyerekeimen.

Nem, én cipelni fogom a hátamon a fiamat...

– Figyelj csak, papírra vetettem egy kis elbeszélést Bertáról. Miért veszne el egy ilyen történet...

– Kiról?

– Ber-tá-ról!!!

– Még mit nem – mondja anyám, miközben zöldséget pucol a levesbe. – Nekem is megvan a magam története...

– No, akkor emlékezz csak vissza: honnan szerezte Berta a kénsavat?

– Ki kereste?

– Sze-rez-te! Azt a mérget! A savat! Honnan vette?!

– Fradkin adta neki, a gazember.

– Kicsoda-a-a?!

– Hát Kátya férje, Jasa Fradkin. – És nyugodtan néz sürgetést kifejező arcomba. – Jekatyerina Afanaszjevna, a legidősebb nővér férje. Meséltem neked. De te csak arra emlékszel, amin éppen dolgozol.

– Egy frászt! Te! Nekem! Nem mesélted!!! Na, gyerünk, add elő a történetet!

– Ez a bandita Jaska előbb a nagyapámnál, szóval a dédapádnál, Pinkusz Eljevicsnél dolgozott mint cukrásztanuló. Aztán amikor Kátyát megszédítette – egyszerűen nem engedett a közelébe senkit, minden udvarlójának bevverte a po-fáját, Kátya félelemből ment hozzá –, szóval akkor gyorsan ellopta a nagypapa minden receptjét, és három utcával odébb megcsinálta a saját cukorkagyárát... Hát ő okosította ki Bertát is. Csak egy kicsit fröccsents rá, azt mondja, hogy ráijessz, hogy elvegyen... És ő szerezte a savat is valahonnan. Berta pedig, látod, elszámította magát...

– Basszus! Már majdnem befejeztem az elbeszélést, te meg még most dugsz ide az orrom alá valami Jágót?! Vagyis Berta nem is bűnöző, hanem áldozat?!

– Áldozat is – mondja anyám, miközben belerakja a krumplit a fazékba –, meg bűnöző is... Tudod, Bertának, lehet, hogy te nem emlékszel rá, éles...

– Éles esze volt – szakítom félbe türelmetlenül anyámat. – Na és aztán?

– Jaska át akarta csábítani magához, a cégébe. Hiszen a nagypapánál az ő vál-lán volt az összes pénzügy... És akkor... Kátyával egy pillanat alatt összeszedel-őzködtek, és meg se álltak Taskentig. Meséltem neked, hogy a háború első hó-napjaiban szinte még gyereklányként érkeztem meg hozzájuk egyedül, hogy beiratkozzak a Közép-Ázsiai Egyetemre, és szó szerint egy hét múlva bemene-kültem tőlük a kollégiumba, mert elnézni, hogy hogyan gúnyolódik ez a féreg Kátya nénin...

– Állj! – mondom neki. – Ez már egy másik elbeszélés. Ne keverd itt össze ne-kem a dolgokat...

– Így van ez mindig – sóhajt fel anyám. – Téged semmi sem érdekel mindab-ból, ami nem fér bele az adott elbeszélésbe...

– Vagyis hogy a bíróság a szülés után azért engedte szabadon Bertát, mert az esküdtek úgy látták, a valódi bűnös...

– Nem – mondja határozottan anyám. – Berta nem adta fel ezt a gazembert. Egy szóval sem említette – pedig kislány volt még, tizennyolc éves! Acélos elvei voltak... A bíróságon a megölt fiú testvérei mentették meg. Egyhangúlag azt vallották: ez a gyermek már megszületése előtt elveszítette az apját. Ne vegyék el tőle az anyját is!

Anyám elhallgat, és egy kanállal megkóstolja a levest: természetesen ez nem szirup, a cukorkaaromáink a múlt század elején végérvényesen elillantak, de családom nőtagjai a mai napig finom zöldséglevest tudnak főzni.

– És tudod, mi az érdekes – szólal meg hirtelen anyám –, Berta volt az egyetlen az öt lány közül, aki minden hónap elsején, egészen a háborúig, pénzt küldött a szüleinek. Méghozzá meglehetősen tisztességes *anyagi eszközöket*, ahogy ő szokta mondani. Ez nagy segítség volt nekik.

Mellesleg arra a következtetésre jutottam, hogy bármely mesterségbeli tudás, amelyre az ember ilyen vagy olyan családi környezetben szert tesz, áthagyomá-nyozódik a gyerekekre, de még az unokákra is. Itt van például az anyám, aki komoly történész, messze áll a csomagolópapíroktól, de puffadt ujjai nem minden-napi ügyességével – miközben azt mondogatja: „Kézügyesség, és semmi csalás!” – képes kibogozni a legkisebb csomót is egy cérnán, egy láncon. De hát én is, nem beszélve a zongorista ujjak elmúlt fürgeségéről, akár mindjárt is úgy becsomagolok önöknek bármilyen csomagocskát, hogy öröm lesz nézni.

Csak lenne mit csomagolni.

Csak lenne kinek elküldeni...

És csak az isten tudja, hová repülnek el ezek a napok, évek, sőt évszázadok! Miféle fáradhatatlan csomagoló lány tekergeti, egyre csak tekergeti sorsunk édes pillanatait...

Kilátástalan cukorka-másodperceink átfoghatatlan hegyeit...

GORETITY JÓZSEF fordítása

García Lorca-átiratok

Bégetne csak...

*Bégetne csak, gyapját nem adja:
sötét szerelem fojtott hangja –
víz-híja ár, fal nélkül város!
Epébe mártott tűhegy varrja*

*nyelvemre rózsáid szirmonként,
ezt kértem torkomból hadarva, –*

*gyűrött selymekben jössz hozzám,
kezedben egy szál szőrös barka,
meg is intesz vele gyengéden!
Langyos gyomok közt hagysz magamra.*

*Vagyok szerelem; természet vagyok!
Sötét szerelem fojtott hangja: –
állkapcsa s felső fogsora között
roszog az elvirágzott hanga.*

Gázel a kétségbeejtett szerelemről

*Nem akar az éj eljönni,
ne tudj hozzám, se én hozzád,
a határban a nap épp csak búzaszemnyi.*

*Elindulok,
és skorpió kalász-farka görbed égő tarkóm föléd.*

*A part felől
szél jön, ahogy útnak indulsz sótól felmart égő nyelvvél.*

*Nem akar a nap feljönni,
ne tudj hozzám, se hozzád én,
az orsó-hold messzi égen árpaszemnyi.
Elindultam,
széjjelszórvá a békák közt törökszegfűm leveleit.*

*Elindultál,
a csatorna mocsársötét vizét derékig gázolva.*

*Se a nap, se a hold nem akar feljönni,
hogy szerelmünk üres helyén
véggépp ne lehessen semmi.*

Levelére vár

*A levegő se halandó. Kilégzek.
Élő halálként bár veszíthetnélek
el s újra el ekként, amíg írott szavad
várom. Be. Ki. Mit tud egy ágnyi túlevélnek*

*a kő, amit árnyékával sötétre fest,
semmit; halott. Fölszáll – a megdagadt méz-kéreg
csorogni kezd, a belsőbb szívre és le róla –
mely mint a telihold. Kapartam érted*

*belülről vénáimnak feszülő falát.
Csípőd fölött belekap és egymásba tépnek:
galambok, majd két tigris – nem: galamb és tigris,
hogy hadd tölthetné éjjelét a lélek*

*szavaiddal, melyek mint nappalok tagolta
éjjel: az egyetlen helyett sötétek.*

Kora reggel. Énekeljen neki

*Hozd már! A fél füzért! Siess! Fuss! Énekelj!
Fonjad tovább! És énekeljél valamit nekem!
A fogaim, nyelvem árnyékával teli sötét
eltömi torkomat, megfulladok, ha nem nyekegsz*

*fülembé valamit el- és elfúló hangodon;
fond a füzért. A torkom árnyait el én nyelem,
és nem a fény, amikor száad elé tátom a szám.
A szél átfúj köztünk, ahogyan a növényeken –*

*és vaksötét nyüszítésükkel a kökörcsinek,
ahol zöld sejtjeik ezer finom edénye kel
a napra, ott merednek föl kettőnk közé:
szeretsz; szeretlek. Énekelj, kis finnyás-kényesem.*

*Kettőnk nyakában fél füzér. Növénynedv
friss, vad szaga. Keménylombé; frissen nyesett.*

Átkelés

*Mikor a sereg a folyó partjára ért,
a király tábort üttetett. „Várjunk még”,
mondta másnap is. És a harmadik napon
szintúgy: „Várjunk még az átkeléssel.”
A türelmetlenek, a zúgolódók, a bambák
látták a hidat, és látták a túlsó parton
a dús gyümölcsfákat s ékszeres házak
sorát. Zavartan, de engedelmeskedtek.
Napok teltek el, és a napokból
évek lettek. A táborból város nőtt,
a legifjabb nemzedékek már nem
emlékeztek sem a királyra, sem az
átkelés elodázására. A hidat mindenki
látta. A túlpart kincsei után mindenki
csodálattal ácsingózott. Vigyáztak, nehogy
átkelés törje meg a varázst.*

A bukás ígérete

*Bő köpenyét a lovag hátracsapja,
de útnak fordítván a boldog párát
visszanéz még a vágta és
a diadalmas pusztulás előtt,
vissza a maradókra, a megmaradtakra,
s jaj nekünk, ha szemükből
az igazat olvassa ki,
kicsinyes aggodalmaink és
kevésre iparkodó igyekezetünk
mélyén a rejtőzködő Istent.*

Dal már reggel

*Felkel a nap, már lent szívemben
fogóznak az egerek és a macskák,
készül a napi kis kegyetlen
szellőztető szabad mulatság.*

*Orromban képzelt illatokkal
vonulnak gömbölyű egyének,
nők, naná! Egy comb, köldök, egy far, –
mit ér, már szaga van a vénnek.*

*Rajzik az ágyék újabb lőparancssal,
ereimben olvad a hólé –
mélyebbet buktam, mint egy angyal,
többet sírtam, mint Antigoné.*

*Minden szökésem reggel folytatódik,
elalszom este vadvizekben,
nappal menekülök az itatókig,
száraz sötétség meg ne lepjen.*

*Vágyam, visszahanyatló semmiségem
egymást szürkére s színre váltja,
kincsem nem viszem szóval semmiképpen
a sérülékeny túlvilágra.*

*Ebben lakunk, ebben a tűzben itt fenn,
túlélve egyedül vagy táborokban,
szárnyon fulladozunk a fellegekben,
és azzal fogyunk el, amink van.*

Több a semminél

*Ahol születtem, nem vagyok.
Ez itt a dombhát, hova értem.
Itt nem fogadtak angyalok,
vagy akik jöttek volna értem.*

*Ahol vagyok, oda nem értem.
Itt felejtett az év, ez év.
Pár miértből lesz száz miért nem,
lágy kisgyerekből kék Vezúv.*

*Magamtól lassan minden eltér,
és ott élek, hol nem vagyok.
Bolygó vagyok és elterelt tér,
nehéz, mint a hasonlatok.*

*Amint kezdem, be kell fejeznem,
hiszen a jelem alig ér
el mást, nem kellett volna tennem,
csak ami több a semminél.*

Költő nyelvétől válna

Vége. Többé nincs közünk egymáshoz.
Tudhattad volna te is, kezdettől fogva.
Én próbáltam, láthattad, mindent megpróbáltam,
de be kell látnod, ahogy én beláttam,
nem működik, még ha nincs is más megoldás.
Késő újba fogni, remélni változást:
szabadságot, könnyedséget, nagyobb harmóniát.
Nem hallgathatok tovább, még ha fáj és kínos is
neked, a két családnak, s ha megbotránkozik rajta
a szomszédság, a barátok vagy a kollégák, akkor sem.
Nem tudtam átélni veled, mit más a hozzá illővel,
Nem mondhattam el neked érzéseimet,
eszembe se jutottak melletted, mi több:
érezni is elfelejtettem, nehogy szólnom kelljen,
gondolni se gondolhattam rájuk,
nehogy megzavarják a látszatharmóniát.
Mióta csak együtt vagyunk, fojtogatsz.
Valljuk be, idegenek voltunk. Idegen voltál,
s általad én is idegen maradtam magamnak.
Ne mentegetőzz, tudom. Nem a te hibád, s nem is az enyém.
Hozzám adtak, s hozzád adtak. Mit tudták ők,
összeillünk-e, hisz magukról se tudták, összeillenek-e,
igaz, nekik se volt választásuk már jó ideje.
Akit saját fajtájához adnak, az se mindig garancia,
de nekem szüntelenül rád kellett figyelnem,
s tekintettel lennem másokra, családjainkra,
megfontolt óvatosság közepette, bénán,
akár a konyhai légyfogószalagra ráragadt rovarnak.
Tapintatosnak és udvariasnak kellett lennem,
elvégre mégiscsak én volnék a vendég,
aki hiába tesz úgy, miként a házigazda...
s akit családod az illem meg az unokák miatt befogad,
de háta mögött azért össze-összesűg.
Vegyesházasság. Kapcsolatunk kudarcra megvilágosító.
Mit mondasz? Mindez nem a te hibád, nem tőled ered,
s nem is a kettőnk közti diszharmóniából?
Én magam miatt érzem idegennek magam?
Nem közted s köztem tárul a rettentve vonzó, mély hasadék,
hanem bennem, s nem is hozzád képest vagyok más,
viszonyom veled, csupán tünete annak,

mi bennem von Haus aus hozott anyag?
Ám ha megtaláltam volna a hozzám valót,
mellette én is inkább az lehettem volna, aki vagyok.
Így nem lehettem én, s te sem lehattél mellettem az,
aki más mellett bizonyosan lehattél volna.
Szüntelen tapintattal kellett viseltessem családod iránt,
akik – valld be – lelkük mélyén nem fogadták szívesen
a magamfajta szabad szájú jövevényt,
ki félszeg bár, de be nem olvad, s kin szüntelen érezni,
hogy másként látja őket, s a dolgokat általában,
és nem vigasz nekik, hogy önmagát is másként látja.
(Igaz, az enyéme se viselik egykönnyen
az ilyesfajta vegyesházasságot,
mert előre látják és félik kellemetlen következményeit,
hisz tudják jól, a nászi ágyban könnyen
fecseg ki családi titkokat az ember.)
Nem tehetek róla, nem láthattam előre,
s most, hogy látom, késő. Nem lehet változtatni rajta.
Ne haragudj, vagy haragudj, mit bánom én. Ez volnék,
s hogy én legyek, ezt el kell mondanom.
Nem érdekel, mit gondolsz, s gondolnak felőlem mások.
Mondhattam volna szebben is, tudom,
de hogy is lehetne kedvem cirkalmazni,
ha épp veled van bajom.
Felfogod végre, kettőnk jövője mily reménytelen?
Igen, tudom, persze, a gyerekek... Hát épp ez az!
Nézd például e kócost, ujjaim kinek hajába túrnak,
hordoz téged, engem, és sorsa oly szomorú. Ki érti meg
majd félszepségét, zavarát, s a benne lappangó dühöt,
melyet ő maga sem ért, és elfojt megalázó öniróniába...
Hisz miattuk és értük, s legfőként általuk
tartottam ki eddig egyáltalán.
De kapaszkodj meg, rájöttem, ők is csak azért
születhettek meg, mert nélkülük nem lett volna jövőnk.
Erre kellett, szegények, mint a gyerekek általában,
hogy szüleik, általuk, saját életüknek értelmet tulajdoníthassanak,
vagy ideig-óráig elgyönyörködhessenek,
míg idő múltán, ők maguk is idegenné nem válnak.
Vége hát. Kérdés: hogyan tovább, ha tudjuk,
kettőnknek vajmi kevés közünk van egymáshoz,
legfeljebb mint tünetnek a betegséghez,
s ha tudjuk immár, játék és könnyedség miatt hiányzott
viszonyunkból, mely, mint kövön a fém,
hangja borzongat, szikrája elvakít, éget, és furcsa szagot áraszt.
Ám tudjuk, egymás nélkül nem létezhetünk:
össze nem illő páros – holtig keresve önigazolást.

Isten vele

(Az olajozók, 4. rész)*

Mindig imádtam az olyan házakat, amelyek nem egyetlen lendülettel készültek el. Ez is ilyen, az *enyém*, és hosszú-hosszú percekig sorolhatnám, mi különbözteti meg a tákolmánytól, mennyi jóra való szándék mentesíti a toldozottság vádjától. Elsősorban az, hogy apám toldozta.

Csak a mi családunk tudhatja, hogy a feszességnek milyen fokáról beszélek, ha ezeket az izgalmas esésű tetőket nézem. Helyesebb lenne persze azt mondani, hogy már csak én tudhatom, már csak én tudom, hiszen ki a fene kíváncsi rajtam kívül erre, meghaltunk, kedves beteg, elmentünk, kedves vendég. Azt gondolom, hogy nincs mentség, valóban én nézem már csak a tetőket, de ettől még igaz marad, hogy a bányavidék nyaralótelepének legszebb tetőhálózatát kreálta apám.

Mint egy tolófájás, ez volt a fejében, biztosan, ki tudja már, nem volt módja ellenállni. Ha jön, hát jön. A falak emelkedtek, ő emelte őket, s följük tető kellett. Annyit dolgozott a föld alatt, hogy ezt igazán elnézhetem neki. A szabadnapokon könnyen megszédül az ember, s aztán elindul fölfelé. Te-tő. Ugye? Altat, mintha egy euforikus magaslati lét személyes névmásai lennének; hát én is ezen éltem éveikig.

A szegény akarja a nagyot, hallottam sokszor, és mennyire idegesített kamaszként, hogy miért örül akkor a kicsinek. Apám ebben is talált lehetőséget a különködésre. Az egyik évben nem ment sehogy sem, emlékszem, ugyanúgy ettünk, körülbelül annyit utaztunk, nem szenvedtünk hiányt semmiben, de csendesebben viselkedtek a szüleim. A családi összejöveteleken néha megállt a beszélgetés, ha csak egyetlen pillanatra is, s ilyenkor ellazították a végtagjaikat, mintha ki tudja, milyen erőfeszítésen lennének túl, s össze kéne kapni magukat a folytatáshoz. Abban az évben emelte apám a legmagasabb tetőt, ha már úgyis oda van a biztonságérzet, gondolhatta, fölmászik a fenébe, a nyaktörő magasságba, s ettől tán elmegy a kedve a magyarázkodástól. Szar anyagból, de pazar kinézetű építmény született.

Ez volt a prolitető, ahogy később, dagadó kebellem és csupán megszokásból csúfoltuk, de a rákövetkező évben lett mellette egy kisebb, a terasz egy részét lefedő, igazán úriás. Az akkori legjobb anyagok, csak nézett a telekszomszéd, meg a rokonság. Egyik első videokamerás felvételünk a mestergerendán örökít meg, egyensúlyozom kihívó boldogsággal, a lábamnál feltűnik anyám feje, ő is mindig hajtotta magát, mint a legendás női élmunkások, emelt és húzott, még ha elzavarták is visszajött. Én pedig kiabálok, mintha mindent megfejtettem volna

* Részlet egy készülő regényből.

odafent, hogy már nem kell félni, de még azt is, hogy miért nem kell. Nálunk a szegénységet nem a teljes megrekedés követte, hanem a kilábalás.

A tetők közül némelyik, mint a szivacs, szívta magába az elmúlt öt-tíz év felgyült elképzeléseit, energiáit. Ezeknek más színük van, látom most is, fáradtak, de erősek, a felületükön még tüntet egy kevéske gyomorhajos dac, ám onnan nézve az alájuk hajló modernebb tető vízlepergető védőfestéke még ma is túlságosan diadalmas fényű.

Kis túlzással azt is mondhatnám, hogy minden helyiség külön épült az előzőkhöz, márpedig helyiségből sok van, a helyiségeket pedig fedni kellett, és ezzel megnyílt a tér a szintező szemmértéknek, az építés alig latoló átszellemültségének. Apám tetői néhol olyanok, mint a vad tanulmányautók túlzásai, melyeket csak hellyel-közzel tudott lefedni a józan belátás. Egészen elbátortalanítják az embert.

Nem izzadok le, de azért fújok egyet, rántok az államon, és legszívesebben hagynám most, de hát nem tehetem, apám halálát segítette elő az egyik gerenda, én voltam, aki levágta, pedig még jó ideig nézni tudtam volna, annyira beállt ott. Persze hogy nem báméskodtam, szinte azonnal cselekedtem, de ha vallatnának, lenne eszköz, amivel kiszedhetnék belőlem annak a húsz-harminc tétlen másodpercnek a titkát... Sosem láttam tisztábban, hogy hiányzik belőlem az erő a felelősségvállaláshoz; ráadásul szégyenérzetről mintha nem is hallottam volna addig, lelkiismeretről, kontrollról és megerősítésről. Miért akkor szerettem a legjobban, amikor a nyakán feszülő kötélén lógott? Nem a halálát szerettem, nem azt, hogy meghalt, dehogy, inkább arra gondoltam, hogy mostantól semmilyen körülmény nem merülhet fel, ami után ő azt mondja: nem vagyok jó fia. Valódi feloldozást hozott az a pár másodperc, nem féltem sem az elmúlástól, sem a véglegességtől, az önállóságnak ezen az új szintjén túlságosan is könnyűnek tűnt minden. Nem a halottat láttam, pláne nem a halott apámat; élettelen teste végre az igazán fölbujtó nevelés mutatóványa lett, demonstrációs eszköznek tűnt, s mint ilyen, bizonyos értelemben – még ha ócska blaszfémia is kötélén lógó emberről szólva – az ingadozásmentes működés, egyféle harmónia rejlett a sajátos jelenléte mögött. Nem féltem, nem sírtam, nem dermedtem meg – ez csak pár másodperc múlva kezdődött, miután az agyam beazonosított még néhány részletet.

Most, hogy anyám megfutamodott, hátrahagyta a rossz emléküvé lett házat, s belerángatott ebbe az olyannyira utált társadalmi játékba, ami a birtoklásról és a férfiaságról szól, mintha kiülte volna belőlem a várakozásban rejlő örömet. Ő elköltözött, én pedig idejöttem. Azelőtt egy kis finom, céltalan nézelődés hihetetlenül megnyugtató, erősebb hatása volt, mint a legjobb izomlazítóknak. Most meg úgy állok itt, mint a kanos férfi a meztelen nő előtt, aki lángolásában a nem látható ruhadarabokat is látja.

Most például Juditot várom, és igazán örömtelen feszültségben telnek a percek. Judit, akivel tüntető természetességgel hozott össze a sors, s akinek egyetlen közösen töltött napunk után is hajlandó lennék egyezséget ajánlani, csak hogy életben maradjanak a lehetőségeink, életben maradjon a vágyam – Judit baszik jönni.

*

Kérdés persze, hogy valóban vágyom-e Juditra? Hát hogyne! Ezt még a jelenlegi állapotomban is fel tudom mérni, pedig azért téptem fel az ajtót, és szaladtam ki az udvarra, szembefordulva ezzel a leleményes érzékiséggel toldozott házzal, hogy a következő pillanatban eltüntessem a föld színéről – a házat, Juditot, s mindezt huszáros egyszerűséggel tegyem, úgy, hogy magamat kapcsolom ki. Éreztem, hogy él bennem a vágy, Judit testének emléke eleven, de hirtelen úgy látszott, csak mert kezembe került az a papír, hogy semmi sem fog fennmaradni a sár, a mocsok miatt.

Néztem a tetőszerkezet legfelső pontját, ezt a szél játékának leginkább kitett helyet, ahol az első üres, csak később belakott fedélszék csúcsosodik, és azt láttam, mintha csak be lenne vésve a gerendába, hogy az ember mindig nyomorult, és az akarat nem diadalmaskodik. Pedig mennyire szerettem volna hinni, hogy amennyi erővel megcsinál egy ember egy házat, az a teherbírás, az élet intenzitása nem tűnhet el belőle a hétköznapiakon, amikor már lakja.

Sűrűn és nagyokat nyeltem, de nem gondolom, hogy sírni akartam volna, inkább ordítani, azt meg minek, amikor nem akarnám, hogy meghallják. Nagyon sokáig teljes szívvel vágytam arra, amiről kiderült, hogy teljes szívvel csak nagyon rövid ideig tudom elviselni, s ez az emberek társasága. És most, amikor ismét vágnék egy ember közelségére, valami buta ok távol tartja tőlem. Bennem van a hiba, hiszen valószínűleg mindegyikünk belemászik ebbe a játékba, ebbe a fájdalmas kiszorítósdba, és ha már benne van, érik egyre-másra a meglepetések; de majdnem biztos vagyok abban, hogy minden eseménynek van könnyített olvasata is, csak hát... Csak hát.

Néhány éve a nagyanyám temetésén a rosszulletig zokogtam, s mit mondott az egyik rokonom: *mindent túlságosan komolyan veszek*. Tudja egyáltalán valaki, hogyan lehet helyén kezelni a halált? De mondok mást – honnan tudta ez a rokonom, mi mindent siratok a sáros földhányásba süllyedő cipőm orrát bámulva, s a többi beteg, akik ott álltak, mi mindent sirathatott volna? Nagyon arisztokratikus ez a játék a szavakkal, de tudomásul veszem, hogy most ez van: szóval hogy a nagyanyámra várakozó gödör mellett honnan vette ez a rokonom már csak az ötletet is, hogy számomra az éppen futó jelenet valóban *mindenről* szól, *túlságosan* pontosan, és *komolyan vehetően*? Miből gondolhatta, hogy rég máshol jár az eszem, persze a fájdalom cikázó útját követve, de mégiscsak árkon-bokron túl, és a könnyeim számlálhatatlan különböző okból nyerne immár utánpótlást, mert mindig minden viszonylatot bejárok, ha kell, ha nem. Ugyanez történt, amikor egy rendezvényen, ahol félig vendég, félig házigazda voltam, szerelmet vallottam egy fiatal lánynak, ráadásul úgy, hogy a vőlegénye pár méterre ült tőlünk. Ezek a szerelemre vonatkozó látomások, megérzések igenis fontosak lehetnek, hiszen mi más lehetne fontosabb; mégsem ez volt a gond, hanem a finoman helyreigazító fogadtatás, melyben persze volt egy csipetnyi bátorítás is, de ellenem csak egy érv szólt: honnan ez a meggyőződés, a tökéletes szerelemben való hit, amikor először látjuk egymást? Túlságosan komolyan veszem, *mindent túlságosan komolyan veszek*. Miért nem azt mondom, vélhette a lány, hogy tetszik nekem, lefeküdnék velem, vonzónak találok stb.; miért kell rögtön ilyen kétségbeejtően kaotikus, ilyen rém nehéz ötletekkel előjönni. Nálam nincs közbülső út, ezt is mondhatta volna. Tönkreteszek mindent, a gyászt, a szerelmet, mert nem

arra koncentrálok, amit teszek, vagy tennem kéne, hanem megpróbálom védeni magam.

Lehetséges, hogy most is ezt fogom majd tenni, és nem kapcsolok ki, nem ölöm meg magam kétségbeesésemben, milyen mélyen a sárban vagyok. Nem ordítok, hiszen nem akarnám, hogy meghallják. Nézek felfelé, az illesztett, összerótt tetők magasába, bele a semmibe. Azután, szinte már kiszámítható ellentétként, egy pillanatra a talpam alatti mélység bányajáratának képe villant fel bennem, az apám életét beszívó-felemésztő bányajáratoké, hogy a pokol rohassza el az egészséget, mert ha odalentről bármikor is bármi fellángol és fellátogat, akkor nagyon kérem, most tegye.

*

Nem is tudom, kire haragudjak... magamra kéne, amiért van kezem és lábam, és használtam őket. A tehetetlen várakozás szép lassan örölt fel, Judit, Judit, mondogattam, mindenfelé járkáltam a házban, egyre gyorsabb tempóban, nekiverődtem mindennek, mintha egy jégpályán csúszkálnék; azt hittem, hogy a fizikai fáradtság kiöli belőlem az elsődleges vágyat. Nem történt semmi ilyesmi, csak a lábam lett remegősebb, és amikor a tükör előtt megálltam egy pillanatra, képtelen voltam a megszokott bizalommal belenézni.

Apámnak szinte már nyoma sem volt a házban, mindenét elvitte magával anyám, amikor kiköltözött. Ez már az én házam volt. Tántorogtam benne, a vége felé már káromkodva lépegettem a tetőkhöz hasonlóan változatos formájú és funkciójú küszöbök fölött, a helyiségek fájoan betöltetlen terében, esély sem volt rá, hogy az események felgyorsuljanak és kiteljesedjenek. Az egyik belső szobában véletlenül talált rá a kezem egy natúr fenyőfa szekrény ajtajának sima gombjára, máskor ezt is megjegyezném, hogy milyen jó érzés is ez, ez a lakkos tenyérbe csúszás, de akkor leblokkolt az ideg, az agyam nem kívánt új fejezetet nyitni. Csak fogtam az ajtógombot, megtekertem egy kicsit, a szekrény megnyílt, s mint egy régóta várakozó, vénséges macska, rám ugrott minden, ami csak a szüleim voltak, két végletekig lelassult élet fojtó szaga.

Néhány, a hetvenes évek divatját idéző dzsörzé- és ingruha, odébb bő szoknyák, egymáshoz vénült zakók; az ajtónyitásra máris üzenének a szagukkal. A tegnapi tűzben, a lángoló fecóban elhamvadó tárgyak fájtak még, helyesebben volt annyi bennük, hogy el tudjam képzelni, miért hiányoznak majd, de ezek itt ellenálltak, szembeszegültek velem. Anyaguk jellegzetességei megmaradtak, szűrtak, lelapultak, de nem volt bennük senki. A szekrény keresztrúdjának jobb szélén négy-öt üres fogas lógott, azon a hasadékon át lejjebb is lehetett látni, mi van a szekrény aljában. Le is guggoltam, s akkor, de tényleg csak alig érezhetően, bódulatom mélyén megmoccant valami. A szüleimtől funkcióját tekintve idegen, irodákban használt, félarasznyi vastagságú, fehér kartonból készült iratpapucs állt ott, egy nagy, áttetsző nejlonzacska volt ráhúzva. Az iratpapucs láthatóan degeszre volt tömve, ami benne volt, még az is külön nejlonban állt, átkötve azzal a vastagabb féle, postai levélkötegelő gumival. Maga a tárolás gondossága, ez a víztől féltő óvatosság ütött szöveget a fejembe, hiszen ebből a völgyből eltűnt a víz, amikor a bánya bezárt, emlékszem, olyan komoly ellátási

gondokat okozott, hogy a szomszéd völgyből kellett átemelni a kutakhoz. A beázás pedig, látva az egymást is több helyen védő tetők rendszerét, szinte lehetetlennek tűnt. Mitől tartottak?

Leszedtem a gumit, kibontottam a csomagot, fényképek, igen régi családi fotók, iratok, ilyesmik. Egy laposra hajtogatott párducmintás blúz, ó, azok a prűd idők, anya, te puhatalpú ragadozó, hogy osontál mindig, feltűntél itt-ott, mindenhol, mint aki tényleg erre született. Aztán egy paróka került elő, mélybarna és félhosszú haj, de hogy ez minnek kellett, hiszen anyámnak olyan tömegben burjánzottak a hajszálai, akár a paraziták. Lenyűgöző. És akkor, ahogy tovább keresgéltem, egy gyöngybetűkkel teleírt franciakockás lap ugrik előre, egyenletes vonalvezetésű, kiegyensúlyozott lelkiállapotról árulkodó betűk. Leültem a földre, olvastam és csak olvastam, az ujjaim sem remegtek, nem volt por sem a papíron, hogy irritáljon, mert nekem van ez az irritáció, hogyha por éri az ujjaimat, akkor baj lehet, de itt még ez sem fenyegetett. Steril felszínű lapokról volt szó, csöndben voltak ezek a papírlapok, látszott, hogy nagy-nagy lélegzetet vesznek a hosszú rabság után.

Olvastam. Közöny és az idegenség érzete, ám mindössze néhány perc erejéig, aztán robbant, rám szakadt. Kapkodtam a fejem, mintha meglestek volna, vagy lehetetlennek tartanám, hogy kárörvendő szemtanúk nélkül ilyesmit meg lehet úszni. Egyedül voltam, de ez sem jelentett megkönnyebbülést; hányingerem lett, le kellett csapnom mindent a földre, kirohanni a ház elé a levegőre, annyira éme-lyített ez az eltökélt, gyilkos őszinteség, ez a szimpla ocsmányság, annyira felkavart, amit olvastam. Rám szakadt, mint a szürke és iparkodó emberre a csoda.

*

Kedves Manykám!

Utoljára hagyja el ajkamat ez a szó, tehát ne haragudjon meg érte. Mink elérkeztünk közös utunk végéhez, hogy mi volt ennek az oka, azt nem kell bővebben magyaráznom. Én most arra kérem magát, hogy írja alá ezt az okmányt, és váljunk el csendesen. Ha már az életben nem tudtunk megegyezni, legalább a válásunk legyen csendes. Ma délelőtt jártam egy ügyvédnél. Elmagyaráztam neki a mi esetünket. Ő azt mondta, hogy nagyon egyszerű az eset, ha közös beleegyezés alapján válunk el. Kérdeztem, hogy mennyibe kerülne ennek az okmánynak a kiállítás. Ő 150.-Frt körüli összeget mondott. Én egy kissé sokalltam, és azt mondtam, hogy majd még gondolkozom a dolgon. Az okmányra úgyis csak a mi aláírásunk szükséges, tehát fölösleges kiadás volna a 150.-Frt. Erre kérném most magát, hogy ha megspórolná nekem ezt a 150.-Frt-ot, mert nagyon rosszul állok anyagiak dolgában. De ha maga ragaszkodik az ügyvédhez, vagy ha magának volna egy olcsóbb ügyvédje, úgy természetesen semmi kifogásom ellene. Ha úgy dönt, hogy ügyvédhez menjünk, akkor legyen 16.00-kor a Dózsa György u 25 sz előtt.

Kelt...

*Az Isten áldását kérem a családjára és magára
Isten vele*

És mellékelve egy papír: „Közös beleegyezés a váláshoz.” Nagyapám részéről aláírva, nagyanyám részéről senki.

Nagyanyám nem ment el 16.00-kor a Dózsa György u 25 elé. A dátumból kiindulva épp anyámmal volt terhes. Vajon meddig várta nagyapa?

El sem hiszem, hogy nekik is volt életük. A szeretteinkkel kapcsolatban féltőn mindig tragédiára gondolunk, aztán ha elénk kerülnek, láttukra megnyugszunk, pedig nem lenne szabad. Kitartóbban kéne gyanakodni.

*

Pedig nem is ekkor, jóval korábban, már dél körül elfáradt bennem a derűlátás. Akkor döntöttem el, hogy elmegyek abba a kisvárosba, ahol Judit lakik. Egész nap hiába vártam, hogy ígérete szerint rám csörögjön, mikor mehetek a távolsági busz elé, melyik lesz a boldogság távolsági járata, mely a felmálházott Juditot hozzám költözteti. Ragaszkodott hozzá, hogy így legyen, csak a buszmegállóban várjam, ő tudja miért, és én beleegyeztem. Nagy hiba volt. Nem jön a szerető, nem jön a lélegzet, tátom a számat, meresztem a szemem. Értesítés sehol, a telefon süket, én pedig döntöttem, nem fogom mulyán várni az ítéletet, inkább megpróbálom befolyásolni azt, akinek hatalmában áll rendelkezni. Nem terveztem, hogy odamegyek a lakásához és becsengetek, csak a közelében szerettem volna lenni. Legyek ott, akármi történjen.

Hívni akartam egy taxit; tudtam, hogy nem lesz olcsó multság, de ha a drágábbnál is drágább, akkor is mindegy lett volna. A diszpécser – egy idősebb nő fáradt, vékony hangja – közölte, hogy nem küld kocsit a hegyre, oda senki jóérzésű ember be nem teszi a lábát, szétszedik a kocsiját, meg sem kell állnia, és lelopják a kerekét, de legalábbis a díztárcsát. Míg előrenéz, hátul szerelnek, mikor hátrafordul, elöl veszik kezelésbe. Nyugtatni próbáltam, hogy azért itt még nem tartunk, ennyire nem rossz a helyzet, nincsenek itt *ennyien*, és ha vannak is, ez nem egy börtön, ahol csak bűnözőket talál. Nem-e?!, csúfolódott elnyújtott hangon, biztos, hogy onnan telefonál? Hiszen éjszaka megmozdul a föld, amikor nekiindulnak. Éjszaka alszom, válaszoltam kimerően – nagyon kellett a kocsi.

Végül a nő egyszerűen letette a telefont. Évtizedek kellenek az ilyen főbiák kialakulásához, vagy tényleg elég egyetlen benyomás? A nő hangja jól hallhatóan edzett volt, van fülem erre, megérezem a szavak közti csendből is, a csend hosszából, fölerősödésének üteméből, a megszólalás előtti tiltakozás összeszedettségéből, hogy milyen állapotban van a beszélő, mennyire tömény és időálló érzés feszélyezi. Amikor már nem működik a félelmek mellett sem a kötelesség, sem az érdek késztetése, vége van.

Ekkor szólalt meg a fenti kapu csengője, és máris ugrottam, rohantam volna, de még a lépcsősor aljából láttam, hogy nem Judit az; egy idősebb roma férfi nyújtogatta a nyakát a kerítés mögött. Nem jön a szerető, nem jön a lélegzet, tátom a számat, meresztem a szemem – a csalódás leírhatatlan volt. Még nem záródott be az ajtó a hátam mögött, meghallottam, hogy csörög a telefon is. Úgy döntöttem, az idegen várhat, és siettem befelé, hátha a taxis cég visszakozik, vagy ami még jobb, Judit hív, tudatja, hogy azonnal indul, máris itt lesz, vagy már itt is van, csak én nem látom az izgalomtól.

A telefont a kezemben álltam, és meglepve tapasztaltam, van időm élvezni, milyen gyorsan hagy el a költészet. A vonal végén Judit apósa volt, hallózzott

bőszen; bemutatkozott, mondta a nevét, ettől tiszta lett a kép, és én csak hagytam, hogy hallózzon. Halló, halló. Miközben hallózott, nekem az jutott eszembe, hogy el van veszve minden. Tulajdonképpen ettől nyugodtam meg, mert ha valóban elveszett minden, akkor annak az összes eleme valahol megvan, hiszen nem az lett megállapítva, megérezve és körülírva, hogy megsemmisültek az élet alkotórészei, támpillérei, bázisanyagai, hanem az van, hogy nincsenek együtt; kell még valamennyi erőfeszítés, hogy rend legyen.

Az após, Judit apósa hallózott, és jó volt hallgatni. Milyen is az após, más apósa, türelmes – bár ez nem passzolt Judit meséjéhez, aki azt mondta, hogy az ő apósa a nagy lendülettel kivitelezett kis lépések embere, de ez nekem már akkor sem tetszett, amikor mondta, mert szerintem lekötelezettnek kell lenni ahhoz, hogy a szart szarnak tudjuk nevezni. Én legalábbis úgy vagyok vele, hogy ez a fenti nép, akik itt mostanában megsűrűsödtek, és akiket nyugodt lélekkel nevezhetnék lenticnek is, mivel a völgyben még többen vannak, sőt nevezhetném őket a gyomrom közepében csírázóknak is, mert jelenleg, ahogy szorítom a telefonkagylót, nem az após ótvaros, tapadós hallóját bánom, nem azt, hogy Judittal ez is vele jár, hanem a hirtelen feltörő sivalkodást, a kapunál felugató kutyák hangjának kitérését, a csőd fantasztikus, büdös, büdös közelségét – szóval úgy vagyok vele, hogy ez a férfi a kerítésemnél most, de tényleg csak most, és ezért minden valószínűség szerint ez lesz a megfelelő pillanat: számíthatna néhány jó szavamra.

Hallózik az após, fent gajdolnak valamit a romák, egyikük a csengőt nyomja, és még mindig vannak néhányan, per pillanat nem is tudom, mifélek, a föld alól valakik, a fákról megint mások, és persze a kutyák, ugatnak, mintha ők is hallóznának, és ez nem jó. Ez a legrosszabb, ami történhet. Mintha a kutyák is csak érdeklődnének.

Szóltam Judit apósának, hogy tartsa, és kiléptem az ajtó elé.

*

Felfelé haladtam a lépcsősoron, s minden fokkal jött egy újabb szó, miközben tudtam, hogy más szavak épp eltávoznak tőlem. Ennek a bizonyos mértékben deformált pályájú feltöltő-kiürítő forgásnak a tendenciája nevetséges volt; annyira átlátszó volt valakiknek a törekvése, hogy befolyásoljanak, mi több, agitáljanak, kizökkentsék mindazt, ami a helyzettel és az előzetes tudással, hogy ne mondjam, előítéleteimmel összefüggésben lévő, hogy akár fel is lázadhattam volna.

Például a bátyám ellen, az ő politikusi megközelítése ellen, mely szerint ennek a feltöltő-kiürítő forgásnak fedve kell maradni mindörökké, s boldog leszel a földön; ha meg jár a szád, örök bujdosó és földönfutó leszel, mert mindenhol ütni fognak téged, és köpni fognak rád. Valahogy így szokta, persze viccesen, de azért halálkomoly arcot vág közben. Tartalmas életet csakis akkor élhetünk, ha elveinkhez hívek maradunk – mondja a politikus, jó, igaz, csak középkáder, ahogy ezt az itt rekedt szót ő használni tudja, elharapva, valahogy így: *közkáder*. Ha vannak elveink, bevésődött életszabályok, akkor menni fog, mondja, és csak kicsit később kezd röhögni, igaz, akkor már felszabadultan, a tőle elválaszthatatlan gúnnyal. Pesten közkáder egy nem is kis pártnál, és ebből a pozícióból se le, se föl,

nem tud kikerülni, ami engem nem érdekel, hiába panaszkodik már, számomra csak az a fontos, hogy engem nem sikerült belerángatnia. Ennek ellenére a meggyőződéseimmel néha érdekesen sikerül szembesítenie. A betelepülőkre tett célzásaimat ügyesen fordította ellenem, és rövid időn belül be kellett látnom, hogy a legrosszabb fajta eszmék közelébe sodródtam. A településrész drámai helyzetéről cikkező sajtót üdvözlöm, állítólag rasszista polgármesterek döntéseit helyeslem, mi történik itt?! Ezt meg kell nézni majd, mondom magamban, mikor a legfelső lépcsőfokra érek, és felemelem a fejem.

Ott áll egy bravúrosan elrajzolt arcvonásokkal rendelkező öregember, beszél hozzám, s bár tudom, hogy a nyelvemen beszél, a mi nyelvünket használja, mégsem értem, mit mond. Mert nem akarom érteni, hogy arról próbál felvilágosítani, mennyire vétkesek ők, és ennek abból is ki kell derülnie, hogy ők, pont ők szólnak, nézzem már meg, megint ott fekszik egy kutyám megdögölve a kerítés mellett. És csak mondja, valami ördögien kiegyensúlyozott hadarással, hogy csakis azért szól, mert tudja, hogy mennek a dolgok, és tudja, milyen kevés kell a rossz gondolathoz. Pedig ők nem olyanok, ezt akarja a tudtomra adni. És hogy mi lenne a helyes, mit csináljak a kutyáimmal, azaz: mit ne csináljak, például ne tömjem őket mindenféle fagyasztott hússal, hiszen látta ő, és a gyomra is felfordult az idegtől, mennyire nem jól van ez így.

Ekkor tudtam először megszólalni, és nem a dac beszélt belőlem, nem, jó jelnek is felfoghatom, hogy önigazoló szavaimmal csak helyre akartam állítani a rólam kialakult képet, nem szerettem volna, ha nem szeret. Elmagyaráztam, hogy leégett a szerszámosom, tudja, a fecó, és abban voltak fagyasztók, megégett minden, s én csak kilöktem nekik, tudja mennyi kutya van, egy tucat... – és közben belém vágott, milyen biztos voltam, hogy az új szomszédaim keze benne van ebben, köztük van a tűzhöz. Hogyisne, húsz évig csak a szalonna alatt, és ősszel a lehullott lomb alatt égett itt a tűz, vagy lent a mélyben, a bánya járataiban nagy ritkán, de fönt és vadon, vagyis szabadon, hogy ne fognánk munkára, olyan sosem volt. Megjöttek, és rá egy nappal égett a fecó. Meg is álltam mondat közben, közelebb hajoltam az öreg arcához, bizonytalanul vizsgálgattam; gyorsan ki kellett volna találnom valamit, rá kellett volna jönnöm a megoldásra, lehetőleg olyanra, melyet nem szavakkal kell kifejezni. Aztán mégis szavakkal jöttem elő: elhiszem ezt a dolgot a kutyákkal, hiszek neki, pontosan így mondtam, s mikor ő a kerítésen kívül, én meg belül a tetemhez sétáltunk, olyanok voltunk, mint két magabízó nagyhatalom diplomatái, akik jól érzik magukat, hogy ilyen felhatalmazással érkezhettek. Örülnek az erők pillanatnyi egyensúlyának, mert lehet örülni neki, hiszen nem is erőkről van szó, hanem a kölcsönös félelem táplálta izommozgásokról. Ugyanabban a gesztusban vagyunk érdekeltek, mondanám neki, de legnagyobb meglepetésemre, még a döghöz oda sem értünk, de már arról csevegek, hogy el van veszve minden, azt gondolom, és tulajdonképpen ettől nyugodtam meg. Mert ha valóban elveszett minden, akkor annak az összes eleme valahol megvan, hiszen nem az lett megállapítva, megérezve és körülírva, hogy megsemmisültek az életem alkotórészei, támpillérei, bázisanyagai, hanem az van, hogy nincsenek együtt; kell még valamennyi erőfeszítés, hogy rend legyen.

Az öreg sűrűn bólogatott, és biztosan tudom, hogy valóban megértette, mit akarok. Vagy mégsem? És hirtelen zavarba is jöttem, magyarázkodni kezdtem,

hogy talán nem egészen pontosan fogalmaztam, nem úgy veszett el, nem arról van szó, hogy elveszi, ő, pláne nem arról, hogy el is viszi. Eltűnik – jaj, ha meg tudnám ezt magának magyarázni. Fel tudja ezt fogni? Eltűnik. Megvan nekem, és aztán már nincs, egy török dallam, egy nagyária, egy olasz taxi alarmslágere, ha csak a hangoknál maradunk; rétegek. Bánom a valaha volt létüket, mert elszomorítanak. Nézett rám, és neki csakugyan nagyon szomorú volt a szeme, kedélytelen lett, de talán csak azért, mert alaposan elgondolkodott. Már beszélni kezdett volna, amikor intettem: köszönöm, hogy szólt a kutya miatt, de megbocsát, vonalban vagyok.

És mint egy megszállott, lerohantam a lépcsőn, hátamban érezve a vénember aggódo tekintetét. Szinte hallottam, hogy kattan a szemhéja, amint lefotózza magának a különös jelenetet.

*

A nappaliba érve szó nélkül kinyomtam a telefont, és visszatettem a dokkjába. Mi volt ez?, kérdeztem magamtól.

Míg gondolkodtam, bal kezembe fogtam a csészét, és a jobбомmal tölteni akartam bele a kávé – akkor vettem észre, hogy a csészét fordítva tartom, az alja van fölfelé. Az ördögbe, mondtam, ilyen is most fordul elő velem először. Még mindig nevetgélve léptem tovább, hogy a kávé a mikroba tegyem. Aztán arra neszeltem fel, hogy éppen a hűtőbe rakom a kávéscsészét. A nevetésem fád lett, tompa hangok, mélyről jövő zörejek szűrődtek bele, enyhe rémület borzongatott meg, de még mindig semmi, még ez is elment. Nem voltam tudatában annak, hogy egy sorozat elején tartok, azt hittem, hogy nagyjából vége van, olyan is akad, akinek ennyi rejtelem az életét kitölti. De aztán, amikor kifelé tartottam, hogy a kávé a nappaliban igyam meg, a következő, és most már mértani, szorosabban véve matematikai pontossággal fogalmazva, minden kétséget kizáróan a következő pillanatban, bár nem oda mentem, de ott álltam abban a szobában, ahol apa felkötötte magát, és... és nem volt a kezemben a kávé. Ha az ember jeleket kezd keresni, találni fog, tudom, de akkor nem erről volt szó, többről, másról. Nem nagyon akaródzott megfogalmazni magamnak, de úgy sejtettem, hogy fantasztikusan bátornak kell lenni, az lenne itt, a tarthatatlan sebességű eseményeknek, ezeknek a messze ható hibáknak a sodrásában a tanulság, hogy az életben végig, minden másodpercet szigorú felügyelet alatt tartva, ha tetszik, könnyörtelen egykedvűséggel: bátornak kell lenni.

Valószínűnek látszott, hogy ez az első, minden ezután jön. Olyan nincs, hogy valaki igaz, őszinte, jellemes ember, nem, először ő is bátor lehetett, mindegy, milyen ügyben, melyik döntésében, vállalásában, vagy akár mindegyikben, egész életén át; ha képes volt a bátorságra, akkor mosolyogva léphetett át a megpróbáltatásokon. Csakhogy, ennek az embernek tetsző, ami alatt azt kell érteni, hogy *nagyvonalú* elméletnek az az egyetlen hiányossága, abból ered az ember számára kibíratatlanul fájdalmas tökéletlensége, hogy ilyen bátorság nem létezik.

Kutyák nem

Nők képeit nézegetem a hirdetések közt. Fotó, cím, telefonszám. A képek egészen aprók és szürkék, én pedig csak felületes szemlélő vagyok. Mégis, fejben végigjászom mindent. Az egész egy lendületes ívnek tűnik. Nem kell vetkőztetnünk egymást, a combok nem találkoznak, mintha nem is lennének, nincsenek szagok, és nem akadunk húsba. Néma és könnyed. A legtöbb lánynak ki van takarva az arca egy fekete csíkkal vagy egy virággal.

Le kell heverednem. Felhangosítom a lemezzátszót. *Baby, please don't go*. Képtelen vagyok kiverni a fejemből két, öltönyös férfit. Nem tudom melyik hirdetésben láttam azt a lányt, de az arca ijedt volt. Elképzelttem a barna szemekből legördülő hízott könnyeket, és láttam a két dagadt öltönyöst. Aranyomnak becézték. Gyűlölöm a lányt. Iszom egy kis vizet. *Baby, please don't go*. Tovább heverek. Az öltönyösök nem csitulnak. Gondolatban, dühből megdugom én is a lányt. Aranyom.

Ha utaznom kell, gyorsan ébredek. Előszedem a félretett pénzem, és kisétálok az állomásra. Útközben kiszámolom, hogy ha csak kétszer nem költenék a vonatra, az árából vehetnék egy új utazótáskát, olyat, amilyennek nem nyílik szét a cipzára. Félbehagyok egy cigarettát, és bemegyek az állomásra.

Az épület terepnek unalmas és alkalmatlan. Piszkos rózsaszín. Jegyet váltok egy fémkeretes ablaknál. Alig látom a finom ujjakat, amelyek olykor elkenik a jegyeken a tintát. Még van vagy negyedóráam az indulásig. Ha iszom egy kávét, az csak négy-öt perc, ezért ásványvízért is sorba állok.

Azt hiszem, demokratikus vagonnak hívják az olyat, amiben ülök. Fakó, zöldhuzatos székpárok szépen egymással szembe fordítva. Egyenlő méretek, és kivételezés nélküli elrendezés. A nagynéném hív telefonon. Katolikus hitoktató. Egy időben ivott, de már akkor is a megbocsátó istenben hitt. Bízik a bűnbocsánatban, ami leginkább gátlástalanná teszi. Bármikor kiokádhat mindent. Tabula rasa. A hangja feszes. Ezek a telefonbeszélgetések valahogy elnyelik, és észrevétlenné teszik a krákogásait.

Az egyik megállóban három lány száll fel. A testük puha, és színes tangapucscot viselnek, amiben ide-oda csúszkálnak piszkos, apró lábujjaik. J. olykor szégyelli a lábát. A kislábujja görbe, a köröm alig látszik ki a bőr alól, de esténként a lábszáramhoz ér a talpa. Érzem a kacskakislábujjat, az apró, hideg hibát a testében. Ilyenkor fáradt és őszinte. Ha lenne ritmusérzésem a megfelelő pillanatokban, akár beszélgethetnék a három lánnyal. Az egyik egy flakon vizet szorongat.

Türelmetlenül kiállok a peronra. Az utolsó rázkódó kilométereken megjídek. Az érkezés túl lassú és könnyörtelen. A táskám a vállamba kapaszkodik, és

az oldala behorpad a fékek csikorgásától. J. nem szokott az állomáson várni. Mintha csak turista lennék. Ismeretlenül mozoghatok. A kéregetőknek lehet aprót és cigit adni, bárgyún vigyoroghatok. Turista vagyok. Megfoghatnám anyám kezét is, lóbálgatva sétálhatnék vele fel-alá. Nem lenne az anyám. A nyakunk egészen megmerevedne. Nem izzadnánk. Nem lenne több fölösleges, terelgető mozdulat.

Megigazítom a fülhallgatómat. *I got my mojo working*. J. beleszeretett egy táncosba. A kocsmáig, ahova hívtam, az állomástól gyalog megyek. Miközben igyekszem kizárólag a zebrák fehér csíkjain lépkedni, a nagynéném könyörületes istenére gondolok. Látom a táncos izmos vádlóját, fél térdre ereszkedik, vas íja van, vagy puskája. J. húsevő. Szereti a táncos szálkás izmait.

Egyszerű sarki kocsmá, a teraszon fémszékek. Az esőtől felpattogzott a fehér festék az asztallapokon. J. bent ül. Két fiúval és egy lánnyal beszélget az egyik asztalnál. A haja mélybarna, és ki van fésülve, a göndör tincsekből csak kósza hullámok maradtak. Talán J. mozgása, a finom ringás a magyarázat mindenre. A két gödröcske a derekán, ami egy pillanatra kivillan a blúza alól, ahogy visszajön a pultról.

Mintha nem történt volna semmi. Kényelmesen iszogatok. Nevet. Időnként hozzám ér, és röviden megcsókol. Bíznom kell benne. Nincs eskü, sem írásos megállapodás köztünk. Most nem a körülmények irányítanak, legalábbis most nem mozdul semmi.

A dátumokat pontosan megjegyzem, és ettől egy kicsit elegánsabbnak érezhetem magamat. Mintha én jobban figyelnék, hogy hónapokat és napokat pergetek a fejemben. Csak az eltelt időt nem számolom. Annyi biztos, hogy én már akkoriban is gyáva voltam. Ő kevésbé. Minden este elképzeltam, ahogy egyedül marad a gyerekekkel. Hogy bármikor magára hagyhatom. Hogy amit mondtam, az semmissé válik. A műtétet kora reggel csinálták. A nap süttött. Csak az altatás után mehettem be hozzá. Belém karolt, és lebotorkáltunk a kórház udvarára. Jól van. Világoskék köpeny lógott rajta. A szobában rajta kívül pár fiatalabb lány volt, és egy idősebb nő is. Az egyik lánynak ez volt a harmadik. J. azt mondta, mással is fel szokott vágni. Beszélgettünk. A vállamra hajtotta a fejét, de inkább csak zavarában. Nem mozdult semmi. Nem tudom, hol fáj az a gyerek, amelyik nem születik meg. Egyáltalán van-e hely, ahol érezhető lenne a fájdalom, ugyanúgy, ahogy egy törött kar vagy egy begyulladt szemfog.

Ivott egy kis narancslevet, én meg rágyújtottam. Nem figyeltük egymást. Lassan valamiféle hiányérzetem lett, hogy akkor ez titok marad. Nincs min osztózni. És beszélni se tovább. Hetekig dédelgettük egymást, aztán J. egy délután elsírta magát. Nem mondott semmit, leszedte a teregetőről a száraz ruhát, és letette az egyra. Akkoriban sokat dohányzott, és keveset evett.

A kocsmá lassan kiürül. Két fiú biliárdozik. Csendesek, mintha nem akarnának megzavarni minket. J. fél szemmel figyeli a játékot, a lábát pedig hanyagul felteszi egy székre. Az ajka lassan megelevenedik, a szája körüli izmok megtelnek vérrel. Erősnek látszik. Felkészült. Azt mondja, ez így nem mehet tovább. Most elég. Talán az idegességtől vagy a félelem miatt, de át akarom ölelni, és megdugni.

Nincs bennem düh. Nem gondolok a táncosra, sem a nagynéném szabadságára, és ettől, mintha lenyeltem volna egy darab mézes kenyeret, csillapodik a görcsöm. A pultnál rendelünk még két italt, és visszahuppanunk. Fogjuk egymás kezét, és a combját most az enyémre teszi. Megint csend van.

Kimerültünk. Elindulunk haza. Két busz, és egy kis séta. Február van, de az este meleg. A busz kerülőutat tesz. J. a hegy másik oldalán lakik. Csak gyalog mehettünk volna, de így jóval könnyebb. A temetőnél szállunk le. A sírok rendezettek, mintha park vagy játszótér lenne. Díszes járólapok, világítás, puha pázsit. Az egyik márványtáblára csak annyit véstek, hogy Anyu. J. akaratlanul felnevet. Ez a hirtelen jött kacaj mindkettőnket zavarba ejt, de az unottságát nem töri meg. A kutyák nem ugatnak.

Együtt vetkőzünk, nem nézünk egymásra. Befekszünk az ágyba. J. hátat fordít nekem, és hagyja, hogy átöleljem. Merevedésem van. Azt mondja, nem akarja, hogy reméljek, vagy hogy elbízam magam. Az arcát simogatom, a kezemet pedig a mellére teszem. Így mindkettőnknek sokkal kényelmesebb. *Nocturne.*

MELIORISZ BÉLA

Feltűrt ingujjban

*a forgatókönyv szerint
szavak finom hálózata
helyesírási hibák nélkül
álmétkodó írásjelekkel
de ez már megvalósíthatatlan
inkább a fénytenger
aztán a képzelt valóságos
csodálatosabban mint a műholdfelvételen
miközben a kis udvarokba
természetes mozdulatokkal
bevaccolódik az ősz
gyufásdobozba húzódik a délután
s mi csak állunk még feltűrt ingujjban
az önmagába visszatérő szépség emlékétől némán
mintha nem volna miről beszélnünk
mintha nem is egyik napról a másikra élnénk*

Számolni

*ülni az öregotthon teraszán
egy igazán kedvünkre való évszakban
ölbe ejtett könyvvel várni
az ebédre hívó csengettyűszóra
s közben számolni a tető irányából
a park fái közt eltűnő madarakat*

Hotel Metropol

*Ebben a moszkvai szállodában,
ahol a gyezsurnaja egy szappanért enged szobára,
én pénzért teszem, amit te kíváncsiságból,
hát ne köntörfalazz nekem, szépfiú. Mit mondtál, hogy hívnak?
Fura név. S hogy reggel indulsz Domogyedovóra?
Hát aztán – hosszú és széles a holnap, elféruünk
benne mind; nézd, a fehérenemű
álruha és álarc, pláne, ha fekete. Még mindig szép a mellem,
talán mert annyian ziháltak fölötte már – szólíts Vikának.
A félelmeid vagyok, aki elnyel és kiköp, akinek túl kevés vagy:
nem tudok mit csinálni, nem tudom magamat úgy
látni, mintha már életemben halott volnék, kívülről.
Ami a holnapé, vegyük el a mától, nem igaz? Álommezők
várnak a karomban, ha csipkés fehér kesztyűt húzok,
vagy gyapjú lábszárvédőt, hosszú barna hajam,
hosszú arcom, kérdő és álmatag szemem végigsimogatja
sziluettet az ablak előtt, csak a vörös meg kék neonok
villózása mar a sötétbe. Hat méter magas a szobád.
Kezdjük a fürdőkádban, onnan haladjunk befelé –
ha lehallgatnak, szegény barátom, népgazdasági érdek
lehet mögötte, rá se ránts; aztán vedd ki a pezsgőt a minibárból,
és mint egy hálókocsiban, tudod mit, zakatoljunk.
Hajnalban majd, ha hazafelé a metrón drámát olvasok?
De mért is tudnád, ki volt Sztanyiszlavszkij.*

A Kransznoszelszkaján

*Ez hát az én lakásom. Mint apám,
én se törődtem azzal, mit teszek.
Nem volt tömbmegbízott, se partizán.
A taxit küldd el. Mért is hagyta rám?
És vedd le a ruhád, miközben zongorázol.
A kénytet, a tényeket, a reményt, a hitet.
A társbérleők, a kelkáposztaszag,
a rendetlenség meg az élvezet –
nagyjából ennyi. Egy-egy új harisnya.*

*Ha jó estém volt, többre is telik
(egy doboz kaviárra néhanap),
zsebemben ott lapul a hosszú lista,
a fizetendő számlák, négy idézés,
s nem firtatom mások emlékeit.*

*Mért is jöttünk hozzám? Illúziók,
úgy van! Az első után összevesztünk,
mert azt mondtad, én csak illúziód
vagyok, nem úgy valódi, mint a nők,
nem általában. Én meg erre: „Ó,
ti férfiak!” S hogy testvérek vagyunk
az elvágyódásban, shakespeare-i hősök
egy viharok mosta lét szigetén?
De, drágám, nézz körül: mosatni kell,
ma este dolgozom megint, s a lélek
afféle ráadás! Szép ünnepet,
holnap nagypéntek, nem tudad? Te kedves,
a repülőd már vár, és jó neked,
hogy soha többé nem találkozunk,
arany fajankóm, édes ostobám!
Ha hallgatod az orosz híreket,
eszembe jutsz majd. Vidd a taxit el.
S vigyázz, le ne késd a feltámadást.*

Rom ez a ház

*– Ma pedig elviszlek oda, ahol születtem,
jó? Megszokta mostanára a szemed az utcánk,
és akkor most bemegyünk ezen a kis barna vaskapun,
mögötte a fa másik, balra egy befalazott
ablak, amelyen keresztül a szomszéd épület fűtés-
csövei ágaznak el, zsíros és szennyes csengők
a bejárati ajtóknál, minden társbérlőnek egy – emennek
valaki leégette a papírját, most már nem tudni, kié; textilhuzalos
vezetékek futnak nyalábokban, valahonnan valahová.
És minden fordulóban ott a címer,
freskó a falakon, még 1914-ből, amikor a tulaj
építtette ezt a palotát, amibe aztán a nagyszüleim
költöztek be, a negyedik emeletre, mind a tizenegy
szobába, míg nagyapám kegyvesztett nem lett
Zinovjev meg Kamenyev miatt. Jöttek-mentek a nemzedékek,
de egy szobájuk mindig megmaradt itt, most Szoetának*

adom ki, egy egyetemista lánynak, aki papucsban,
pulóverben meg pongyolában szokott fogadni.

Rom ez a ház, a lépcsőt elsodorta
a rendszerváltozás: mikor a tatár
házmester elment, többé nem törődött senki a szeméttel,
sem hogy zárja a kaput este nyolc után, így hát
beköltöztek a hajléktalanok meg a macskák,
és összeszartak mindent. Akkor tínt el a balusztrádos
korlát is, eltűzelték hátul, vigyázz, bele ne ess
a liftaknába. Volt úgy, hogy a körzeti rendőr
se mert kijönni; a részeges Kolja, aki az utolsó szobában
ivott akkor is, mikor ötvenen laktunk itt,
egyszer megverte a vendégét, az asztal szélén
lecsapta az üveget szilánkosra – az ilyet rózsának hívják –,
azzal dekorálta ki a szerencsétlent, főleg a mellét.
Emlékszem, kislány voltam, itt laktam a nagyszüleimnél,
míg apa meg anyja Moszkvában tanultak, és ott ült az az ember
kint az előszobában, a telefon mellett, vértócsa körülötte, várta a doktort,
aki jött is, és azt mondta, jesszusom, mint egy levágott birka,
maga úgy néz ki. Az ilyesmi megtetszik a gyerekeknek:
szóval ha beadja a kulcsot, a birka így fest? De persze a belső folyosó,
ez a keskeny hodály, ahonnan a szobák kétfele nyílnak, és amit
egyetlen körte világít meg, hisz minek oda villany, ahol
nem lakik senki, ezen a tölgyparkettet csak a hatvanas években
linóleumozták le, akkor lett ilyen hepehupás. És itt azért
van feltépvve a linóleum, mert egyszer, úgy hat éve, a vízszerelők
alatta egy csatornát kerestek, amitől leázott a lenti lakás, a csövet azonban
addigra szétette a rozsdá, a padló meg így maradt. Nézd, itt lakott Anyiszja
nagynéném, itt kínált teát, ha vendég jött, a viaszosvászonnal
terített asztalon; ott a sarokban voltak az ikonok a komódon,
a kályhában meg a konzervek, mindaz, ami a jégszekrénybe
nem fért be; keresztbe húzalok, azon száradtak szépen a bugyik
meg a zoknik, két heverő, tévé, a kopasz parkettán újságpapír
szőnyeg helyett, a mennyezeten meg lécek mutatták,
hogyan volt a szoba leválasztva azelőtt spanyolfalakkal,
mikor három család lakott benne a háború után.

Ez meg itt a „tetőkert”, ahogy hívtuk – Szveta megengedi,
kilépünk ezen az ajtón, csak vigyázz a fejedre; voltaképp
tető csak, kétoldalt lebadogozott, nem is túl magas falakkal,
rajtuk néhány kis cserép, az esővízben megtelepedett
moha, algák – jólesik a színe a szemnek. Teregetni szokás itt,
a cselédlépcső szintén ide vezet, de azt az ajtót már sok-
sok éve lezárták; most autógumikat tartogat itt valaki,
galambdögöt találni; és nézd ott azt az erkélyt, mögötte abban a szobában
születtem; és most már szinte mindent, ami lényeges, tudsz rólam...

Amarcord

*Kockás füzetből kitépett,
összezsírozott, megsárgult lapok.
Mint egy hosszú évekig kiadatlan kézirat.
Látszik, hogy vigyáztak rájuk.
És az is, hogy hiába.
Ennyi maradt.*

*Kovács mama receptjei. Nem tudok főzni.
Az én orrom nem érzi meg belőlük
az ablakba húlni kitett finomságokat.
Az összetevők között, hogy élesztőből
ennyi és ennyi. Azzal az apró gyurmakockával
csak ő és anya tudott lekváros, túrós buktát,
foszlós kalácsot sütni.*

*Anya úgy mondta a kalácsot: kácsi
Még felnőtt korában is. Közben fülig ért a szája,
talán mert elképzelte az ízét.
A massa, miből később a fehér, nyúlós tészta lett,
egy tiszta konyharuha alatt kelt, dagadt.
Emlékszem, félttem tőle,
mint egy újszülöttől.
Vagy mint távoli bolygóról érkezett
váratlan idegentől
fél az ember.*

*A polcokon az élesztők sorakoznak.
Kisüthetek ma már magamnak bármit,
a neve már soha nem lesz ugyanaz.*

Kácsi.

Itt ragadtál

*Miután vörösre festetted hajad,
egyre ritkább vendégét fejbőrödnek,
Pumuklinak kezdtünk el becézni.
Nevettél rajta.
Abban az időben a vérképek
és ultrahangos vizsgálatok
eredményeit vártuk
majdnem annyira, mint
pillanatokkal előtte
a Bíborhold,
később Holdtölte számokat.*

*De nem szeretted a vörös parókát,
habár nyáron is felvetted
a váratlan vendégek kedvéért.
Engem szalasztottál érte az emeletre.*

*Nézlek az asztalon, emberből sündisznóvá alakulsz,
csak én látlak, ha irreális méretűre nősz.*

*Ilyenkor nevethetnék is rajtad, de félek,
csak te értenéd.*

*Máskor a szemközti utasok vállán csücsülsz,
bánatos koboldként énekelsz egy dalt.*

Rumbalarumbalarumballa...

*Mi ez a nyúlós, csirizszerű anyag?
Beleragadt polcomon a lábad, anya.*

Sugárkezelt fák

*A haldokláshoz szokott ágyban, a földszinti szobában, szüleid helyén,
a jéghideg párnák között feküdtél néhány pillanattal később.*

Ott, ahová csak az evőeszközök csörömpölése szűrődhetett be.

*Előbb az asztalon terítéked tűnt el,
azután testiünkről ölelésed,
végül te,
mindenhonnan.*

*És egy nyíregyházi hajnalon, a hófehér csendben,
kórházi pongyoládban, kényelmes Scholl-papucsodban,
lassan a sugárkezelt fák közé sétáltál.*

Csendkórház

(részlet)*

Egy asszonyt vettek fel műtétre. Ciszta a petefészken. Az orvos megmutatta neki a képernyőn, felhőszerű foltokat, holdbéli tájat látott, hasának sötétségét, ahol valami rendellenes zajlik, valami, amit el kell onnan távolítani. „55 x 45 mm-es, szabályos alakú, folyadéktartalmú képlet a méh mellett. Savós petefészkekiszta ábrázolódik.”

A biztonság kedvéért el kell távolítani, hogy ne fejlődhessen tovább, mondta az orvos.

Soha nem ejtették ki, soha nem is írták le. Ám neki eszébe jutott, ő gondolt a rákra, amely öt évvel ezelőtt az anyja halálát okozta, ő tudja, hogy ez a kis dolog a belsejében egy napon felboríthatja az egyensúlyt, és mindent magával ránthat a betegségbe.

Senki nem beszél azonban róla.

Egyedül él, ötvenéves. Mielőtt elindul a kórházba, kitakarít és rendet rak a házában. Elmege a közjegyzőhöz, hogy elrendezze a dolgait.

Egy hétfői napon fekszik be, késő délután. A betegfelvételen nem szerepel a neve a listán, elfeledkeztek róla. Vagy valami tévedés történt.

A hallban kell várakoznia a bőrröndjével, míg utol nem érik az orvost, aki megerősíti, valóban a mai napon esedékes.

Ez után következhet az előkészítés. Kis helyiség, vizsgálóasztallal, üveges szekrényekkel. Fém és üveg.

Senki nem szól hozzá. Félig nyitva hagyták az ajtót. Három nővér van a szobában, a munkabeosztásukról vitatkoznak, mert egy negyedik megbetegedett. Idegesek. Egyikőjük beöntést ad neki, anélkül, hogy elmagyarázná, mit csinál. Soha nem adtak még neki beöntést, nem tudja, hogy vissza kell tartania a vizet. A nővér rákiabál, hogy szorítsa össze a fenekét, de már késő, csuromvíz a padló. Szalad a mellékhelyiségbe. Közben nevet.

Beöntés közben egy másik ápolónő kérdéseket tesz fel neki a beteglapjához: „Katolikus?” „Kit értesíthetünk szükség esetén?” Nevetségesnek találja, hogy beöntés közben ilyen kérdéseket tesznek fel neki.

Itt van, élő ember, névvel, testtel, történettel, a beszéd képességével, mégis úgy csinálnak, mintha nem tudna beszélni. Két, egymástól jól elszigetelt világnak kell

* *Hôpital silence*, Édition Labor, Bruxelles, 1996. 13–57. (Első kiadás: Édition de Minuit, Paris, 1985.) Az olasz származású Nicole Malinconi 1946-ban született Belgium francia nyelvű részén. Öt éven keresztül kórházi szociális munkásként dolgozott. Első regényét, a *Csendkórházat* többek között Marguerite Duras méltatta. Malinconi 1993-ban nyerte el a Rossel-díjat *Nous deux* („Mi ketten”) című könyvével. Jelenleg Namur-ban él.

léteznie: az egyikben a szavakat megfosztották hatalmuktól, nem jelölnek többé semmit, pusztán funkcionálisak, egyenértékűek. „Kit – értesíthetünk – szükség – esetén – szorítsa össze – a – fenekét – katolikus?” És van egy másik világ, amelyben hosszú hetek óta hányódik, ahol élni azt jelenti, hogy beszélni kell erről a testről, mely csupa kérdés, és kimondani – tudja jól – a halállal való lehetséges találkozást.

Azt mondja: az elején megkapjuk a papírjainkat, ezeket később odateszik az éjjeliszekrényre, és teljesen egyedül maradunk velük. Szörnyű.

Másnap egész nap a szobájában marad, anélkül, hogy valaki elmagyarázná, miért kell ilyen sokat várni a műtetre, és mik ezek a mérhetetlen és zajtalan időben elszórtan következő vizsgálatok.

Egy gurulós hordágyon szállítják át a műtőbe. Az ápolónő az ágy fejénél van. Ő nem látja az ápolónőt. Végig kell menni a folyosón, és beszállni a liftbe. A folyosó csapóajtájánál fektében meg akarja fogni az ajtó egyik szárnyát, ám az ápolónő hangja visszatartja: Ne nyúljon az ajtóhoz! Tegye a kezét a takaró alá!

Várni kell a liftre. A nővér nem szól hozzá, nem néz rá, fehér világába burkolózik, áttol egy ágyat a műtőbe, végzi a munkáját tisztességesen.

A műtőben a ráköszönő ismerős orvoson kívül senki nem szól hozzá. Feje fölött folynak a beszélgetések, viccelődnek, köszöngetnek egymásnak, ráérősen fecsegnek, mindenki nyugodt.

A műtő kőlapokkal van burkolva. Újra fémes zörgés. Fázik. Szűknek találja az ágyat. Karját kengyelbe kell tennie.

Megkönnyebbül, amikor elalszik.

*

Kényszerített anya

Földművesek. Vonattal érkeztek. A falubeli orvos adta meg nekik a kórház címet. Az első alkalommal nem tudták, kihez kellene fordulni, a bejáratnál azt kérdezték, hol van az orvosi rendelő. Inkább eljöttek idáig, mintsem hogy telefonáljanak, így könnyebb elmagyarázni.

Magukkal hozták az istállók és a gazdaság makacs szagát, amely még az ünnep-lőruhájukba is beleszívódott. A szagot, amely egyáltalán nem illett a kórház tisztaságához és semlegességéhez. Nem lehetett nem észrevenni.

Az emberek sorban álltak az ablaknál. Név, cím, vércsoport, biztosítási kártya, melyik orvoshoz jött. A titkárnő szinte fel sem nézett a vele szemben állóra, ellenőrizte a nevet a papírokon, elkérte a vizit díját, hozzácsatolta a kartonhoz a nyugtát, majd megkérdezte: Nem változott a laccíme vagy a biztosítója? Az újaktól elkérte a személyi igazolványukat is.

Hangosan beszélt. A hangja visszhangzott a váróban, ahol az emberek sorban álltak, mindenki hallhatta.

Miközben az ablaknál dolgozott, fogadta az időpontokat kérő telefonhívásokat is. A telefon egyfolytában csengett, és minden egyes alkalommal meg kellett szakítania az ablaknál végzett munkáját, hogy egy előjegyzési naptárban egyeztesse az időpontokat. Egy ujjal forgatta sebesen a lapokat, mondott egy dátumot és egy időpontot. Olykor megismételte a napot és az órát még hangosabban, szó-

tagolva. Amikor kész volt, annyit mondott csak, kérem, és letette a kagylót. Mindezt nagyon gyorsan.

Amikor rájuk került a sor az ablaknál, nem lévén időpontjuk, a titkárnő megkérdezte tőlük, miért jöttek.

A férfi ekkor ránézett a feleségére, és annyit mondott csak: Terhes. Ezután nem szóltak semmit, pusztán a tekintetüket mint valami könyörgést fordították a titkárnőre. Mögöttük többen váraakoztak. Csak néhány másodpercig tartott az egész. A titkárnő hangosan azt mondta: Ha terhesgondozás, akkor földszint, első folyosó balra. A lift a hátuk mögött van.

Ők a lépcsőn mentek.

A terhesgondozáson az asszisztensnő megmutatta nekik a várótermet, majd visszament a rendelőbe. Szólítani fogja őket.

Várandós nők és párok váraakoztak a helyiségben. Több ugyanolyan ajtó sorakozott itt egymás mellett, mindegyiken kisgyermek fotói, plakátok a terhességről.

Az asszisztensnő időről időre szólított egy asszonyt, hogy bemehet az egyik ajtón, és levetkőzhet.

A helyiség közepén lévő asztalon, ugyanazokkal a képekkel, mint a plakátokon, különböző nyomtatványok heverték jó tanácsokkal arról, hogy miként lehet a terhességünk problémamentes.

Maguk sem tudták, mennyi ideje váraakoztak itt. Végül a férfi volt az, akinek eleget lett felesége kétségbeesett pillantásaiból, a váraakozásból és a várandós nők nyugodt jövés-menéséből, és kiobbant – ahogy később ő maga mesélte.

Hirtelen azt mondta: Gyere!, és bevitte feleségét a terhesgondozó asszisztensnőjének irodájába.

Ott állva azután megmondták neki, szinte kiabálva, mert ilyen sokáig vissza kellett fojtaniuk, és azért is, mert félték, hogy ez nem lehetséges, itt valami tévedés van, ez a terhesség baleset volt, és egyikük sem akarja megtartani.

Az asszisztensnő azt felelte, hogy érti, és valóban tévedés történt.

Vissza kellett menni a nőgyógyászatra, újra beállni a sorba, és az ablaknál azt mondani, hogy terhességmegszakítás miatt jöttek.

A titkárnő azt kérdezte, miért nem mondták rögtön, és a választ meg sem várva megkérdezte a nőtől, mikor volt az utolsó vérzése. Ezután a fiókból egy kis kerek, fokokra osztott naptárfélét vett ki, ezzel lehetett megállapítani az utolsó vérzés időpontja alapján a terhesség korát, hogy megközelítőleg lehessen tudni, mióta várandós egy asszony. A titkárnő felhúzta szemöldökét, és felsóhajtott. Ezúttal ránézett a nőre: Nem tudott volna hamarabb jönni? Egyikőjük sem válaszolt. A hátuk mögött kígyózó sor miatt. Ekkor a titkárnő azt mondta: V. doktor úrhoz jöjjenek, két hét múlva. Maguknak már nem sürgős. Előtte keressék fel a családtervezési szolgálatot.

Két hét múlva visszajöttek tehát. Mindent előlről kellett kezdeni. A vonatkozás. A kórház, ahol amint beléptek, képtelenek voltak hangosan beszélni. A nőgyógyászati rendelés betegfelvételi ablaka.

Másik titkárnő ezúttal, nem kérdeznek tőlük semmit, időpontra jöttek, minden rendben.

Várákozás. Földhöz csavarozott műanyag székekkel szegélyezett folyosó, megint csak ajtók és rendelők. Időről időre kinyílik az egyik, egy orvos behívja a következő páciens. Olykor nem jönnek ki a folyosóig, hanem csak hangosan ki- szólnak a nyitott ajtóju rendelő mélyéről. Minden egyes esetben tekintetek köve- tik a szólítottat, ez a várákozás monotoníáját megszakító egyetlen esemény.

Aznap már tudták, miért jöttek, bele volt írva az előjegyzési naptárba. Ők maguk is tudták most már.

A kiáltás, mely két héttel ezelőtt kiszakadt belőlük a terhesgondozó asszisz- tensnőjének, az a kiáltás volt az első szavuk.

Így törték meg a kórház csendjét.

Most már beszélhetek róla. Kellett is.

A nő befont, már szürke hajával, rezes arcával, a férfi ünneplőöltözetében izzad- va, mentegetőzve szinte a gyámoltalansága miatt, ahogy az íróasztalra teszi nagy, földműves kezét. Szögletes, kissé meggörcbült kéz, azt mondanánk róla, hogy a munka miatt már nem képes teljesen kinyílni, vagy finom dolgokat érez- ni. Naivan, védtelenül teszi oda a kezét.

Úgy tűnik, mindketten negyven fölött járnak már.

A nő azt mondja, hogy az ő korában, egy tizenkét éves gyerekkel és az ápo- landó apósával, nem beszélve az állatokról és a gazdaságról, lehetetlen. Sír.

A lányánál még ott volt az anyósa, mondja. Egyébként tulajdonképpen az anyósa nevelte fel a kislányt.

Azt mondja, nem érti, mindig vigyáztak, tizenkét éve, soha nem volt még problémájuk. És most meg több hónapja nem a rendes időben jött meg a vérzése, mintha elállítódott volna egy óra.

Míg végül egyáltalán nem vérzett.

A falubeli orvos azt mondta neki, hogy négy hónapos terhes lehet. Megkér- dezi, hogy négy hónaposan meg lehet-e még csinálni.

És mintha kapna választ, ugyanabban a pillanatban hozzá is teszi: Ki vigyáz majd rá? Én nem fogok tudni foglalkozni vele.

A férje felemeli a fejét. Neki főleg a munka miatt. Na meg a tizenkét éves lány miatt. A tizenkét éves már fel lett nevelve. Már tud segíteni.

Még egyszer elnézést kér a két héttel azelőtt történetéért: Mi nem tudjuk, nem vagyunk a kórházakhoz szokva, nem jól magyaráztuk el, mit akarunk.

Úgy néznek ki, mint akik ítéletre várnak, mintha a kórháznak hatalmában áll- na igent vagy nemet mondani, kényszeríteni őket esetleg, hogy megtartsák ezt a gyermeket. Kétségbe vannak esve, hogy ezt kell kérniük.

Majd a nő szólal meg újra: Elvetetjük. És ismét sírni kezd.

Az események gyorsan pörögnek. Nőgyógyászati vizsgálat, az orvos csodálko- zása, amikor megtapogatja a hasát, az ultrahang, hogy „tisztázzuk a dolgokat”, majd az ítélet: „Túlságosan előrehaladott állapotban van. Ilyenkor már nem le- hetséges.” Van egy határ. Kellett húzni egy határvonalat. Tartaniuk kell magu- kat hozzá. Ő pedig már túllépett ezen a határon. Ostoba módon.

Megértik. Nem akarják kétségbe vonni. E pillanattól kezdve azonban a mondanójuknak nincs többé címzettje, nem kér, nem magyaráz meg semmit. Siránkozássá válik. Ugyanazokkal a szavakkal, mint két órával ezelőtt: munkáról, korról, apósról, fáradtságról.

Csak ezek a szavak állnak a rendelkezésükre. A valóság szavai. Semmi más, amivel kifejezhetnék a fájdalmat.

Végül nem marad más hátra, mint hallgatni, ez előtt a jóvátehetetlen bizonyosság előtt, hogy most gyermeket vár.

A nő azt mondja: Nem éreztem, hogy mozogna. A férfi az íróasztalra görnyed. Csöndbe burkolózik.

Nem jönnek vissza a nőgyógyászatra, még elbeszélgetésre sem. A nő időpontot kér a terhesgondozóba.

Három hónappal később a neve szerepel a megszült anyukák között. A kartonján az első konzultáció időpontja mellett egy bejegyzés: „Az anya által el nem fogadott terhesség.”

Fiút szült, egy héttel a kiírt időpont előtt: ugyanaznap, mint mikor tizenhárom évvel ezelőtt világra hozta a lányát.

Amikor a gyerekről beszél, Babaként emlegeti. Azt mondja: a Baba nem kapkodta el a kijövetelét. A Baba jól eszik. Meg kell kérdezni tőle, mi a neve, mert soha nem mondja ki.

„Jean-nak neveztük el, mint az apósomat. Én nem ezt akartam, de...” Az arca feldúlttá válik. Egy pillanatot tévovázik, ügyetlen mozdulattal hátrasimítja haját.

„A férjem egyetlen gyerek. Soha nem akart elköltözni a szüleitől. Én csak utánuk jövök. Minden, amit az apja mond, szent. Amikor terhes lettem, az apósom nem akarta: ő erősködött, hogy ne tartsuk meg. Veszekedések voltak ebből. És most meg a férjem az ő nevét adja a gyerekeknek!”

Eddig nem tudta kiejteni a nevét. Megfogadta magának, hogy soha nem mondja ki. Nem szólt semmit a férjének, hogy ne csináljon cirkuszt.

Hogy ő milyen nevet választott volna, fogalma sem volt. Egyébként is, csak lánynevei voltak. A lányom kislányt szeretett volna, mondja.

Végül is, egy fiúnak az ikertestvére nevét választotta volna. Sír. Azt mondja, soha nem mert ezekről a dolgokról a férjével beszélni. Csak a szüleivel osztotta meg a titkát.

A gyermek szempontjából azonban már késő, a név ki van választva, anyakönyvezték is. A hallgatásával kivette részét ebből a választásból. Már nem csinálhatta vissza. A fiának hallania kellett, ahogy ezen a néven szólítja, ezen a keresztnéven, melyet hagyott, hogy kiválasszanak.

Aznap, amikor haza kell mennie a gyermekkel, azt mondja: Ő az első nekem. Tizenhárom évvel ezelőtt, amikor megszületett a lányom, ki kellett mennem a földekre a férfiakkal. Az anyósom nevelte fel a kislányt. Én nem ugyanúgy neveltem volna. Ő a második gyermekem, de ő az első. Úgy fogok foglalkozni vele, ahogy én szeretnék.

És még hozzát teszi: Ma már azért a keresztnevén szólítottam.

*

Évek óta a kórházban dolgozik. Jól ismeri a házat. Egyébként a lányai is mind ide jöttek szülni.

Ma őt operálta meg F. doktor, akiben nagyon megbízik. Azt mondta neki: egy fibrómát meg kell operálni. Az ön esetében kivesszük majd a méhet, de a petefészkekhez nem nyúlunk.

Régóta tudta már ezt. Néha beszélt róla a munkahelyén is. Gondolkozott rajta, mi történik, ha kivesszik az ember méhét, hisz mégis egy darab belőlünk. Megváltozik-e tőle a természetünk? És a testünk? Ő, aki annyira szeret munka után szépen felöltözni, tudni szeretné, hogy megváltozik-e majd a teste. Végül is, a lényeg az, hogy a petefészkekhez nem nyúlunk.

Ma itt van, a műtét lezajlott.

Minden rendben ment, mondja F. doktor. Ellenőrzi a dréncövet, közli, hogy szépen kitisztult már, minden rendben van. Nem is késlekedik tehát, más pácienseit is meg kell néznie, holnap vissza fog jönni. Egyik keze már az ajtó kilincsén, amikor megfordul és még hátraszól: Jut eszembe, kivettem az egyik petefészket is.

Majd eltűnik a fényugárban, amely az ajtó kinyitásakor beszökött a folyosóról.

*

Kettős

Az egyikük fiatal. Az ágyára könyökölve beszél. Minden egyes mozdulatára hullámzik a szőke haja.

A melleiről beszél, amelyeket túl nehéznek talált. Nem bírta tovább elviselni ezeket az idomokat. Túl szembetűnőek voltak, mondja.

Zavarta.

Megkért egy sebészt, hogy kicsinyítse le őket. Csináltatott magának melleket, olyanokat, amilyeneket elképzelt magának. Álommelleket.

Azt mondja, hogy utána a mellek teljesen kerekék és simák: újra műteni kell, hogy bimbókat csináljanak, a szeméremajkáról levett bőrből. Ott van egyedül megfelelő bőr.

Azt mondja, most végezték el rajta ezt a műtétet, rá kellett, hogy szánja magát, hülyeség lett volna nem megcsináltatni ezt az átültetést, kis műtét és nem fáj. A másik a kisasztalnál ül. A ruhájában maradt.

Kivizsgálásra jött, és azon gondolkodik, vajon megint megműtik-e. Hozzá van szokva már ehhez, ismer mindenkit a kórházban. Rákos.

Pontosan ott kezdett el terjedni, a nemi szervében. Ki kellett vágni belőle, eltávolítani egy részt. Minden egyes alkalommal kicsit többet vágni, eltávolítani a szeméremnyílás környékéről. A betegség most folytatja munkáját. Tudja.

Keveset beszél erről a bajról. Olyan szavakat ejt ki, melyek minden körülményhez alkalmazkodnak, mint például, majd meglátjuk, vagy, hát újrakezdődik, vagy mit szeretne?

Azt is mondhatná, hogy a csalán a kertben megint ellepett mindent, és ki kell majd újra tépni a gyökereket.

Úgy beszél, mint akit olyan elvégzendő feladat foglalkoztat, amelynek a sikere nem rajta múlik.

Nincs kétségbeesve. Mintha a halál mellé állt volna.

Ugyanabban a szobában vannak.

*

Anne

Anne, a gyermeke halott.

Anne, kislányt szült. A gyermeke, Anne, nincs remény.

Asszonyom, nagyon nehéz szülése volt, van egy kis gond. Elvisszük a kislányt, egy kis probléma adódott.

Anne, senki nem mert megmondani magának. Bizonyára féltek kiejteni ezeket a szavakat. Nem nyitották ki a szájukat, hogy egymás mellé tegyék a szavakat, melyek a gyermeke halálhírét hoznák.

Sürgölődtek maga körül, gyors mozdulatokat tettek. De nem mondtak semmit.

Másnap reggel, a férjétől tudta meg. Ő mondta meg azt, amit már tudott. Mondja is: már tudta. Az elejétől fogva. Azt mondja, hogy mindent kitalált. Amikor hosszasan keresték a szívhangot a hasán, és összenéztek. Anélkül, hogy magára néztek volna. Amikor a gyermek nem sírt fel, és nem mutatták meg önnek. Az élénk mozdulatok, a sietség, a halkán kimondott szavak. Az idő, amíg megmondták, hogy kislány. Tudta már. Régóta.

Egy hónappal azelőtt érkezett a gömbölyű hasával és a bőröndjével. A harmadik emeletre fektették be. Külön szoba. Az ablak a nővériskola udvarára nézett.

Pihennie kellett, a baba és önmaga miatt. Ezt mondták magának. Túl sok feszültség. Ne idegeskedjen. Diétázzon. Megpróbáljuk a lehető legtovább húzni a gyermek érdekében.

Tudni akarta, minden orvostól és nővértől megkérdezte, mit tudnak, mik a kockázatok. Választ akart kapni. Egy és ugyanazt az egyértelmű választ szeretne volna kapni mindegyik orvostól és mindegyik ápolónőtől.

Ideges volt. Kipirosodott az arca. A kórházba való befekvés miatt hirtelen ott kellett hagynia a munkáját, és azt mondta, hogy nem maradhat hosszasan távol, nincs ember, aki helyettesíteni tudná.

Majd úgy döntött, marad. Hosszú időre. Az aggodalom azonban nem akart szűnni. A gyermek maga volt az aggodalom.

Belakta a szobáját. A várakozása egy hónap alatt belakta a szobát. A bézs falak. A fém hokedli, hogy fel tudjon feküdni az ágyba. Három lépcsőfok. A rózsaszín papucs. Az ajtó nyikorgása minden kinyitáskor, de csak az elején.

Reggelente a vizelet egy kémcsőben. Meg kell nézni, tiszta-e vagy zavaros, majd leülepíteni a hormonvizsgálathoz. Vérnyomás. A nővérke olykor azt mondja: Megint idegeskedtünk? A vérvételnél pedig, hogy szép vénái vannak. Sómentes diéta. Nem szereti.

Az anyja és nővérei látogatása délutánonként. Este pedig a férjéé. Nap mint nap ugyanígy.

A szemben levő szobában minden héten másik megszült nő fekszik. Hallja az újszülötteket, akkor is, ha csukva van az ajtaja. Azt mondja: Szerencsések. Az éjszakára kihozott virágok alapján már tudja, ha valaki újonnan érkezett.

Végeredményben már csak a kórházi ritmus alapján tudja mérni az időt. Hogy mégis maradjon valami fogódzó.

A nővériskola udvara a kórházzal négyszöget alkot. A diákok olykor átmennek az udvaron, már tudja, mikor járnak majd arra. Azt mondja: már csak ezt nézhetem, a szürke udvart. Minden egyes nap, minden egyes nap.

Egyszer már megmondták a szülés várható időpontját, majd mondtak egy másikat, későbbit. Akkor azt mondta, hogy valamit titkolnak ön előtt, hogy ez nem normális dolog így késleltetni a szülés időpontját, miközben telik az idő. Megkérdezte: Jól fejlődik a baba?

Ami elviselhetetlen volt, mondta, hogy ott kellett maradni, bezárva, anélkül, hogy beteg lenne, mennyi időre – és közben nem tudni, hogy a gyermekkel minden rendben van-e, hogy még mindig veszélyben van-e. De milyen veszélyben? Mit jelent az, hogy minden rendben van?

Mindenkinek feltette a kérdését, magában hordozta a bézs falak között, elnehezdedt testében, a gyermeknek, a gyermek életének a kérdését.

Mindenkitől megkérdezte a véleményét, kapott is számtalan választ, amelyeket szeretett volna egyesíteni, mint a mellékfolyókat, ám e helyett csak ellentmondásokat és elégtelenségeket hajszolt bennük. Önt nem nyugtatták meg, mert egy másik világból jöttek. Jó szándékú válaszok voltak ezek az ön megnyugtatósára. Válaszok, melyek eltompították a zúgást, melyet egyetlen kérdése keltett: a gyermek életének kérdése. Az életéé. Vagy talán még más dolgoké is.

Azt mondta, amikor L. volt az ügyeletes, az más volt. Ő bejött beszélni magával, nem titkolta el a kockázatokat, vele tudta, mihez tartsa magát. L. azt mondta: Meglátjuk, hogyan alakulnak a dolgok, nem tudjuk. Vannak dolgok, amiket nem tudhatunk.

Később, amikor megtudta a kislány halálát, azt mondták magának, hogy hosszú volt a szülés, sokáig tartott.

Akkor azt mondta: Csak nem én fullasztottam meg azzal, hogy nem nyomtam eléggé?

Azt is mondták önnek, hogy kicsi volt a gyermek, nem kapott már elég táplálékot.

Akkor ön azt mondta: Pedig jól ettem, abbahagytam a dohányzást, vigyáztam mindenre. Fejlődési rendellenessége volt. Kicsi feje lett volna. Jobb, hogy meghalt.

Ez volt a válasz, amit önmagának kitalált. Egy hazugság-válasz, olyan, amelyeket korábban kapott. Egy válasz, amely arra szolgált, hogy elrejtse, hogy nincs válasz.

Most azt mondja: L-en kívül mindenki eltitkolta előlem az igazságot. Még a férjem is tudta, mit kockáztatok és a gyerek is.

Távozása előtti napon egy orvos közli magával: Ha szeretné, csinálhatunk boncolást. Azt kell válaszolnia, hogy a gyermeke két napja az r-i temetőben van eltemetve.

Azzal a gondolattal hagyja el a kórházat, hogy valamit eltitkoltak ön előtt a kislánya halála kapcsán.

Később, amikor ellenőrzésre jön vissza, egy ismeretlen ápolónő megkérdezi magától: Ön az, aki szülésnél elveszítette a gyermekét?

Azt mondja: Nem haragszom rájuk. Végzik a munkájukat, megtesznek minden tőlük telhetőt. De most nehezebb, mint az elején. Gyűlölet van bennem.

Azt kiabálja, hogy nem tud kiabálni, hogy most nem fogja kérdőre vonni az orvosokat.

Nem fogja, mert a nőgyógyász nő, akivel szült, egyszer elárulta önnek, hogy nagyon szenved a gyermektelenségtől.

Hallgat. Ha jól belegondol, nem tudja már, miért nem teszi fel a kérdést. Nem tudja már. Arra gondol, hogy a férjének nem tetszene, azt mondaná, hogy ettől nem kapják vissza a kislányukat. Arra gondol, hogy az orvos megtagadhatná a választ. Nem, nem könnyű feltenni egy ilyen kérdést.

A végén azt mondja, hogy fél feltenni, nem akar senkit sarokba szorítani azzal, hogy rákérdez az igazságra, hiszen önnel megtörtént, hogy elveszítette az állását, mert megmondta az igazságot.

Így hát csendben marad.

Megkíméli őket a kérdésétől a saját félelmére hivatkozva.

Nagyon is lehetséges, hogy nincs válasz, Anne. És, hogy ezt maga is tudja.

*

A nővérek kis hölgynek hívják. Azt mondják róla, hogy bátor nő, soha nem panaszkodik. Három hónapot töltött a kórházban, hogy megszüljön negyedik gyermekét.

Olaszok. A férfi munkanélküli, ő vigyázott a három kicsire otthon, míg ő a kórházban maradt.

A férfi ritkán tudott jönni, de ő megértette, és emésztette magát, hogy semmit nem csinál, míg ők mindnyájan otthon vannak. Nem szokott tétlen maradni. Most azonban kellett, a gyerek miatt...

Remélték, hogy kislány lesz a három kislány után. A kislányban való reménykedés vette rá őket, hogy végül is elfogadják ezt a „balesetet”.

Főleg a férj reménykedett egy lányban.

Néha mesélt Olaszországról, amelyet gyermekként hagyott el, a szüleiről, akiknek gürcölniük kellett, az anyjáról, aki egész fiatalon dolgoztatni kezdte, és

arra használta a fizetését, hogy az adósságaikat törlessze, és magáról, akit ez büszkeséggel töltött el, és soha egy pillanatra nem jutott eszébe, hogy megtartsa magának a pénzt.

Beszélt a házasságukról is, amelyet tulajdonképpen a család rendezett el, és a nehéz kezdetekről. Azt mondta, hogy ma is nehéz, de nem fűzött hozzá semmit. Csak amikor haladékot kért a szoba kifizetésére, vagy a férj nem jött, hogy „megspóroljon egy buszjegyet”, csak akkor vált sejthetővé, milyen nehéz lehet az életük. Mindeddig büszkék voltak rá, hogy egyedül elboldogulnak, mióta azonban ő kórházba került, kénytelenek voltak a polgármesteri hivatal segítségét kérni.

Nem beszélt róla. Egyszerre volt szerény és büszke.

A szülés napján a vajúdas alatt végtelenül szomorú volt a tekintete. Az egész lénye végtelenül szomorú volt. Azt mondta: Mégiscsak furcsa az élet: megszületünk, szenvedünk, megházasodunk, meghalunk.

Majd megszületett a gyermek. Egy negyedik fiú.

Hamarosan hazamegy vele. Csak annyit mond, hogy a férje csalódott volt. Ő maga nem mond többet annál, hogy nincs jelentősége attól kezdve, ha minden rendben van, mindenki jól van.

Újra összezárul az idő, amely akarata ellenére bőséggel állt a rendelkezésére, arra, hogy beszéljen, várjon, hogy semmit se csináljon, és amely idő alatt megengedte magának azt a luxust, hogy áttekintse az életét.

Most vissza fog térni a ház szívébe, szeretetének ebbe a dolgos és mérhetetlen világába.

Egy dolgot azonban mond még hirtelen. Gyorsan mondja, mint egy valloást, mintha most lenne meg rá az adott pillanat, azután már késő: végig, amíg vártam, arra gondoltam, hogy sérült lesz.

Terhessége legelején az egyik gyermekét elvitte a kórházba ellenőrzésre. A gyermekgyógyászatra.

Ott, a váróteremben látta meg a kislányt, ahogy éppen jött ki a rendelőből a mamája kezét fogva. Egész kicsi lányka.

Rögtön észrevette a gyermek arcának oldaláról, észrevette, hogy hiányzik a füle. Ezt a nevetséges és majdhogynem szemérmetlen lyukat, melyet a túl rövid haj még nem takart el.

Eltorzította a kisgyermek arcát. Felkínálkozott a tekintetnek. Vonzotta a tekintetet.

Nem tudta volna elkerülni, hogy ne lássa, nem, még ha a kislány és az anyukája nagyon gyorsan mentek is át a várótermen, még ha gondolatban újra is játszott a jelenetet, és elképzelte, hogy elfordítja a fejét abban a pillanatban, ahogy kinyílik az ajtó, vagy hogy nem arról az oldalról látja, hogy akár más dolog is lefoglalhatta volna éppen akkor.

Ő azonban látta. Belévésődött a kicsi lány és a lyuk a füle helyén.

Ahonnan ő származik, ott azt tartják, várandósként nem szabad ilyen dolgokat látni. Át lehet adni a gyermekre.

Az anyjától örökölte ezt. Nem tudta, a férje mit tudhat róla, asszonyi dolog volt ez. Nem is beszélt neki ilyesmiről. A kislányról sem.

Arra gondolt, hogy az orvos bolondnak nézné, ha elmesélné neki.

Nem mondott senkinek semmit. Ám az óta a nap óta benne maradt. Mint valamiféle átok.

A szülésnél, még mielőtt megkérdezte volna, hogy kisfiú-e vagy kislány, azt kérdezte csodálkozó férjétől, hogy megvan-e mindkét füle a gyerekeknek.

*

Azt mondják:

Kámforozzuk.

Injekciózzuk.

Kivágjuk.

Kiszívjuk.

Szondázzuk.

Intubáljuk.

Felvisszük.

Levisszük.

*

A gyermek három nappal ezelőtt született. Az anyja együtt van vele a szobában. A sárgaság miatt lámpa alá kell tenni néhány napon keresztül. A kicsi az ágyában fekszik a lámpa alatt, az anyja mellett.

Az utóbbi napokban azonban kevésnek bizonyult a lámpa, mindegyiket használják. Elviszik a gyermeket az anyjától, és egy másik szobában teszik lámpa alá, egy másik gyermekkel együtt. Az anya egyedül marad, napközben eteti. Egyedül.

Később a nővérke azt mondja, hogy a gyermek még mindig sárga és lehet, hogy a szoptatás miatt, és hogy ne adja többet a mellét neki. Nem mondja meg, hogy meddig.

Ekkor az anya egyedül marad a szobájában, és napjában többször lefeji a tejét, hogy ne apadjon el. Fájnak a mellei. Azt mondja: A tejem, ami semmire nem szolgál. El van választva a gyermekétől.

Nem tudja, nem érzi, hogy másként is lehetne, hogy beszélhetne, mondhatná, hogy ő édesanya, és követelhetné azt, hogy a gyermekével maradjon. Nincs meg benne ez az erőszakosság. Hagyja, hogy elválasszák gyermekétől, anélkül, hogy bármit is szólna. Hagyja, hogy a kórház ezt tegye.

A hivatalos bentléte vége előtt nem bírja tovább. Elmenekül a kórházból, ott hagyja a gyermeket. Visszajön majd érte, ha már nem lesz sárga.

Senki nem tudja, hogyan talál majd rá a gyermekére, vagy inkább, hogy miképp tudják majd helyrehozni azt a sérülést, amely mindkettejükön esett.

*

A vér

A vér. Szétkenve, névtelenül a lift bézsszínű falán, majd ügyetlenül letörölve. Pirosas foltot képez. Nincs a helyén. Zavaró. Kijött a testből.

A lift azonban megtesz néhány fel-le utat, míg oda nem ér egy takarítónő, aki eltünteti a foltot. A fertőtlenítő szaga betölti a fülkét.

Vér a vizsgálatokhoz. Feliratozott kémcsövekben. Mind ugyanolyan. Az elején a kémcsövek langyosak. Beleállítják őket egy vastag, a méretükre kilyuggatott szivacsrétegbe. A laboratórium részére.

Már nem a sajátunk többé. Tárggyá vált.

Várunk néhány napot, majd telefonálunk az eredményért.

A vér a tükrön, a tűn, a csipeszen.

A nő, aki naponta tízesével mossa a tükröket, tűket, csipeszeket. Aki bele-mártja őket a langyos vízbe. A víz skarlátvörössé válik. Azt mondja: mosogatok.

Módosítani szeretné a nőgyógyászati vizsgálat időpontját, mert most éppen vérzik: nem akarja ráerőltetni ezt az orvosra.

Azt mondják: friss vér. Fekete vér. Világos vér.

Azt mondja: Mégiscsak jobb, ha a rossz vér távozik.

Azt mondja: A terhességem idején még csak egy véres gömb.

Azt mondja: Kicserélték a baba vérét, mert nem volt jó.

Rejtett sebből veszíti el a vért, amely folyamatos és abszurd sugárban ömlik a nemi szervéből. Mint egy átszakadt gát. Nincs többé visszatartás, sem mérték. Szünet nélkül. Az elfolyó vérré válik ő maga is. Elhagyja magát. Percek kérdése, élet és halál kérdése. Azt mondják majd: Csurgott. Két zacskó vért kapott.

Ezt a vért, a műanyag tasakos vért úgy hozzák, mint egy árucikket. A zacskót felakasztják a kámpóra, a testnél magasabbra, a vér cseppenként folyik egy csőbe, majd a ragtapasszal rögzített tűn keresztül a vénába. A kart nem szabad mozgatni.

A nővérke szó nélkül ellenőrzi az infúziót.

Ez a vér tiszta, engedelmesen folyik a csőbe. Az ember el is felejt, hogy egy testből származik. Semleges. Nem botránkoztat meg.

*

Inkubátor

Kicsi gyermek. Kis súlyú. Koraszülött. Törékeny gyermek. Felügyelni kell rá.

Levisszük, mondja a nővérke. Nehogy kihűljön.

Az anya csak futólag látja. Nincs ideje megnézni a babát, alaposan szemügyre venni. Meg sem érintheti. Nem beszélhet hozzá.

Azt a pillanatot, amikor újra rátalál, miután elhagyta a testét, amikor sajátjának ismeri fel, nem éli át. Már meg sem tudná mondani, hogy milyen. Látja, amint az ápolónő becsomagolja egy takaróba, és elviszi. Hirtelen gyűlölni kezdi a nővérkét.

Leviszik a gyermeket.

Három emelettel lejjebb van, mint az anyja szobája.

Szabályozott hőmérsékletű helyiségbe teszik. Melegen fogják tartani. Ha eléri a megfelelő súlyt, akkor adják majd vissza az anyjának.

Egy kis cédulára írják a nevét, ráragasztják az üvegre, az ággal szemben, és minden reggel feljegyzik, hány grammot hízott vagy fogyott.

Megmondták az anyának, hogy ha szoptatni szeretné, szoptatási időszakban vagy látogatási időben jöhet, ki van írva a személyzeti szoba ajtajára.

Első alkalommal csengetni kell, az üvegalitkát körülvevő folyosón keresztül lehet bemenni.

A nővér magasságának megfelelően megemelt krómozott ágyak sorban állnak az üvegfal mentén.

Az anyának keresnie kell a gyermek keresztnévét a kiragasztott cédulák között, szüksége van erre, hogy megtalálja. Az üveg mögött.

Várnia kell, míg a csecsemőgondozó nővér kinyitja az üvegalitka ajtaját. Majd ott kell maradnia a zsilipkamrában. Gondosan meg kell mosnia a kezét, és belebújnia egy steril öltözékbe, amelyet az ápolónő az ujjai hegyével csomagol ki, egy hosszú ujjú zöld kötényt. Elöl van egy nyílás a mellnek.

Csak ekkor veszi ki az ápolónő a gyermeket és adja oda az anyjának. És az anya magához ölelheti. Végre.

Később a nővérke visszaveszi a gyermeket, hogy tisztába tegye. Nem ajánlja fel az anyának, hogy foglalozzon vele, gépiesen csinálja, eszébe sem jut, gyorsan túl akar esni rajta. Azt mondja: Nagyon sok gyerekem van ezen a héten.

Az anya nem mer kérni. Nézi a másik ügyködő kezeit, a pontos, szakértő mozdulatokat, gyűlöli az ügyességét.

Nem szól azonban semmit. Ez után a szívesség után, amit tettek neki, kérhetne még többet? A gyermekkel töltött röpke pillanatok után, újra a másik fog foglalkozni vele, beszélni hozzá. Az övé lesz.

Azt mondja: A gyermekem, mint jutalom.

Egyszer megkérdezi, mikor engedik ki. A nővérke mosolyogva válaszol: Ne panaszkodjon, már mindennap jöhet szoptatni!

Meg fogják mondani, mikor éri el a megfelelő súlyt. Gondoljon inkább a gyermeke érdekére.

És akkor meg kell mutatnia, hogy gondol rá. Nem erősködik nagyon. Meghallgatja, anélkül, hogy megjegyzést tenne, a nappali, az éjszakai nővér és a gyakornok véleményét. Várja, hogy szűkmarkúan, de odaadják neki a gyermekét.

Egy napon egy ápolónő azt mondja majd: Látszik, hogy mennyire ragaszkodik a gyermekéhez, nála hagyhatjuk.

*

X. asszony meghalt ma reggel.

Azt mondta: Az orvosok túlságosan magabiztosak. Már nem hallgatják meg az embereket.

Azt mondták, hogy a kortizon miatt euforikus állapotba került.

A személyi igazolványa a szolgálati asztalon a formalitások miatt, egy félig üres bonbonos dobozka és a nővérek szabadságos kartonja mellett.

Azon a fényképen még volt haja.

*

Az első alkalommal, amikor a kislányát szoptatta, a nővérekének nem volt ideje maradni, a karjai közé tette a gyermeket, és elment.

Szép nyugodtan elboldogultak mindketten.

A következő szoptatáskor bejött az ápolónő. Kiabálni kezdett: Így kell megfogni azt a gyereket? Helyezkedjen el másképp, tegye keresztbe a lábait, emelje meg a karját! És, miután a tett nem követte rögtön a szavakat: Tudja mi az, engedelmeskedni?

Ezúttal a kislány jóformán semmit nem evett.

*

„Nem jól nyom.” Négyen ismételték ezt neki.

Az ágyról, ahol fekszik, csak a fehér maszkokat és a nemi szervére függesztett tekinteteket látja.

Amikor azt mondták neki, megyünk a szülőszobára, azt hitte, nyomhatja majd, megszabadulhat, véget ér a fájdalom. Erre gondolt legelőször. Azt akarta, hogy vége legyen.

Azt mondják neki, hogy rosszkor nyom.

Hasára rakott gép mutatja az összehúzódások erejét. A számok sebesen emelkednek a képernyőn, a legmagasabb rögzül egy pillanatra, majd a számsor újra csökkenni kezd, és kezdődik minden előlről.

Fájdalma oly őrlítő és megállás nélküli, hogy nem érzékeli a különbségeket. Hagyta, hogy elborítsa. Szüntelenül ellenállhatatlan vágyat érez arra, hogy nyomjon, a hasa akarja ezt ellentmondást nem tűrően, mint egy nélkülözhetetlen megkönnyebbülést.

A képernyő azonban azt mondja, hogy vége az összehúzódásnak, meg kell várni a következőt. A képernyőn lesik a megfelelő pillanat eljöttét.

Fáradt. Érzi, hogy a teste elhagyja magát. Valami megakadályozza, hogy a test kövesse a saját mozgását, beteljesítse a feladatát.

Azt mondják neki: Maga visszatartja, nem akarja, hogy a világra jöjjön ez a gyerek. Na, most akarja vagy sem?

*

Odavetette neki: Tudja, mit kockáztat? A meddőséget! És kivette a spirált, amelyet három éve hordott. Fertőzés. Antibiotikumok. Tabletta.

Most pedig itt van, terhesen. Nem akarja.

Két hónapon keresztül szedte a tablettát, majd, maga sem tudja, miért, abbahagyta. Nem tudta megmagyarázni, miért.

Azonnal teherbe esett.

Azt mondja, hogy megsemmisítve érezte magát, amikor ilyen stílusban beszéltek vele.

*

Együtt vannak a szobában, nézik a gyermeküket. Az elsőt.
Vele volt, amikor szült. Nap mint nap bejön hozzá.

Az adminisztráció során észrevették, hogy nincsenek összeházasodva, a férfi azonban azt mondta, minden szükséges lépést megtesz a gyermek érdekében: elismeri, nevére veszi.

Ebben a pillanatban, mikor a szobában vannak, az adminisztrátor belép és azt mondja: Azért jöttem, hogy megtartják-e a gyereket.

*

Üres a kiságy. A mentő most vitte el a babát a c-i kórházba. Azonnal. Ott speciális műszerek vannak. Várni kell. Nem tudni, meg tudják-e majd menteni a gyermeket.
A csecsemősnővér bedugja a fejét a félig nyitott ajtón és megkérdezi: Szoptat, vagy tápszert ad?

*

Félálomban fekszik. A hihetetlen erőfeszítés után a nagy boldogságban. Itt van a gyermek egész közel hozzá, épp csak egy órája született. Mindketten csendben vannak.

Az ápolónő zajongva bejön. Hangosan feltesz egy kérdést, de nem hagy időt a válaszra. Felemeli a hálóinget, kitakarja a mellet, és azt mondja: Ilyen mellekkel akar szoptatni?
Nem lesz teje.

*

A szülés. Ha vissza akarok emlékezni rá, mintha egy fekete lyuk lenne.

*

Kislányra számítottam.

Mikor a férjem azt mondta, hogy kisfiú, nevetett, és én azt hittem, viccel. Csálódott voltam. Majd amikor a karomba vehettem, rögtön elmúlt.

Ki kellett találni egy keresztnévet, mert nem volt fiúnevünk. El is felejtettem utána. Amikor a nővérke jött, hogy megkérdezze, elfelejtettem, meg kellett kérdeznem a férjemtől újra.

Többször is megszámloltam az ujjait. Kezdetben az egyik kezén csak négyet számloltam. Azt hiszem, más állapotban van az ember szülés után.

Amikor megszületett, olyan érzésem volt, hogy tovább mozog valami a hasban. Azt hittem, van egy második is.

*

Azt mondja: elborított a fájdalom. Nem számított ekkora fájdalomra. Meglepte és elborította a fájdalom.

Még a nyomásnál sem könnyebbült meg. Pedig azt ígérték neki, hogy az már kevésbé fog fájni. Nála ez nem így volt.

Egyébként nem érezte a gyermek fejét, annyira elsodorta a fájdalom, hogy észre sem vette a gyermeket.

Vágni kellett, biztos azért, mert nem jól nyomott, mondja ő. Rossz szülés.

Emlékszik, hogy abban a pillanatban azon gondolkodott, hogy az orvos vajon elégedett-e vele.

Most úgy gondolja, kudarcot vallott. Soha többé nem kér belőle.

Azt mondja, hogy a szülőágyról láthatott egy kiságyat, haragot érzett iránta, ki akarta volna törölni a látóköréből.

Azt is mondja, hogy az első nap rondának találta a gyermeket.

*

A szülő nők kiáltásai.

Nyáron, amikor az épület hátsó felén levő ablakok nyitva vannak, a nővériszoláig elhallatszik a kiáltozás. Mindig ugyanaz. Éles, elnyújtott. Szinte nyávogás. Végtelenül ismételve.

Éppen alatta van a terhességmegszakítások terme.

Az ablakon a szívógép zaja hallatszik ki.

Motorzaj. Tompa. Perceken keresztül tart. A végén pedig, mikor kihúzzák a csövet, a beszívott levegő zaja.

Hang nélkül. Tilos kiabálni.

BÁRDOS ZSUZSA fordítása

SZABÓ MAGDA LEVELEI GÖMÖRI GYÖRGYHÖZ (1970–1999)

Szabó Magdának számos olvasója és híve volt Magyarországon csakúgy, mint a határon kívül. Engem a hetvenes évek elején az író barátságába fogadott, és ez a barátság mindvégig tartott, csak levelezésünk vált rapszodikussá: az első évek (1970–74) sűrű levélváltása után. 1978-ból csak egy lapom van Szabó Magdától, majd két nagyon szép levél a kilencvenes évek végéről. Közben persze találkoztunk is, Budapesten, Bécsben és Londonban – egy-egy levélben erre is van célzás.

Ez a barátság úgy kezdődött, hogy elküldtem neki 1969-ben Londonban kiadott, de Újvidéken (a Forum nyomdájában) nyomott *Átváltozások* című verseskötetemet. Tettem ezt azért, mert valamivel korábban már észrevettem ezt a Magyarországon már hosszabb ideje népszerű, nagyon tehetséges szerzőt, írtam is egy angol nyelvű recenziót *Mózes, egy, huszonkettő* című könyvéről a *Books Abroad* amerikai világirodalmi folyóiratnak. Erre a kötetküldésre válaszolt Szabó Magda elragadóan kedves levélben. Ez akkor is meglepett és ma is örömmel olvasom, hiszen az író, aki fiatalkorában először versekkel jelentkezett, tehát volt „füle” a költészethez, „rendkívüli élménynek” nevezte kötetem olvasását. S hogy ezt a tetszést nem csak az első kedvező impresszió szülte, látszik Szabó Magda hozzá- írt harmadik leveléből, 1970 végén, amelynek margóján ezt írja: „most, hogy summázom az évet, rájöttem, a Maga versei adtak irodalmilag a legtöbbet”.

Ezek után persze az is fontos volt, hogy én mit írok Magda könyveiről, vagy hogyan fogadom őket. Az *Ókút* és a *Régimódi történet* nagyon tetszett, dicsértem is őket a *Books Abroad*-ban, a *Szemlélek* kevésbé, mert abból valamiféle mélymagyar sértődöttséget véltem kiolvasni – valamit a „hálátlan Nyugatról”, és arról, hogy a magyarokkal nem bánnak a gazdagabb külföldi országokban érdemük szerint. Erről érdekesen ír Szabó Magda, baráti hangon vitatkozva velem 1973. december 7-i, majd még egyszer 1974. április 21-i levelében. Közben férjével, Szobotka Tibor íróval mint iowai ösztöndíjasok¹ megjárták Amerikát – az utazás vége felé Szobotka szívinfarktust kapott New Yorkban, ami természetesen nyomasztóan hatott Szabó Magda kedélyállapotára. Bár Szobotka többé-kevésbé felépült, és 1982-ig élt, egyszer Bécsben, a PEN-kongresszuson találkoztunk is, a felhőtlen utazgatás éveinek mintha vége lett volna a hetvenes évek közepén.

Levelezésünkben mulatságos kitételek vannak Szabó Magda angolságáról – ő azt állítja, olyan Shakespeare kori angolsággal beszél, hogy attól hasukat fogják a műveltebb amerikaiak. És elég sok szó esik köztünk a filológiáról. Már 1971. április 8-án keltezett levelében érdeklődik tőlem Kerényi Frigyes halálának körülményeiről (valamit írhattam neki, hogy én a magyar emigráns költészet ősenek ezt az 1849 után Amerikába kivándorolt és eléggé elfeledett költőt tartom), majd részletesen ír a császári csapatok debreceni megtorlásairól – a Rákóczi-szabadságharcról kezdve. Később kutatásaim során találtam egy angliai nyugtát a Nápolyból szabadult és Angliában pénzt gyűjtögető protestáns gályaraboktól, akik közül az egyiket Jablonczay Jánosnak hívták és Szabó Magda őse volt – ennek a nyugtának a másolatát megküldtem az írónek, aki erre egy Gottfried Kumpfkép reprodukciós képeslapon válaszolt 1978. március 13-án, azzal, hogy „ősöm, dokumentjét letettem a Régimódi egyéb adattárába”. Ugyanezen a lapon a Jablonczay

¹ Az évek során a Paul Engle által vezetett iowai irodalmi programon számos magyar író vett részt.

Lenke-idézet és a „Remélem, kialakul” mondat arra reagál, hogy megírtam Magdának, éppen válok általa is ismert osztrák feleségemtől.

De a legszebb filológiai elismerést több mint két évtizeddel később kaptam Szabó Magdától, akivel véletlenül egy asztalnál, együtt ültünk egy hazai könyvnap zuglói részlegén, amire engem Turczi István hívott meg, szervezett be. Ennek az eseménynek a rövid történetét megírtam a *Holminak* abban a számában, amelyikben Szabó Magda *Mézescsók Cerberusnak* című elbeszélésgyűjteményét recenzáltam.² Ugyanis hárman ültünk szabad levegőn a zuglói asztalnál: egy művelődéstörténész, Szabó Magda meg én, akinek éppen akkortájt jelent meg *A bujdosó Balassától a meggyászolt Zrínyi Miklósig* című irodalom- és kapcsolattörténeti tanulmánykötete az Argumentum Kiadónál. Hozzám és a másik érkező prózához odajött érdeklődni, vagy könyvet venni két-három ember, de Magda előtt olyan hosszú sor kígyózott olvasóiból, hogy az Ikeától egészen az Őrs vezéteri földalatti végállomásig ért.

Mielőtt még Szabó Magda „megvizsgálható” volna nagyon alacsony hazai ismertségemért (és ezt megtette 1999 Mikuláskor küldött, jószerivel egyetlen kézzel írt kártyáján), nem sokkal a könyvhét után küldött egy olyan szép levelet, amit szinte zavarban vagyok itt közreadni. Úgy hiszem, túlságosan megdicsért azért, hogy a lengyel irodalom kutatása és angliai népszerűsítése mellett 1975 óta folyamatosan kutattam a régi angol-magyar kapcsolatokat, és eredményeimet rendszeresen publikáltam hazai folyóiratokban. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy mint Magda írja, ő „a régi magyar irodalom mániákus szerelmese”, csak ezt nem mindenkinek árulja el. Nekem elárulta. Könyvem alapján úgy érezte, bennem rokonlélekre talált, és ezért fogadott – hirtelen nagylelkűségi rohamában – kedves „öccsév”.

Igaz, szépen és szeretettel írtam a *Mézescsók Cerberusnak* kötetéről, nem egy novella közel állt benne szívemhez. Szerettem Szabó „cívist” öntudatát, amin nem változtatott a tény, hogy élete nagyobbik részét Budapesten, pontosabban Budán, a Júlia utcában töltötte, és szerettem azt a finom öngúnyt, amivel a már sikeres író egy-egy fiatalkori vonzalmát, vagy hiedelmét megírta. Ugyanez jellemzi persze utolsó nagy sikerű művét, a 2004-ben megjelent *Für Elisét*, amihez sajnos nem tudtam már neki gratulálni, mert mire befejeztem a könyvet, ő már nem volt az élők sorában. És szerettem prózájának a stílusát, amit a magyar irodalom egyes mai kritikusai talán nem tartanak elég „modernnek” (vagy posztmodernnek), de ami ma is megfog minden magyarul olvasó embert, és idegen nyelveken, még fordításban is jelentős sikert arat a nagyvilágban.

Utóirat: Halála után a *Guardian*ban hosszabban méltattam, búcsúztattam Szabó Magdát.

Gömöri György

[Kézzel:] Budapest, 70. VIII. 5.

Kedves Gömöri György,

nem voltam Pesten, azért ez a késedelmes válasz, amit talán nem is vár, mégis kap. Három nappal ezelőtt jutott a kezembe a könyve, s nem vállalom a hallgatás terhét, meg kell írnom, milyen rendkívüli élményt jelentett a kötet. Köszönöm.

² Szabó Magda ezekkel a sorokkal dedikálta nekem ezt a könyvét: „Gömöri Györgynek rengeteg olyan közös emlékkel, ami, korunkra jellemző módon, persze, hogy egyszerre édes és keserű – Egyértelmű csak a kolléga baráti szíve”.

A magamfajta ember ritkán érzi magát naiv olvasónak, de míg a Maga verseit olvasom, s jártam külön Gömöri világának felejthetetlen képei, szorongató üzenetei és bravúros poétikai telitalálatai fény-árnyzuhatagában, az a kivételes öröm ért, hogy egyszerre lehettem lírája érzékenyült befogadója s író társa is, aki az át-vele-együttérzés varázslatával együtt a másik író kivételes lírai tehetségét is érzékeli.

Nem tudok Magáról semmit, csak amit a kötete közvetít, így, azt hiszem, minden lényegest. Ne bánja, hogy ennyire nehéz, az istenek nem szeretik, ha valaki egy tálból cseresznyézik velük. Jobb volna mindjárt kettős-könyvelőnek születni, ezt magamról tudom, csakhogy nem lehet. Hát mondja ki, amit Magára – és csak Magára, annyira gömöris – bíztak, mi mást tehetne. Mondom mint olvasója, akinek szüksége van az effajta megrendülésekre, s mondok mint író társa, aki úgy örül messziről idáig a Pasarétig hallatszó hangjának, mint valami váratlan zenének. Igaz melegséggel köszönti:

Szabó Magda

Kézzel: Budapest, 70. okt. 22.

Kedves Gömöri György,

1.

csuda dilemma elé állított!

Tudja, hogy van ez, mikor egy rokonszenv kitör. Mikor elolvastam a verseit, azt mondtam a férjemnek, én ennek a Gömörinek küldök egy Ókutat. (Ez az utolsó könyvem, amolyan Portrait of an artist, nullaéves koromtól tízéves koromig terjedő életszakaszomról.) Mindjárt küldtem volna, csakhogy nem volt: könyvheti könyv lévén, zömében a könyvhéten elfogyott, s azóta nekem magamnak is vadásznom kell rá, megkapom-e valahol antikváriumban. Mire megkaptam, itt volt a Maga levele, ami amennyire megörvendeztetett mellékletével is, tartalmával is, annyira megkötötte a kezemet. Gömörinek, akinek beleszerettem a verseibe, küldhetek könyvet, az így szokás a szakmában mindenütt, de a Books Abroad magyar szerkesztője másképpen értheti, esetleg úgy, hogy ilyen gyöngéden akarom rá figyelmeztetni, el ne mulassza megemlíteni.

Megígéri, hogy a költő Gömörivel meggyőzeti a szerkesztő Gömörít, hogy az Ókút a költőnek akar valamit mondani, és neki szánt ajándék?

2.

Nagyon köszönöm a Mózes-recenziót. Nem tudtam róla.

3.

Kérdezi, dolgozom-e újabb regényen. Kellene, csak nem jutok hozzá. A nyugatnémet TV-nek kell végre befejeznem a rádiójátékomat, és úgy nyomja a lelkemet, hogy nincs befejezve a Kazinczym. Látta a drámakötetemet véletlenül? A Rab második és harmadik részét kellene megcsinálnom – ez a Kazinczy, persze teljesen modernül –, éppen Stockholmban voltam felolvasni az ottani Penben, mikor az ottani Rádió sugározta. Magának nem kell magyaráznom, milyen fantasztikus volt ott ülnöm a Hotel Diplomában, és hallanom, amint a svéd színész kimondja Kazinczy nevét. Ha ezzel elkészültem, jöhet az új regény, de ez becsületbeli tartozás. A karácsonyi könyvvásáron úgyis meglesz az örömmöm, megjelenik az Abigél. Szeret olyan könyvet olvasni, ami elvben a serdültebb ifjúságnak szólna, gyakorlatban mindenkinek? Mert ha igen, küldetek belőle. Abigél szobor egy rettentően szigorú protestáns nevelőintézetben, szép ámpir szobor, kezében korsó.

Ha valaki nagy bajba kerül, egy cédulán közli Abigéllal, mi bántja, s Abigél – az, aki a szobor mögött rejtőzik az erődszerű és szent-szigorú intézményben, segít neki. A regény cselekménye 1943-44-es, gondolhatja hát, hogy Abigél funkciója némileg kibővül, s már nem pusztán az a feladata, hogy kimossa a slamasztikából azt a tanulóat, aki leöntötte tintával az igazgató bibliáját.

4. |
5. |
6. | *Maga mit ír?*
7. |

Szeretettel köszönti:

Szabó Magda

Budapest, 70. XII. 29.

Kedves Gyuri,

még ünnep előtt feladtam Magának egy Ókutat és egy Abigélt, remélem, szeretni fogja őket. Írni már nem tudtam, mert elsodortak a tennivalók, tele voltam rádiószereléssel, televízió-forgatókönyvet kellett szülnöm. Ismeri az ilyesmit, látogatás ennél-annál. Most hozzám jönnek ki, s írhattam hozzá a szöveget szakmányba. Rémes műfaj, megjelenik kilenc ismeretlen, berohanják az ember házát, rejtelmes szavakat mondanak, kirohannak, – ez a műszaki előkészítés. Ami utána jön, még rémesebb; mikor a Stern TV volt nálam portrét csinálni, azt hittem, megőrülök, hajnali hatkor kezdtek a forgatást, s éjjel tizenegykor még gyötörtek, másnap hajnalban meg másfél óra alatt lerohantak velem Debrecenbe, hogy felvehessék a szülőházamat. Mikor írom a könyveimet, igazán nem tudom. Szerintem álmomban.

Persze mi ez mind egy költözéshez. Uramfia! Rég kinőttük háromszobás lakásunkat, amelyben ketten élünk (meg egy macska meg egy kutya), már a fürdőszobában is könyvek állnak, képeink egy része a konyhaajtón lóg. De maradunk, mert nincs energiánk vállalni a sok ezer könyv szállítását, és mert nem tudom, találok-e még egyszer ekkora kertet, amelyben csak gyep van és rózsák, és a szomszéd kertekből átnéznek a jegenyék meg a gyümölcsfák.

Batsányit én is nagyon szeretem. (Egyébként körülbelül levele jöttékor tettem le Mikést, időnként ismételni szoktam az irodalmat, hasznos foglalkozás. A Jézuska egy 1912-es Tompa-monográfiát hozott többet közt, s konstatáltam, nem tudtam róla semmit. Semmit, ami igazán lényeges. Írni fogok róla.) De ha az emigráns mint emigráns érdekli, mondom én izgalmasat, akire nem is gondol talán. Emlékszik még rá, hogy valamikor az ősidőben, mikor még Petőfi pályája kezdetén állt, hárman valának jókomák ott fenn Eperjesen, Petőfi, Tompa és Kerényi Frigyes, és hárman fogtak költői versenybe, hogy megénekeljenek azonos témát, hogy írjanak egy erdei lakról. Emlékszik? Nekem mindig perverz ötleteim vannak, így jutott eszembe, hogy iskolás és egyetemista éveimben mindig ismernem kellett kettőt e három ábrázolásból, de a harmadikat nem. Miért nem? És az is eszembe jutott, hogy ez a jó Tompa Levél egy kibujdosott barátom után címmel ehhez a Kerényihez írta ama híres versét, amelyen mind jambizálni tanultunk ifjúkorunkban: „Ki mesz-sze mesz-sze jársz, ki-nek ha-jó-ja már...” Hova lett ez az ember? – kérdeztem magamtól. Miért nem ismerem-ismerjük a harmadik Erdei Lak-ot? Miért ment el csak ő, a vi-

lágosi fegyverletétel után? Hogy került ki Amerikába? Mit csinált ott? Hogy élt? Mi lett vele? Ha egyszer kedve kerekedik rá, hogy ökölrel verje a fejét és sírjon (másokon sírni nem rossz néha, az embernek a saját sebét tisztítja), csak ássa bele magát, mint én tettem, Kerényi életébe. Az istenfáját! De tartottam is róla egy olyan félórát a Rádióban, hogy kilencvenkét levelet kaptam utána. Nekem mániám, hogy kikaparjam a sírjából és megsirattassam az élőkkel azt, akit idő előtt elfeledtek, akit nem sirattak meg méltóképpen.

Remélem, lassan helyrerázódnak, s nyugodtan tud dolgozni. Ha lesz új vers, küldje el, kérem, azért mégis a vers a mindennapi kenyér. Angolul tudok, s olvasok is mindennap, hogy ne felejtsem el. Csak a kiejtésem olyan, amelyet az ember Debrecenben szerezhet, ha olyan valaki oktatta, aki maga soha életében nem látott eleven angolt. A szókincsem viszont páratlan, mert semmit nem felejtettem el, mikor Shakespeare-t meg Kydet fordítottam az Európa Kiadónak, úgyhogy ne lepődjek meg, ha úgy kérek valaha valamit, hogy I beseech you. És káromkodni is tudok, elvben, az Erzsébet kori irodalom megtanított rá. Körülbelül úgy beszélek, mintha egy angol Eötvös Józseftől vagy Kemény Zsigmondtól tanult volna magyarul. Az itteni angolok elragadtatva röhögnek, mikor Ben Jonson modorában nyilatkozom valamiről. Boldog újévet Maguknak, kedves Gyuri, most, hogy summázom az évet, rájöttem, a Maga versei adtak irodalmilag a legtöbbet.

Szeretettel köszönti:

Szabó Magda

Kedves Gyuri,

legközelebb írja meg nekem bővebben, amit Kerényi halála körülményeiről tud, mert én az öngyilkosságnál vagyok elmaradva. Nagy élvezettel olvastam az írását; mennyire egyetértünk, látja. Az mindig a szuper agybaj volt a számomra, az a bizonyos kegyes-kegyetlen levél a kibujdosott barát után. Abban a rádióelőadásban, amit én tartottam Kerényiről, ugyanúgy értékeltem őt, azt merem mondani, ugyanazzal az ingerültséggel reagálva mindarra, ami életében és halálában érte. Kitűnő költő volt. Tompához én más tekintetben vagyok irgalmas is, irgalmatlan is, Tompában engem az izgat, hogy papi hivatásában hányszor kellett szembekerülnie a saját alap-tematikájával. Komplet bolond volt szegény, azt tudta Maga róla, hogy megírta – még életében Pestre, hogy ő meghalt, az újságok lehozták, s ő olvashatta egy világos pillanatában, amint a nekrológok elsiratják, még életében.

Persze mit várunk tőlük. Most faltam fel újabb monográfiáit, hát hiszen annyiszor volt nála házkutatás, annyiszor vitték el, s olyan permanens rettegésben kellett élnie a Bach-korszakban, hogy egy rinocérosz idegrendszerre is ráment volna, nemhogy egy jámbor pataki diáké. Arany se különb, az is idegronc. Azért tisztelem annyira Kazinczyt, mert annak fát vághattak a hátán, még hetvenévesen is ugyanolyan áldott optimista volt, mint az élete kezdetén. Mennyire szeretem őt, tisztelem is, irigylem is. A Hajdúságban azt mondják az ilyen emberre: „Annak könnyű, annak tündér volt a keresztanyja.” Nyilván.

Az Abigél csuda nagy siker lett, most szerződtem rá a TV-vel, hogy megcsinálok folytatásos filmnek. Nagyon mulatságos munka, csak kevés az időm, hülyén alakul minden. Tibor sokáig beteg volt, én az izületeimmel szórakoztam, valahogy sose jutottam munkához igazán. Talán a hónap végén. Maga min dolgozik? Örülök, hogy szerette az Ókutat. Mosolyogtam azon, amit a feleségéről írt, hogy nehezen tudja elképzelni az osztrákok elleni aktív ellenszenvet a huszadik században. Ezek régről hozott dolgok, még a Rákóczi-szabadságharc idején maradt a debrecenieikben, mikor olyan képtelen dolgokat műveltek a városban. Strassoldo zsoldosai nem voltak szentimentálisak, 1705–10 tájékán

négymillió nyolcszázezer rénes forint hadiadót vetettek ki a városra. Míg nem szállták meg, csaknem háromezer városi lakhelynek való, szép ház volt Debrecenben, mikor kivonult az osztrák, kilencvennégy zszindelyes háza maradt a városnak, s az Európában mindenütt híres céh-életnek nyoma sem volt, megszűnt a kereskedelem, ki mert volna boltot tartani, mikor bármikor megérkezhetett bármelyik osztrák hadvezér a maga speciális kívánságaival. Aki nem tudott fizetni, kezét-lábát a fejéhez láncolták, úgy tartották, volt, akiket az ujjainknál fogva akasztottak fel, csontfűrészsel metélték a kezüket, fáklyával égették a mellüket. Caraffa vette át Strassoldo örökét, a hóhér úgy dolgozott a parancsára, mint normálisabb körülmények között a hentes. Fordítsa le csak, mindjárt meg fogja érteni a felesége, honnan élt még az a rettenetes tűz, az a gyűlölet a debrecenieken. Olvasta az Ókútban, hogy családom tagjai közül kik mit köszönhetnek az osztrákoknak: volt köztük gályarab, volt köztük birtokavesztett üldözött a Wesselényi-szövetkezés után, volt meghajszolt, valláscserére kényszerített a Martinovics-pör idején, Sárosy Gyula, nagyapám unokatestvére, meddig ült börtönben, rossz rágondolni, az Arany Trombita miatt. Hát hogy tudott volna egy pár esztendő kislány disztintíválni, érdemel-e ellenszenvet egy árva kis ezredes? Osztrák volt, valahol nyilván köze a tizenhárom aradi vértanú ügyéhez... (Egyébként tizennégy vértanú volt, írtam már? A Kazinczy fiú volt az utolsó, pár nappal később végezték ki, ezért nem szerepel a többi között.) Ha legközelebb ír, írja meg, merre lesznek a nyáron. Tegnap jött meg az útlevelünk, valahová nyilván kiszabadulunk, hátha összefutunk valamerre. Még nincs útiterünk, csak nagy körvonalakban, tenger, hegyek. Nem jönnek át véletlenül a kontinensre. Mondjuk az olasz vagy a francia Rivierára? Nincs még új vers? Ha van, küldjön. Addig is szeretettel köszönti Mindkettőjüket:

Szabó Magda

72. I. 12.

Gyurikám, kedves, nem jogosított fel rá, de én azért felhívtam Rónayt a levele érkezése után. Éreztem, itt csak valami postai torlódásról lehet szó, s nekem volt igazam: Rónay rég-rég válaszolt Magának, s azt írta az azóta, remélem, megérkezett levelében, hogy hozza a verseket és a fordításokat is. Így ez a dolog teljesen rendben van.

Örülök, hogy nem hozott csalódást a nyári találkozás, mi nagyon jól éreztük magunkat Magukkal. Köszönöm szépen az André-könyv címét, megszereztem, megvolt az itteni latin tanszéken, nagyon izgalmas könyv volt, szinte letehetetlen. Richer régebbi életrajzát nem ismerem, de megszerzem azt is rövidesen. Most, ha hiszi, ha nem, nyakig vagyok a magyar őstörténetben, most fejeztem be a régen tervezett és izgalommal és boldog feszültséggel írt hangjátékomat Gézáról, István apjáról. Olyanokat mondanak benne, hogy frász, meg koalíció meg magyar kérdés, teljesen modern, semmi ősi pietás. De kár, hogy olyan nehézkes a találkozási lehetőségünk, olyan szívesen megmutatnám.

A nyarunk remek volt, Hollandia-Németország-Dánia, ezek voltak műsoron. Megnéztem Göttingenben, hol volt a teológus a nagyapám, Utrechtben és Leidenben, hol mászkált Apáczai Csere, honnan hozta el Alettát. Dániában megmutattam Tibornak Koppenhágát, amit én már ismertem, s aztán irány Mőhn szigete. Elképesztő szépség, és még nekünk is megfizethető hotel-panzió lehetőség. Ajánlom figyelmükbe, ha szépet és megfizethetőt akarnak: Mőhn szigete, Ulfshale (ez a hely neve), és a Hotel Osternsøbad be van rendezve arra, hogy a családok kisgyerekekkel mennek oda. Ahhoz szabódik a koszt, a játéklehetőségek, a bárányszelíd nagyfejű kutya; a hotel a tengerparton áll, másfél percnyire a dűnától, amelyet hangmezőn át érhetni el. Mesebeli!

Boldog újévet Maguknak is, írjon olykor, hadd tudjunk egymásról. Sok szerető köszöntés mindkettőnktől Mindkettőjüknek:

Magdáék

72. V. 12.

Kedves Gyuri,

köszönöm a gratulációt, jólesett. A The Gate of Honour olyan szép, hogy nem lehet eléggé nézni. Muszáj, hogy lássuk már azt a várost, egyszer megint átmegyünk már Angliába. Nem az idén, mert a három hónapig tartó betegség után úgy el vagyunk maradva mindketten a munkánkkal, hogy dolgozni fogunk egész nyáron. Lehet, hogy jövőre.

Remek lenne, ha valóban eljönne megint, igazán úgy örülnénk. Miről szól az a bizonyos kis könyv? És vannak új Gömöri-versek? Hogy a megjelenés a Vigiliában akadozik, annak megvan a szomorú magyarázata, Rónay nagybeteg. Közvetlenül azután, hogy én felhívtam őt a maga verse miatt, kapott szívtrombózist (ha ugyan azt, a hírek megoszlanak, szomorúan rejtelmes az egész), és azóta fekvőbeteg, de olyan súlyos állapotban, hogy legszűkebb baráti köre sem látogathatja meg. Így nyilván minden összeborult körötte, ha lábra áll, majd intézkedik. Mihelyt olyan híreket hallok róla, hogy már lehet vele irodalomról is beszélni, megüzenem neki, nézessen utána, mi van a Maga verseivel. Addig is igaz melegséggel gondolunk Magukra:

Budapest, 72. május 12.

Szabó Magdáék

Iowa, 72. nov. 25.

Kedves Gyuri, nem égett a füle mostanában? A Berkeley-né és Czigányék házában gyakran és szeretettel emlegettük. A levele Los Angelesben került el hozzám, mert mikor Maga Iowába írt, mi már megkezdtuk a csavargást Amerikában, s utánunk kellett küldeni a Hiltonba.

Boldogan viszontlátnök Magukat, s milyen de milyen szívesen elfogadnám a kedves Green meghívólevelét, annyira szeretném látni Cambridge-t. Talán a legközelebbi nyugati utunkon menni fog, akkor egyenesen Angliába megyünk majd, vagy legalább főleg Angliába. Most nem tudom megcsinálni, haza kell mennem. Beteg a testvérem, ne kérdezze, mi baja van. Remélem, január végén, mikor via Washington–Frankfurt hazarepülünk, még életben találok. Nem bizonyos.

Iowa, minden riasztó híre ellenére, kellemes, Kijowskinak átadtam az üdvözetet, kedves, okos, művelt fiú, csak éppen a beszélgetéssel van baj, nemzetem és személyem iránti rokonszenve jeléül tüstént franciára fordítja a szót, mihelyt meglát, én angolul felelek, nem hiszem, hogy nem volnánk jó szám egy kabarében.

Bejártunk jókora darabot Amerikából, még egy nagy utazás hátra van, remélem, azt is megláthatom még, ami eddigi utunkból kimaradt. Mint a fentiekből tudja, nem egészen bizonyos, az otthoni hírektől, a bátyám állapotától függ. Nagy kár, hogy nem küldött verset, most körülbelül egy Gömöri-féle „optimista, jellegzetesen lelkendező, spontán életörömtől villogó” költeményt rendelne nekem az orvos, ha olyan jól ismerne engem, mint én magamat...

We should like to be remembered to Professor Green. Magukat, édes Gyuri, sok szeretettel üdvözljük, és számtalan jókívánságot küldünk az ünnepekre és az újévre:

Magdáék

[1972]
dec.

Kedves Gyuri, Amerikából arra céloztam, talán már életben se találom a bátyámat, s nem tudtam elfogadni a meghívást. Közben igazán jól tettem, mert nem tudtam volna elmenni: éppen New Yorkban létünk harmadik napján Tibor szívinfarktust kapott, hat hétig ápolták a Szent Klára Kórházban. A szívtrombózis nála sajátságos szövődményt eredményezett: a bal szeme látótere beszűkült, a szemidege egy része megbénult, csak előre lát, – képzelheti, milyen vidám élet egy embernek, aki mikor nem olvas, ír, mikor nem ír, akkor olvas, egy embernek, aki író.

A bátyám még él, hogy meddig, nem tudjuk. Lábát előbb térdig, majd törzse aljáig levágták, de már a törzsében is áttét van, úgyhogy a kimenetel nem kétséges. Az onkológián tett mindennapos látogatás, s ezzel párhuzamosan a csonttá sorvadt Tibor erőm szerinti rehabilitációja eléggé igénybe vett, igénybe vesz, – így értse meg, miért küldtem a könyvet kommentár, egyetlen üdvözlő szó nélkül, így értse meg, miért hallgattam ilyen sokáig. Nemigen maradt nekem lelkierőm semmire. Volt egy Csokonai bicentenáriumos fogadalmam: ama bizonyos színdarab, azt muszáj volt elindítani, ha belehaltam volna is, Csokonai miatt, de már az új darab a Nemzetinek nem megy, nem akar eljutni a végéig sehogy, fáradt vagyok, szomorú, alkalmatlan még az igénytelen munkákra is. Hát ne haragudjék, hogy idáig hallgattam, s csak azért nem kérem, képzelje magát az én helyzetembe, mert szeretem Magukat, és még a gondolat is rémes.

Milyen ünnepünk lesz, ha lesz, nem tudom. Talán temetünk éppen. Semmi se lep meg, újabban ilyen az életem. Ne haragudjék, ha ennyi idővel hamarabb kívánok Maguknak boldog karácsonyt és sok örömet hozó újévet, – attól félek, később valami olyan jön közbe, hogy nem lesz még ehhez sem időm, erőm. Alkalmilag írjon már Maga is, hadd tudjunk Magukról. Szerette a Szemlélőket?

Sok szerető és meleg üdvözlöt

Magdáéktól

Budapest, 73. dec. 7.

Kedves Gyuri,

van egypár szabad percem – ritkán akad mostanában, mióta minden napomat a betegeim momentán közérzete szabja meg, s a házuk is inkább váróterem, mintsem munkahely, ahol írni vagy fordítani lehetne. Hát Magának írok legelőször, azok közül, akiknek már réges-régen válaszolnom kellett volna.

Nyilván érdekl, hogy vagyunk. Vacakul, szomorúan, már úgy, mint aki megszokta, hogy csak ostor érheti, behúzzuk a nyakunkat a még várható bajok elől. Mintha segítene! Igazán szerencse, hogy nagyjából minden évet kihasználhattam eddig, s legalább valamennyit megírtam abból, amit el akartam mondani, mert most aztán nemigen tudok koncentrálni. Pedig kellene, a Nemzeti várja a színdarabomat, – Kiálts, város! – valahogy na-

gyobb siker lett, mint reméltük volna, s ilyenkor a szerző a szokottnál is kedvesebb a színháznak. Karácsony a határidőm, de hogy be tudom-e fejezni? Talán a Jézuska hoz nekem pár munkára való órát.

Tibor örült, hogy szívesen olvasta az irodalomtörténetet, ő is szereti ezt a könyvét. Én inkább arra vágytam, ha fictiont írna, dehát egyelőre ő sem ír semmit, nehezen tápászkodunk, s ez a látási izé igazán nem emeli a hangulatát. Én meg annak örültem, hogy olyan szép tárgyilagosan megírta, hogy nem szerette a könyvemet, – nem lehet effajta őszinteség nélkül kapcsolatokat fenntartani. Egy kicsit csodálkoztam rajta, hogy még Maga sem érti, de aztán ugyanazt gondoltam, amit Maga énrólam: nem él itt. Nem látja, amit én. Ha érintkezik emberekkel, talán mégsem olyanokkal, mint én, speciális helyzetemből fogva, nem ünnepli a finneknél egyik nap a finn nemzeti ünnepet, nem teázik másik nap a francia kultúrattasával, nem rohan az Olasz Intézet vetítésére, koncertjeire, nem tölti a házon kívüli életét fura módon estélyi ruhában, ahogy én. Hogy nem éltem külföldön? Dehogynem, Gyurikám. Részint sokáig intézetben, nyelvet tanulni, részint megint csak speciális, számtalan kiadós helyzetemnél fogva. De nem akarom én meggyőzni Magát semmiről, egy ponton bizonyosan nem egyezünk, – ha egyeznénk, vagy Maga volna itt, ahol én, vagy én volnék ott, ahol Maga. Sose csináltam titkot belőle, hogy nem hiszek a szülőföld cserélhetőségében, pedig igazán kínos időket éltem át, tíz évet masszív hallgatásban. De minek erről beszélni? Nem is tudja, valamiben milyen igaza van: ha fülszöveget kellett volna írnom, soha tömörebben meg nem fogalmaztam volna; Egy sértett nemzet, egy „a történelem folyton kihasználta ország” indulatát érezte ki a könyvből – azért idéztem a Maga szavait, mert olyan pontosan felismerte. A nyugati kiadások lassanként megindulnak, más nyelvterületen élő Maga-fajta magyarok még úgy érezték, hogy saját keserűségüket hallják viszont, s most értik meg, hogy mikor négykézláb-menekülő kalandjaikról beszéltek választott új hazájukban, miért irritálta őket, hogy a háziasszony végighallgatta őket, s mindjárt levetítette spanyol nyaralásuk emlékeit őrző családi filmjüket. Nagyon méltányoltam, hogy Maga nem csinált titkot a nemtetszéséből, rettenetes volna így szakmán belül vagy hazudni, vagy kertelni egymásnak. Én nagyon büszke vagyok erre a könyvemre, nagyot sóhajtottam, mikor Amerika előtt végre leadtam a nyomdába. Bár úgy jöhetne legközelebb ide, hogy meg tudnám mutatni Magának a Nemzetiben a színdarabot is. Majd meglátjuk, hogy jön ki a lépés, szeretném, ha itt lenne, kíváncsi vagyok, ahhoz mit szól majd.

Én mehetnek elvileg mindenhová, pénzünk is van, úgy értem, hogy egész jól áll a valutaszámlánk, de most nem merek mozdulni még Debrecenbe sem. De megígértem, ha mégis járnék arra, idejében írok. Maga is ígérje meg, és azt is, hogy ha lesz, megint küld verset. Most a Rába kötetébe estem bele nyakig, – olyan, mint a téli fák, szikár, félelmes, mesteri. Okvetlen nézze meg!

Magdáék

[Kézírással] Bocsánat a pocskék írásért, vakírással világítatlan helyiségben produkáltam, nem volt lelkierőm behozni a lámpát kintől. Nálunk most minden világító objektum Tibor könnyítését szolgálja, s már nekiültem a levélnek, mire észrevettem, kinn maradt az íróasztali lámpánk.

74. IV. 21.

Édes jó Gyurikám, ha ilyen szép verseket küld cserében, további műveket veszek munkába, mihelyt hozzá jutok. Ki nem mentek a fejemből a sorok, s különös folyamatossággal

kísérték, míg egy esszén dolgoztam. Szenczi Molnárról írtam, nincs köze kettőnk problémájához, de azért mégis van, és a vers, mint minden igazán jó vers, sohasem egészen oda-
trafál, ahová szánták. Mindig többet ad, a költő által nem is sejtett plusz-ajándékot. A lot
of thanks.

Még egyszer, és részemről utoljára a Szemlélőkről. Maga sokkal fiatalabb a mi nemze-
dükünkénél, következésképp nem tudhatja, hogy volt itt valamikor egy Erdős René néni,
aki a tízes-húszas-kora harmincas években irtózatosan erotikusnak képzelt csacsiságokat
írt össze. Regényeiben katolikus főpapok és olasz hercegek meg művészek meg egyéb fi-
nom emberek szerepeltek, akik közül ki-ki temperamentuma szerint vagy éjjel-nappal
helytelenkedett, vagy éjjel-nappal azon törte a fejét, miért is helytelenkedik ő, avagy má-
sok. E néninek Santerra bíboros című főművében a bíborosba szerelmes Lavinia, a hősnő,
egy napon iszonyú lelkiállapotba kerül, mert valami szerzetes kiugrik a rendből, s elveszi
a lelkiállapotát, s lévén maga is egy pap iránt érzett *szörnyű* érzés rabja, un peu letört. Ám a
bíboros aranypillantású (!) szemével rátekintve, azt mondja neki, lévén ők ártatlanok, hi-
szén sosem jutottak el semeddig sem, ki-ki a maga okából, a szerelmes bíboros Krisztus
miatt nem teszi, Lavinia azért, mert a bíboros nélkül egyedül nem megy, nos, így szól a
bíboros: „És mondd, gyermek, *teneked* ehhez mi közöd?” „*Teneked* ehhez mi közöd”,
édes Gyuri, nem mondanád meg? Hát Albert vagy Te, aki a szerző szerint a bőrét is le-
húzná, csak beleolvadhasson a nagy szent közösségbe? Hát nem magyar költő vagy, aki
odakinn élsz, amiért egyébként meglepő módon egy cseppet sem irigyellek, mert magyar
költőnek itthon sem egyszerű lenni, hát még idegen nyelvterületen. Mit izgat az Téged,
ha valakinek az a véleménye, hogy csikarást kap a nyugatimádók szektájától, és ezt kö-
zölni is kívánja? Hogy az Albert-fajták nem örülnek a könyvnek, hogy nem kívánnak ne-
kem semmi jót miatta, hogy akik sose jártak itthon, s azt hiszik, még mindig tébolyban
élünk, és az irodalom ott van, ahol a lelkes Aczél Tamás művelte annak idején, hát iste-
nem. Nem az emigrációnak írtam, nincs annak szüksége rá, Albert albertségén nem fogok
tudni változtatni, az itthoniak viszont kaptak néhány izgalmas szempontot. Még soha
senki nem nevezte őket ganajtúróknak meg patkánynak, kicsit lihegték. Laviniám, éde-
sem, mi közöd Neked ezekhez a dolgokhoz? Hát szemlélő Maga, Gyuri? Ha tévedtem
volna, azért közölje, mert aránylag ritkán fogok félre a barátaim megítélésében, s jobb az
ilyet tisztázni.

Nálunk rossz meg jó vegyesen. Rossz, hogy Tibor ismét kórházban volt időközben,
dekompenzálódott a szíve, jó, hogy adtak neki József Attila-díjat, ez nagyon jó. Rossz,
hogy soha nem jut időm semmire, jó, hogy a jövő színházi szezonra úgy gondolhatok,
hogy benne lesz a Szent István-darab. Az is jó, hogy még mindig adják a szeptemberben
bemutatott Kiálts, város!-t, s most külön akarja megjelentetni a Magvető. Rossz, hogy a
bátyám – na, ez nem is rossz. Ez több és más. Mit írjak róla, olyan reménytelen.

Még semmi nyári tervünk nincs, majd később, ha az orvosok leszállnak végre az éle-
tünkéről, döntünk. Megnéztük a nagykövetségen az új Hamletet, nekem nem tetszett.
Maga látta? Ha időközben átmegegy, csókoltatom Amerikát. Ha nem kell örökre ott élnem,
bármikor visszamegyek. Megyek? Rohanok. Én még életemben, minden kétségbeesésem
és bajom ellenére annyit nem nevettem, mint azon a földön. Jót tesz nekem.

Kérek szépen új verset. Szeretettel köszöntjük mindketten:

Magda

[Képeslap]
Mr. George Gömöri
55 Eltisley Avenue

Darwin College
Cambridge
Anglia

78. III. 13.

Kedves Gyuri, köszönöm figyelmét, igazán nagy örömet szerzett, méghozzá duplát, őszám dokumentjét letettem a Régimódi egyéb adattárába, s persze az is jólesett, hogy szerette a könyvet. Isten tudja, mi történik egy-egy alkotással, ezt szerintem a holtak diktálták. Családi ügyei nem lelkesítettek, bár Jablonczay Lenkének volt egy filozófiai tétele: az első házasság csak olyan, mint a fecske próbarepülése.

Remélem, kialakul. Mindig minden kialakul. Szeretettel köszöntjük:

Magdáék

[Az 1999-es könyvhéten dedikált könyv (*Mézescsók Cerberusnak*) ajánlása]

Gömöri Györgynek rengeteg olyan közös emlékekkel, ami, korunkra jellemző módon, persze, hogy egyszerre édes és keserű. Egyértelmű csak a kollega baráti szíve.

Szabó Magda

[1999]

Dear Sir,

ne félj, csak hülyéskedem. Gyurikám, azt a meghatott lelkesedést, amit könyved olvasásakor éreztem, nem tudom másképpen leplezni, csak ha egy kicsit hülyéskedem. Ott, ahol egymás mellé ültetett Apollo szeszélye, sok mindent lehetett csinálni, de beszélgetni nem, más élmény várt, mikor azonnal megszeretett könyvedet itthon kinyitottam. Tudod, van abban a hűségben és emberi tartásban, legszebb és legnemesebb nemzeti büszkeségünkben valami sírnivalóan szent, hogy azt gondold az illusztráció nélkül is igazán megkapó könyvet olvasva: ott ül a Darwinban, és hívja őket. Azokat, akik elmentek, és nem tudtak elmenni, mert a mi halottaink, ha klasszikusokká válnak az Orcusban, nem mennek el. Olyan középkorban szent voltál a szívemben akkor Te is, azokról írtál ott, ahol én is jártam, s ahol olyan könnyen elfelejtkezhetél volna akár a rosszemlékű, de nekünk fontos Danzkáról, akár Zrin uráról, aki jószerevel kezdetben nem is tudott magyarul, hogy megrendített. Én a régi magyar irodalom mániákus szerelmese vagyok, ezt nem tudhattad, hiszen sose küldtem Neked egy esszékötetet sem, hogy felmérj, én meg miféle holtakat idézek; hirtelen azt éreztem, hogy öcsém született, de érdekes, hogy nem is tudtam róla.

Könyvedben például az is példátlan, hogy letehetetlenül izgalmas, és közben, mikor olyan, mint egy krimi, igazi, valódi tudomány, felfedezést-helyretételt felfedezés és helyretétel követ. Szenczi Molnárról magam is írtam, gondolhatod, milyen magasra emeltem a fejem, mikor láttam az ismét igazolt érdeklődés és fontossági sorrend-azonosságot, a triglif utolsó része meg az abszolút vadonatúj adatokkal visszaintó Zrínyi döbbenetes megjelenített alakja, azzal a borzalmas háttérrel, ami a mi történelmi színpadunkon mindig olyan posztmodernül véressé és abszurd groteszkké teszi a színpadot körülvevő ber-

keket. Hány a vadkan? – kérdezné az idegen. Te csak tudod, hogy régi híres makkoltató ország vagyunk.

Mindenki büszke lesz Rád, aki ezt a könyvet elolvassa, mert mindenki gazdagabb lett miattad és általad. Eszméletlen, mi van abban a kivételesen a dolgok legmélyét nemcsak felfedező, de velejéig értő fejedben! Olyan jó a könyved, hogy szinte szégyen azt írni, hogy szívből gratulálok, ha csak nem középlatínul értelmezed az állítmányt. De azt érzed, ugye, hogy szívből írtam, és hogy nagy örömet szerezted a könyvvel. Azt is köszönöm, hogy elküldted a kis kivágatot, és meghatott, hogy magán Orcusomtól nem idegenkedtél. Szerintem mindenkinek büszkének kell lennie Rád, ha érti, ha nem érti, hogy mi fáj Kondoroson a kocsmárosnak, Cambridge-nek is, másodsorban. Persze elsősorban nekünk. Isten segítsen, olyan fontos vagy, és úgy örülök, hogy adtál nekem könyvet! Szia, vigyázz Magadra, és halljunk olykor Rólad. En Szobotka elvesztése óta csak dolgozom, magánéletem nincs is a szakmain kívül, de az legalább méltó ahhoz, akit elvesztettem. Sok szeretettel gondol Rád

a Szabó

[Kézírással] Hajnal van, s én olyan fáradt, hogy nem volt erőm szalagot cserélni az ipari műemléken; sorry. De ezt még megírom: attól vagy olyan jó tudós, hogy a költő segít Neked. Te ismered a szöveg színét-visszáját. Ez kivételes plusz, örülj neki.

[Sz. M. karácsonyi kártyája, 1999 (kézzel írva).]

999. Mikulás

Gyurikám, ezzel a könyvvel élőt, halottat megörvendeztetted. A halottak együtt dicsérnek Téged, akik meg olvasnak, merengenek; nini, mégis van írói ihletettségu magyar értekező próza, milyen meglepő. Most még fontosabb, hogy ilyen tekintetben is utat mutass azoknak, akik utánad jönnek, mert fertelmes prózanyelvük elbutít és csorba műveltségük (alig van pár kivétel!) depresszióssá tesz.

Ad vocem irodalmi szegénylegény; hát mit vártál mást? Hányszor ülsz Zuglóban just to sit. Engem a TV-ből ismernek, ha eljutna a tudatukig, hogy három esszékötetet írtam, kigolyóznának a piacról. Majd megszokod, képzelj el engem, mondjuk, Oxford piacán. Pedig tudom, amit ők nem mutogatnak a vízióban. Nekem higy: megható volt prózai szerelmi vallomásod, mindenki tanulhat Tőled több tekintetben. Szeretettel köszöni az élményt barátod,

a Szabó

LUDIZMUS, NOSZTALGIA, IDENTITÁS

Dubravka Ugrešić műveinek kontextusában

A horvát háborús és poszttraumatikus (női) irodalom

A háború női tapasztalása – legtöbbször az „in statu nascendi” dokumentarizmuson és a poszttraumatikus irodalmon belül – a horvát irodalomban külön műfajt hozott létre, a háborús, illetve poszttraumatikus női irodalmat. A nők és a legtöbbször háborúkhöz vezető nacionalizmus viszonyát vizsgáló Rada Iveković szerint a nőknek és a férfiaknak saját identitásukhoz és a Másikhoz való viszonyulása alapvetően eltérő. A nők befogadók, könnyebben elfogadják a Másikat, míg a Másikat sokszor kirekesztő nemzettudaton alapuló identitás inkább a férfiakra jellemző. A nemzeti konfliktusokban, a nacionalizmus szította háborúban egyfajta apa-alakkal, a nemzet atyjával való azonosulás is lejátszódik, s e regresszív identifikációnak nevezett folyamat a nők esetében kettős viszonyuláshoz vezethet: egyrészt lojalitással tartoznak a hazájuknak – azaz egy férfi princípiumnak –, másrészt a nemzeti érdekek, éppen férfi voltukból következően, ellentétben állhatnak saját érdekeikkel. (Iveković 1996)

A balkáni háború idején, illetve a háború utáni autokrata idők körülményei közt – a klasszikus női szerepkörökből kényszerűen is kilépve – a horvát írónők olyan kontextusba kerülnek, amely a valósággal szembeni szubjektív, identitáskereső pozícióba állítja őket. A háborús női irodalom műfaji jelentőségét és jellemzőit Helena Sablić Tomić a következőkben foglalja össze (Sablić Tomić 2005a, 152): tér nyitása a saját magával és a másokkal fennálló személyes viszony, a nemzettel és az ideológiával való kapcsolat vizsgálatára; a menekültlét életmódváltozatainak publikussá válása, a nők morális integritásának lerombolására használt formulák, és a nőknél elkövetett érzelmi, pszichikai és fizikai erőszakok formáinak láthatóvá válása. Az irodalom e típusában tematizálódik a nők szenvedése, félelme, testisége és intimszférája, valamint a jövőbe vetett hitüknek és annak az energiának az elvesztése, amelyen ez a hit nyugodott. Ez a fajta tapasztalat kiszélesíti a recepción alapuló, a valóság legkülönbözőbb prezentációs modelljei iránti érzékenységet.¹

¹ Két, hazánkban is ismerhető modell: a Slavenka Drakulić-féle dokumentarizmus (*Balkán expressz*: a háború „in statu nascendi”, illetve a hágai pereket feldolgozó, a poszttraumatikus irodalom felé közelítő *A légynek sem ártanának*); valamint a Dubravka Ugrešić művei által ismertté vált autobiografikus nosztalgia (*A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*, illetve *A fájdalom minisztériuma*). A két mentalitás megegyezik abban, hogy az események térségünkben jól ismert „szőnyeg alá söprését” és a múlt konfiskációját próbálja meg – Adorno terminusával élve – a „múlt feldolgozásával” megakadályozni; alapvető különbségük abban található, hogy míg Drakulić e könyveiben a valósággal közvetlenül szembesül és szembesít, Ugrešić említett művei közvetetten szólnak a korszakról.

Nosztalgia

A kilencvenes évek (nem csak női) horvát prózájában a háború poszttraumatikus feldolgozásának egyik leggyakoribb formája az autobiografikus nosztalgia.² Svetlana Boym a nosztalgia eredeti jelentéséből kiindulva a fogalom bizonyos szempontból ellentétes jelentésére hívja fel figyelmünket: a „nostos” (visszatérés) elválasztja az embereket; az „algia” (fájdalom) közös bennünk. A múlt felé forduló nosztalgikusok gyakori jellemzője, hogy egy már elmúlt aranykor után vágyakoznak: szeretnék a történelmet meg nem történtté tenni, s magán- vagy kollektív mitológiává átalakítani. A nosztalgia, ellentétben az individuális és magányos melankóliával, mindig valamilyen közösséghez kötődik. Általában az egyén és az adott közösség vagy nép életrajzának közös szeletéhez kapcsolódik: a személyes és a kollektív emlékezet között helyezkedik el. Könnyen felértékelheti a múltat: a múlt fantázia-képei, amelyek mindig a jelen mindennapjaihoz kötöttek, közvetlen hatással vannak a jövő realitására; a nosztalgia tehát nem feltétlen retrospektív, sokszor prospektív is lehet.

A nosztalgia két alapvető típusa a restaurációs és a reflexív nosztalgia; az előbbi a „nostosra”, a különbségre fekteti a hangsúlyt, míg az utóbbi az „algiaira”, a közösré. A restaurációs nosztalgia saját magát nem tekinti nosztalgiának, hanem úgy tartja, hogy ő maga az igazság és a tradíció – a reflexív ugyanakkor az emberi vágyak ambivalenciájáról elmélkedik, s nem fél az ellentmondásosságtól. A restaurációs nosztalgia az elvesztett otthon rekonstrukciójára törekszik, a nemzeti és a vallási hovatartozás szimbólumai között él, két alaptörténete: visszatérés a gyökerekhez és az összeesküvés-elméletek. A reflexív nosztalgia kétségbeesett iróniával folyamatosan elodázza a hazatérést, figyelmét a szimbólumok helyett a részletekre irányítja, nem ragaszkodik egyetlen történethez, hanem inkább az érdeklődik, hogy miként lehet több helyen élni egyszerre. A restaurációs nosztalgia az abszolút igazságot keresi, a reflexív éltető eleme a kételkedés. (lásd: Boym 2005, 15–25.)

A boymi restaurációs és reflexív nosztalgiát – amelyeket Jakobson nyomán metaforikusnak, illetve metonimikusnak is hívhatunk – Oraić Tolić az irodalomban való jelentkezésük szempontjából vizsgálta, s a restaurációs nosztalgiát kollektív vagy gyógyítható, a reflexívét pedig személyes vagy gyógyíthatatlan nosztalgiának nevezi. Az első típus leggyakrabban a politikához szorosan kapcsolódó zsurnalizmusban jelenik meg, a második a kilencvenes évek és a századforduló művészetét jellemezte. „A kollektív vagy gyógyítható nosztalgia abban hitt, hogy a kommunizmus bukása után lehetséges a boldog hazatérés, hogy az identitást meg lehet találni a múltban, s hogy az otthont újra be lehet rendezni (...): megváltoztatták az utcaneveket, egyes szobrokat ledöntöttek, másokat visszahelyeztek a helyükre, újratervezték a szimbólumokat és a zászlókat, átírták a himnuszokat.” A személyes vagy gyógyíthatatlan nosztalgia esetében a hangsúly az élet véglegesen elvesztett formái – a megnyugtatóan behatárolható otthon és identitás hiánya – felett érzett fájdalom van, legtöbbször a virtuális valósághoz és a mindennapok valóságán keresztül összeálló kollektív emlékezethez kapcsolódik: „lehet melankolikus, ironikus, magával ragadó vagy vészjóslóan szimulakrális”. (Oraić Tolić 2005, 197–198.)

Identitás, autobiografizmus

Paul de Man szerint az önéletírás szoros értelemben nem műfaji kategória, hanem az olvasás és a megértés egy formája, amely bizonyos fokig minden szövegben megjelenik. A lejeune-i „önéletrajzi szerződéssel” ellentétben – amely szerint az önéletrajz identitása nem csak reprezentációs és kognitív: nem trópusokon, hanem beszédaktusokon nyugszik – de Man szerint mihelyt a preformatív működésbe lép, az ontologikus identitásnak azonnal vissza kell váltania episztemológiai-kognitívává: az ontológiai identitás az

² Nosztalgikus – úgynevezett „szimulakrális nosztalgiával” megírt – például a hazánkban első sorban a *Szarajevói Mariborójáról* ismert Miljenko Jergović szinte minden írása.

autobiografikus szövegekben episztemológiai modellbe íródik be. (de Man 1997) A horvát teoretikusok többsége (lásd: Biti 2005a; Sablić Tomić 2002, 2005d; Zlatar 1998)³ szintén nem műfajként kezeli az önéletírást, de műfaji vonatkozásait határozottan állítják. Sablić Tomić az autobiografizmus öt típusát különbözteti meg: naplók, memoárok, útirajzok, levelek és esszék.⁴ Az autobiográfia episztemológiai-kognitív jellegének meghatározó voltát a teoretikusok általában nem kérdőjelezi meg; Dobos István például Esterházy *Harmonia caelestis*-ét vizsgálva azt hangsúlyozza, hogy az önéletírás hagyományában az „önmegértés-önelbeszélés határait az egyén számára a másik élet jelentésének hozzáférhetetlensége jelöli ki”. (Dobos 2005, 257.) Az önéletíró lényegében a „másikon” keresztül jut vissza önmagához, mégpedig erős poétikai-nyelvi megalkotottságon keresztül.

Ugrešić 1991 utáni írásai elsősorban az én megváltozott körülmények közötti helykeresése köré szerveződnek. Korábbi szépírói játékosságát és iróniáját a háború idején hirtelen az „én”-t a középpontba állító autobiografikus esszé nosztalgikus műfajával váltja fel.⁵ Ugrešić volt Jugoszláviája Közép-Európa kulturális sokszínűségét modellálja; s az egziliumban élő Ugrešić a balkáni háború után minden biztos pont – kultúra, ország, nyelv – nélkül maradt. Térségünk identitása – miként azt Schöpflin György írja az európai identitással kapcsolatban – kettős: létezik egy politikai és egy kulturális identitás, amelyek sok szempontból nem esnek egybe. A helyzetet bonyolítja, hogy – különösen Közép-Európában – a kulturális identitást a politika és a kultúra; az ember és a hatalom közti viszony adja. (lásd: Schöpflin 2003)⁶

Kulturális identitását Ugrešić 1991-ig Jugoszláviában vélte megtalálni; a balkáni háború után személyes és kulturális azonosságát a politika determinálja, életének egyes meghatározó elemeit a politika emeli ki a többi közül.⁷ A helyzetet tovább bonyolítja az aktuálpolitika felvetette nemzeti identitás kérdése, amely viszont a kulturális identitástól eltérően szorosan kapcsolódik a nyelvhez.

³ A magyar teoretikusok közül így gondolkodik Dobos István is (Dobos 2005).

⁴ A horvát elméletírók a Krleža-naplót is vizsgáló Biti írásának kivételével (Biti 2005a, 54–56) az autobiografikus prózát szinte kizárólag a női irodalom területéhez tartozónak tekintik.

⁵ Ugrešić emigrációs írásaiban az autobiográfia egyik legadekvátabb formája – elsősorban a személyes nosztalgia és az „én színrevitele” miatt – a szépírással érintkező esszé. A kilencvenes évek horvát autobiografikus prózájának írói – s itt elsősorban a történelmi-politikai háttér meghatározó voltát kell kiemelni – tisztában vannak a lejeuni „autobiografikus szerződéssel”, és tudják, hogy írásaikkal maguk is a határon – a fikció és a valóság határán – mozognak. A volt Jugoszláviához való viszonyát tematizáló Dubravka Ugrešić ezzel tudatosan számol is: részben ennek kettőségre épülnek „jugonosztalgikus” írásai.

⁶ A politika és a kultúra összekapcsolása legkétszörösebb a második világháborútól – ami egyben a balkáni háború egyik legtöbbet hivatkozott történelmi párhuzama is – ellenállásba ütközik, mivel a háborúk okát az emberek a kulturális nacionalizmussal kezdődő, s idővel az élet minden területét átfogó nacionalizmusban látják.

⁷ Ennél a pontnál nem érdektelen talán legalább utalásszerűen – az Ugrešićétől természetesen eltérő pozícióból író – Tolnai Ottó Jugoszlávia-képének néhány jellegzetességére felhívni a figyelmet. Tolnai és Ugrešić poétikája mindössze egyetlen, de meghatározó tematikus ponton kapcsolódik egymáshoz: az autobiografikus-esszéisztikus prózáik egyéni és eltérően manifesztálódó nosztalgijának – Jugoszlávia széthullásának és a volt Jugoszlávia képviselte értékek elvesztésének – kérdésénél. Tolnai írásainak állandó „esszémagatartása” (Thomka) performatív: a világ tartalmi-formai „magáévá tétele”. „Az otthonteremtés, a saját világ, a magánuniverzum létrehozása Tolnainál egyet jelent Vajdaság, Magyarország és a régi Jugoszlávia bekebelezésével.” (Csányi 2007, 52) Tolnai esetében – Ugrešićtyel szemben – a kulturális hovatartozás dönt a politikáról: Tolnainál a politika az énen átszűrt entitásként jelenik meg; a mindig is az „ént” író Tolnai kalandozó retorikája és szinesztézia-szerű írásmódja egy kis időre (például a *Feljegyzések a vég tónusához* szövegeiben) határozottan referenciálisabbá válik. Esszémagatartásába a háború okozta veszteségérzés ugyanakkor szervesen integrálódik (lásd például a *Költő dísznóvsírból* egyes részei, *A pompeji szerelmesei*).

A ludizmustól⁸ az identitás kereséséig: Dubravka Ugrešić

A horvát ludizmus⁸ megújítója

Dubravka Ugrešić a volt Jugoszlávia egyik legfrissebb és legszuverénebb – a horvát ludizmus hagyományába is illeszkedő – szépirójaként tartjuk számon. A *Štefica Cvek u rajlama života* (1981)⁹ és a *Forsiranje romana-reke* (1988 – Egy regényfolyam erőltetése) című regényeivel, valamint a *Život je bajka* (1983 – Az élet egy mese) című novelláskötetével a slamnigi hagyományokból kiindulva a horvát („jugoszláv”) irodalom egyik legfrissebb szellemiségű szerzője. A *Štefica Cvek az élet sűrűjében* című chicklit-paródia és „patchwork”-regény újdonságait és jelentőségét a következőkben lehetne összefoglalni: ironikus távolságtartás, cinikus destrukció, esszéizmus, humor és – Slamnig után először – „homo ludens”-magatartás. (lásd: Zima, 1990) A *métaterxies* alcímet viselő *Život je bajka* című novelláskötetének minden írása – ahogy a szerző kissé ironikus értelmezésében az alcím is erre utal: „metatext-terápiás elbeszélések” – átírás, pastiche, kompiláció. A *Forsiranje romana-reke* a jugoszláviai értelmiség egyik legolvasottabb regénye volt a nyolcvanas évek végén; irodalomtörténi és -elméleti jelentőségét Velid Đekić a regény hagyományhoz kötődő újításában látja. (Đekić 2006) Ugrešićet, irodalomtörténeti helyének meghatározásakor a modern horvát irodalom ikonikus szerzőjével, Ivan Slamniggal állítja párhuzamba. Slamnig elveti a hagyományt és újat teremt (inovacija), s ebből a szempontból modernnek tartható, Ugrešić az új slamnigi hagyományokat elfogadja, az elődöket beilleszti az írásai-ba (renovacija): a posztmodern képviselője lesz. Művei már a kezdetben – az akkor még nem toposznak számító barthes-i, „az irodalom ismétli önmagát” világirodalmi tendenciájával szinkronban – jelölt és jelöletlen idézetekre, allúziókra, intertextualitásra, valamint iróniára-öniróniára épültek. Ugrešić sajátosan közép-európai írásainak a térségen kívüli irodalmi párhuzamai mindenekelőtt Flaubert, Borges, Barth, Barnes és Eco prózáiban kereshetők.

Emigrációs írások

Ugrešić reflexív-személyes és döntően gyógyíthatatlan nosztalgiája abból adódik, hogy a volt Jugoszláviát kívülről, száműzetésből, de saját volt inkluzivitása szempontjából szemléli; lényegében egy múltbeli szimbiotikus viszony továbbvitelének lehetőségét-lehetetlenségét járja körül a kényszerűen megváltozott körülmények perspektívájából. A múltat érvényesíti a volt Jugoszláviával való jelen kapcsolatában: ennek egyik folyamatosan visszatérő eleme az önéletrajzot mint önidentikus műfajt is elbizonytalanító, a közös múlt és a háború után kialakult helyzet egy emberöltőn belüli ambivalenciájának köszönhető „két élet – egy életrajz” motívum.

Ugrešić személyes életútjának és írói pályájának fordulópontja a palindromatikus 1991-es év, Horvátország független állammá kikiáltásának éve, valamint Dubravka Oraić Tolić *Rim i mir*¹⁰ című versében prognosztizált apokalipszis éve. A *Kultura laži* (1995: Amsterdam; 1996: Zagreb – A hazugság kultúrája) esszékötetének *Palindromska priča* (Palindroma-történet) című fejezetében Ugrešić a palindroma fogalmának kibontásával-de-

⁸ Játékosság, szemiotikai és szemantikai bolondozás. A ludizmus terminusának jelentését Ivan Slamnig, Tin Ujević és Boro Pavlović műveivel szokták szemléltetni, akik a „magas irodalom” stílusjegyeit a mindennapi, banális és marginális nyelvhasználattal vegyítik; a nyelvi jelek poli-szemantikus lehetőségeivel játszadozva, azokat manipulatív módon mindig az éppen aktuális diskurzushoz igazítják.

⁹ Magyarul két fordításban is olvasható: „Stefica Cvikli az élet karmai között”, Gyimót Ágnes (ford.), in: *Égtájak*, 1989. és *Štefica Cvek az élet sűrűjében*, Radics Viktória (ford.), JAK – Kijarat Kiadó, 2004.

¹⁰ Lefordíthatatlan palindroma, szó szerint: Róma és béke.

finíciójával (a „palindrom” szótó: ami visszafelé fut) és konnotációival ([szám]misztika, apokalipszis – racionalizmus, a mindennapok logikája) – mintegy az 1991 után keletkezett írásainak alapképletét adja meg. (32–48) Ettől az évtől kezdve írásai átpolitizálódnak, iróniája az autobiografikus diskurzussal párosulva szokatlan és ritka autobiografikus öniróniát eredményez, amelynek utóbbi összetevője – ahogy Andrea Zlatar mondja – „önmagába záródik, belsővé: kiinduló és egyben befejező ponttá válik”.¹¹ (Zlatar 2004a, 123) A háborútól kezdődően Ugrešić lényegében ugyanazt írja, írásaiban a szemléletmódbeli és tematikai polifónia ettől az időponttól eltűnik, minden írásában folyamatosan ugyanazt a politikai, társadalmi, száműzetéssel kapcsolatos egzisztenciális kört járja be újra és zárja rövidre: minden erejével igyekszik megőrizni kultúráját az identitásában.

(*Imperatív: politika, múlt és jelen*) Az Ugrešić írásaiban megjelenő nosztalgiát a javarészt politikai vonatkozású esszéinek gyűjteménye, a *Kultura laži* című, az „új ideológiákkal” való ellenszegülés egyik legprogramatikusabb, „antipolitikus esszék” alcímű könyve inicializálja. A Konrád György *Egy regényíró antipolitikájának* első szövegével kezdődő kötet lényegében a mottóul választott idézet kibontása és aktualizálása. Az antipolitikus pozíció akarásából a könyv minden esszéje – kissé keserű iróniával – arról szól, hogy a politika és a politikával kapcsolatos vélemények megfogalmazása Európának ezen a felén megkerülhetetlen, mintegy sorsszerű. A Tudman-éra nacionalizmusával és autoritást elfojtó, a jugoszláviai korszak emlékezetét kitörölni szándékozó ideológiájával szemben – Oraić Tolićtal ellentétben, aki (igaz, tíz évvel később) úgy látja, hogy az ideológiák, magatartásformák, elkötelezettségek, valamint az írói foglalkozás és a történelmi tapasztalat elkülöníthető egymástól (vö.: Oraić Tolić 2005a) – a volt jugoszláv íróknak és értelmiségieknek a megváltozott kommunikációs szituációban¹² Ugrešić szerint három lehetősége marad: a transzformáció, az adaptáció és a belső száműzetés. (214) A *Kultura laži* kategorikusan a „jugonosztalgia” védelmében és az emlékezet konfiskációja ellen lép fel. A jugonosztalgikus elnevezés – magyarázza a fogalmat a *Nikog nema doma* című kötetében – politikai és morális alapokból kiindulva diszkvalifikációs célokat szolgál; a jugonosztalgikus személy gyanús, „a nemzet ellensége”, „áruló”, olyan, aki a jugoszláv múltat siratja (azaz a kommunizmus szétesését, a kommunizmus pedig „szerbbolsevizmus” volt); a jugonosztalgikus a demokrácia ellensége. A „jugonosztalgia” az új, háborús terminológia eleme. (288-289)¹³ Tudman kitörölt ötven év jugoszlavizmust a történelemből, és „az új Horvátországot egyszerűen az NDH-val, a Független Horvátországgal kapcsolta össze” – írja ugyanennek a kötetének a *Suvenirni komunizma* (A kommunizmus szuvenirjei) című esszéjében. „A volt jugoszláv kultúra – filmek, könyvek, televíziós műsorok, tömegkultúra, ipari termékek, közszereplők – til-

¹¹ A hangsúlyosan – és jelen esetben szűk körben érthető/érvényes – deiktikus és referenciális önirónia sok esetben majdhogynem fordíthatatlan; nem, vagy csak nagyon nehezen adható meg ugyanis a célnyelven a tettetés „mihez képest”-je. Ugrešić 1991 utáni írásainak öniróniája – szemben a „szépirói korszakának” ismert műfajokra, szerzőkre és művekre irányuló, kulturális referenciájú (ön)iróniájával – fordításban sokszor csak kétes eredménnyel közvetíthető.

¹² A megváltozott kommunikációs szituáció alatt egyrészt az aktuálpolitika ideológiai elvárásainak való megfelelést érti (aminek egyik következménye, hogy „ma egy néhány oldalas rövid írás a szöveg hosszához képest kétszeres terjedelmű magyarázó lábjegyzetet igényel” [112]); másrészt azt az elbizonytalanító és határokat összemosó helyzetet jelöli, amelyben az író „többé már nem tudja, hogy mettől kezdve magánember, és mikor író; hol a szív és hol az értelem helye” (116).

¹³ „A jugonosztalgia nem a múlt rendszer utáni vágy, hanem sokkal inkább az egyén élete utáni vágyakozás, amelyet egy olyan történelmi időben élt le, amelyet ma a »nem igaz« címkével jelölnek” (Janaszek-Ivaničková 2006, 31.)

tásának nagyjából tíz éve elégnék bizonyult arra, hogy az átlagos állampolgár elhiggye, hogy a saját múltját csak álmodta.” (*Tranzicija: morfovi, slajderi i polumorfovi* [Tranzicío: morfok, sliderek, polimorfok])

(*Konstatív: autobiográfia, jelen*) Az emlékezet és történelem közötti kapcsolatot vizsgáló tanulmányában Halbwach és J. Assmann nyomán írja Pierre Nora, hogy az emlékezet és a történelem távolról sem szinonimák; az emlékezet a konkrétumokat ragadja meg legtöbbször diszkrét voltukban, míg a történelem a duratívát szemléli, s a konkrétumok közötti összefüggéseket emeli ki. „Az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban. A történelem csak időbeli folyamatokhoz, fejlődési ívekhez és dolgok közötti viszonyhoz kapcsolódik. Az emlékezet abszolút, míg a történelem csak a viszonylagost ismeri. A történelem középpontjában egy a spontán emlékezetet romboló kritikus szellem dolgozik. (...) A történelem megfosztja a megélt múltat legitímációjától.” (Nora 1993, 143) Horvátország az államisággal együtt 1991-ben történelmet is kapott, s ez, mintegy Nora elméletét igazolva, kezdte háttérbe szorítani az emlékezetet. Ez a más körülmények között hosszú évtizedekig-évszázadokig is eltartó folyamat a horvát értelmiség liberálisabb nézeteket valló csoportjainak többségét – mivel a másutt természetesen lezajló események itt mesterségesen és egyik napról a másikra történtek meg – szinte sokkolta. A jelenben hirtelen keletkezett törésvonalnak a múlt oldalán, úgy érezték, csak az emlékezet maradt, míg a jövő oldalán a történelmet kisajátító, illetve kizárólagosan irányító politika akarta legitímálni magát, amit legegyszerűbben és leghatékonyabban a múlt egyes részeinek kitörlésével tehetett meg. A törésvonalra kényszerült Ugrešić számára (is) az egyetlen megoldásnak – a tehetetlenségérzettel szembeni egyetlen lehetséges védekezésnek – a múlttal térben nem, de időben kapcsolatot tartó jelen prolongálása: az emigráció látszott.

Az aktuális jelen – az emigrációban is állandóan útközben levés – bizonytalanságának reflexiói *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* (Frankfurt/Main: 1998; Budapest: 2000., Radics Viktória ford.; Muzej bezuvjetne predaje, Zagreb – Beograd: 2002) című könyvében olvashatók. Ugrešić itt részben a mészőlyi izolációs irodalom kérdését veti fel – „a már eredetileg is izolációs helyzetű próza számára (...) külön terhelés, ha vállalt vagy kényszerű emigrációban születik. Miről írjon és hogyan? (...) A tartós vagy végleges elszakítottságban élők prózája (...) többségében, előbb-utóbb az ontologizáló próza felé fordul.” (Mészőly 2006, 71) –, és ezekre keresi a válaszokat. Ugrešić emigrációs prózája a két életrajzzal rendelkező – a jelenbeli elszakítottságában élő „én” és a múltbeli „mi” metszéspontján lévő – önmagát próbálja definiálni. A töredékes, autobiografikus-esszéisztikus, a múlt emlékképeivel és az összekuszálódott jelenel terhes *A feltétel nélküli kapituláció múzeumával* kapcsolatban a horvát elemzők sokszor a „rasuti” (szétmállott, szétszóródott, szétszéledt) jelzőt használják (Biti 2005b; Zlatar 2004b). Az önéletrajzi elemekre épülő regény az emlékezet szétszóródott tárgyainak – naplók, fényképek – elrendezésére tett kísérlet: az emigráció könyve. Az emigráció pedig „a magunk mögött hagyott holmik története.” (139)¹⁴

¹⁴ Susan Sontag *A fényképezésről* című esszé-könyve is – amelynek a fénykép nosztalgiát tápláló természetéről szóló részlete a regény második részének mottója –, akár *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma*, a fényképet mint az egyén szempontjából befelé irányuló jelenséget és mint önmagánál ontológiai értelemben többet jelentő megváltoztathatatlan objektumot értelmezi: „fényképezni annyi, mint birtokba venni a lefényképezett tárgyat; a fénykép (...) a világ darabja; a fénykép bizonyíték; a kép torzíthat; mégis mindig megmarad a föltevés, hogy létezik vagy létezett valami olyasmi, ami a képen látható; a fénykép legősibb és legerőteljesebb funkciója, hogy megörökíti a családhoz (vagy más csoporthoz) tartozó egyén életének jelentősebb állomásait; jelenvalóvá varázsolja a múltat (...), végtelen iróniával ruházza fel a múlt sajátosságait, múlttá alakítja a jelent és régmúlttá a múltat.” (Sontag 1981. 10–12; 92.)

A feltétel nélküli kapituláció múzeuma erős, emotív töltésű próza, „valami homályos fájdalom homályos pontja” (38), az emigrációban átélt tapasztalatok reflexiója és a szerző magányának a múlt tárgyain keresztül megjelenő nosztalgiája. Még él Ugrešićben a védekező mechanizmus és annak emléke, amit az *Američki fikcionarban* (1993 – Az amerikai fikcionárius) írt: „az író, aki ad magára, három dolgot nem tesz: 1/ nem ír autobiografikus feljegyzéseket, 2/ más országokról jegyzeteket, 3/ naplót. Mindhárom a narcizmus-sal áll szoros kapcsolatban, ami biztos, hogy alapvető feltétele az irodalmi alkotásnak, de nem volna szabad, hogy végeredménye is legyen.” (67) *A feltétel nélküli kapituláció múzeumát*, illetve annak műfaját iróniával („az album meg az önéletrajz (...) eleve sikertelenségre, másodrangúságra ítéltetnek” [39]) – , saját magát öniróniával („az önéletrajzírás az amatőr tevékenységek körébe tartozik” [38]) pozicionálja. Helena Sablić Tomić ezen túlmenően iróniát fedez fel a női önéletrajzi próza kötelező moduljainak – konyha, barát-nők, pletyka, szex, flört – használatában is, valamint úgy látja, hogy a könyv a naplót mint intim identitásörzítő műfajt is parodizálja. (Sablić Tomić 2005b, 143) Az 1991 előtti formákat és poétikákat (fikció, próza, irónia, posztmodernizmus) Ugrešić helyenként autoreflexív módon idézi fel, s ezzel közvetetten és utalásszerűen megjelenik a – kissé Jergović *Szarajevói Marlboró*jához hasonlóan szimulakrális – nosztalgikus látásmód.

(Kondicionális: nosztalgia, jelen és jövő) A fentebbi könyvektől eltérően az eredetileg Horvátországban (és ezzel egy időben Szerbiában) megjelent *A fájdalom minisztériuma* (magyarul: L'Harmattan, 2008., Radics Viktória ford.) már nem tárgyakon keresztül közvetített, hanem – a minden fejezet elején szereplő mottók által – tágabb külső párhuzamokat, biztos pontokat és öngigazolást kereső vonatkoztatási rendszerek köré épül. A nosztalgia szóval kezdődő¹⁵ és a volt Jugoszlávia népeinek átkozódásaival befejeződő, szintén autobiografikus regényben megjelenik a jövő, s ezzel együtt elsősorban az imaginárius hazatérés megindokolatlan-megindokolthatatlan lehetetlensége.¹⁶ Lényegében egyetlen felmerülő kérdésre sincs Ugrešićnek válasza: sem a hazatérés lehetetlenségére (13), sem a hiányérzetre (28), sem az időnkénti megkönnyebbülés okára (32), – a válasz mindenre a „nem tudom”. Egzisztenciája és identitása több mint bizonytalan: „én sem voltam a magamé” (28). Környezetében egyetlen külső, ideiglenesen biztos pontot talál: „egyvalamiben biztos voltam (...) a hallgatóim jelölték az útirányt” (32), akiknek mind a primer, mind a szekunder valósággal (irodalom, filmek stb.) szembeni eddigi kritikus és „elméleti” attitűdjük, s ezzel együtt az értékrendjük is a háború és annak következményei miatt alapvetően megváltozott: „a háború megváltoztatta az értékrendjüket, sőt még az ízlésüket is”. (24)¹⁷ A kollektív külső kontroll eredményeként (is) – az amszterdami párhuzam-

¹⁵ Cvetajeva versének első szava horvátul a „nostalgija”, magyar fordításban ez „honvágy”-ként szerepel.

¹⁶ „Az, ami előhívja a nosztalgiát, az egyik percről a másikra jelentkező homályos érzés ugyanolyan összetett jelenség, mint az emlékezetünk topográfiaja. Akárcsak az álom mechanizmusa, ahol egy jelentéktelen és ártalmatlan tárgy onirikus érintése a szituációtól idegen érzéseket váltthat ki, a nosztalgia mechanizmusa is előreláthatatlanok és nehezen kiolvashatók. A nosztalgia nem kontrollálható; agyunk szubverzív tevékenysége. A nosztalgia fragmentumokkal dolgozik, illatokkal, érintésekkel, hangokkal, dallamokkal és színekkel, terepe a hiány, alkalmazkodó emlékezetünk szeszélyes korrigálója. Hatásmechanizmusa az alattomoságra, a kiszámíthatatlanságra, szubverzivitásra, a váratlanságra, a sokkra, a meglepetésre épít. (...) Működési területe a tudatalatti, az agy kémiaja, a szív munkája, mechanizmusa gyakran a neurológiában »fantomvégtagnak« nevezett jelenséghez állnak közel.” (*Kultura laži*, 288.)

¹⁷ „Ami a háború előtt megvettem és kinevettem (...) most könnyeket csal a szemembe. Például nyakra-főre nézem a régi filmeket, amelyekben az igazság győz.” (24) „A háború tapasztalása után csak azok a történetek érdeklék, melyekben a jó diadalt arat a gonoszon.” (163)

mos világban (28) – mint közös nevező kerül előtérbe a jelenben is megragadható múlt: „muszáj volt találnom ebben az örületben egy területet, mely mindannyiunké lehet (...) ez, gondoltam, csak a közös múltunk lehet”. (47) Majd egyre gyakrabban és erősebben olvad össze az emlékezés a múlttal való megbékülés gondolatával: „úgy éreztem, hogy csak akkor enged el bennünket a saját múltunk, ha megbékülünk vele”. (49) „Arra kértem a hallgatóimat, hogy béküljenek meg a múlttal... (...) Csak így tudunk megbékélni a múlttal: hatalmat gyakorlunk felette...” (117)

A közös múltat az emigrációban a valamikori természetes környezetétől elszakított, de a száműzetésben még ma is funkcionáló közös nyelv képviseli: a nyelv, ami – annak ellenére, hogy nem kizárólagos feltétele – a személyes és kulturális identitás komoly integráló és értékőrző része.¹⁸ A mindennapokra való emlékezés és a valamikori közös nyelv – a „miénk”¹⁹ – köre szerveződő regény mutatja talán legérzékletesebben az emigráció íróinak íráshoz való, Brodskijtól kezdődően etalonként elfogadott viszonyát: a száműzetésben élő író saját terét az írásaiban találja meg, egziliumának aziluma az írás. Ugrešić egyéni nosztalgiájának epicentruma *A fájdalom minisztériumában* kognitív szinten a múlttal való megbékélés igénye, empirikus szinten pedig a volt jugoszláv tagállamok menekültjeiből összeállt egyetemi csoportjával folytatott munka; a közös múlt mindennapjainak emlékezetéből az emigrációban valami mégis megőrződött. *A fájdalom minisztériumát* azoknak az egyetemi szemináriumoknak a sora szervezi, amelyekben a volt Jugoszlávia tagállamaiból menekült és Amszterdamban elsősorban tartózkodási engedélyért tanuló hallgatók személyes múltjuk egy-egy – adott esetben tárgyi – emlékéiről beszélnek saját nyelvükön-nyelvváltozatukon.²⁰

¹⁸ „Az irodalomtörténeti tapasztalat értelmében a kulturális azonosság megtartásának nem feltétele a nyelvi folytonosság. (...) A hovatartozás vállalása a nyelvi határoktól független reprezentációkon (vallási, művészeti, kulturális jelrendszerek) múlik. (Thomka 2007, 137.)

¹⁹ Ugrešić a „mi nyelvünk”-nek identitásmegőrző funkciót tulajdonít: írásainak nyelvhasználata – a nem purifikált horvát nyelv – nem változott az idők során. – *A fájdalom minisztériumában* különösen szembetűnő az idegen nyelv (angol) használata. Ennek oka alapvetően külső meghatározottságú: „Igor folyékonyan beszélt hollandul. A holland nyelv a szabadságot jelentette számára, az anyanyelvét pedig abroncsnak élte meg. – Amikor a *mi nyelvünkön* beszélek, úgy érzem magam, mint egy provinciális színmű szereplője, if you know what I mean...” (36–37.)

²⁰ A mindennapok és azok tárgyi emlékei, valamint az ugrešići ellenszegülés és „jugonosztalgia” szemléletes tárgyiasulása az Ugrešić ötlete nyomán megjelent *Leksikon YU mitológije* (2004 – A YU mitológia lexikona). Az Annales-iskola örökségének nyomdokain haladó lexikon szócikkeinek túlnyomó többsége a korszak tárgyi emlékeiről szól, s ezeken keresztül jut el az adott kor történelmi-történeti mentalitásának-mentalitásainak felmutatásáig. Nem a nosztalgiát, nem a hiányt állítja a középpontba, hanem magát a nosztalgia széles konnotációs mezőt magával hozó denotátumát, ténylegesen létező-létezett tárgyát jeleníti meg. A lexikont szintén egy időben adták ki Zágrábban és Belgrádban, s közös megértéshorizontot felételezve minden szócikket a megírás nyelvén közöl. A szócikkek fordítása ugyanis a fordítás Ricoeur szerinti lényegének – „az azonosság nélküli egyenértékűségnek” (Ricoeur 2004, 13) – mondana ellent. A szócikkek eredeti nyelven való közlésének másik – s konkrétan erre a térségre vonatkozó – okát az ex-Jugoszlávia multikulturalitását vizsgáló Thomka Beáta fogalmazta meg a legpontosabban: „A dél-európai exodus egy nehezen definiálható közös örökséget hagyott maga mögött. E multikultúra poétikáját értékek, jelek, eszmék, művészi, szellemi, intellektuális tapasztalatok alakították a valamikori többcentrumú regionális és mikrokulturák sorát ötvöző országban. (...) ...úgy tűnik, a 20. század harmadik harmadában egy nyelv nélküli közös nyelv alakult ki. A paradoxont erősíti, hogy sok nyelv szinkron együttese alakította, tehát nem nemzeti, hanem egy nem hivatalos, többszólamú, alternatív kultúramodell volt. (...) ...mi az, ami (...) az anekdotikus és a vizuális emlékezet, a prózai és képi, irodalmi, színházi és filmes tapasztalat tárházából közös hivatkozási alapként (...) fennmarad... És mi az, amit immár véglegesen elveszített egy nemzedék?” (Thomka 2007, 137–139.)

Az emlékezet életben tartása, illetve az emlékezet konfiskációja ellen való fellépés az élet – sok esetben csak vágyott-nosztalgikus – természetes viszonyrendszerének fenntartásához szükséges. McIntyre szerint a narratív keresés egysége nyomán a saját élettörténet megalkotása lehetségessé válik, s visszahelyezhető lesz természetes összefüggéseibe. „Élettörténetem ugyanis mindig beágyazódik azoknak a közösségeknek a történetébe, amelyektől az identitásomat kapom. Születésemről fogva tartozik hozzám egy múlt; a próbálkozás, hogy kiszakítsam magam ebből a múltból, jelen kapcsolataim helyrehozhatatlan megkárosításával volna egyenlő. A történelmi és a társadalmi identitás birtoklása egybeesik. (...) Döntő részben az vagyok tehát, amit öröklök, vagyis egy sajátos múlt, amely bizonyos mértékig jelen van a jelenemben. Azt tapasztalom, hogy egy történet része (...), egy tradíció hordozója vagyok, akár elismerem, akár nem.” (MacIntyre 1999, 296–297)

McIntyre elméletét a saját élettapasztalatában megvalósítani próbálkozó Ugrešić szüntelenül a múlt egy részét tagadó jelen történelmével-politikájával konfrontálódik. A nagy Jugoszláviához kötődő kulturális identitásának és személyes önazonosságának egy szelete – a hagyományhoz kötődés elkerülhetetlenségének felismerése és leghatározottabb akarása ellenére – elsősorban külső tényezőknek és annak köszönhetően, hogy egy a többség akaratát érvényesítő ország nemzetének tagja, önmaga narrativizációja ellenére is törvénytörően sérül.

*

*A fájdalom minisztériumának utolsó, Epilógus előtti fejezete a Humpty Dumpty című gyermekverssel indít: „Couldn't put Humpty together again” – a vers utolsó sora²¹ szerint az „én” egyik (Dumpty-)része nem sérül. Elhamarkodott volna bármilyen átfogóbb érvényű következtetést levonni a mottóból, ám maga a fejezet – s majd Ugrešić következő regénye – erősíti meg a szerzői identitás „csak” részben sérült voltát. A könyvnek ez a hangsúlyos fejezete az individuum önelemzése helyett az emigrációban élők kollektív karakterológiai-ájának megrajzolására tesz kísérletet ismétlődő szerkezetek segítségével. „Mi barbárok vagyunk. A mi törzsünk tagjai a homlokukon viselik Kolumbusz tévedésének láthatatlan bélyegét. (...) Mi barbárok vagyunk (...) mi vagyunk a párhuzamos világ, mi vagyunk a félvilág. (...) A mi fiaink vadak... (...) A mi leányaink csendesek. (...) A mi férjeink mogorva arccal gyülekeznek... (...) Mi alvó ügynökök vagyunk.²² (...) Minden nemzedék a nulláról kezd, és nullával fejezi be. Én is a nulláról kezdem újra...” (207–211) Következő és egyúttal eddigi utolsó könyvében, a Zágrábban és Belgrádban szintén egyszerre kiadott *Baba Jaga je snijela jaja* (2008 – Baba Jaga lerakta a tojásait) című regényében Ugrešić „aktiválódik”, és talán²³ valóban „újrakezd”: a *Baba Jagában* visszatér a fikciós prózához, és az öregedés folyamatával szembesíti szellemesen, bölcs iróniával-öniróniával és korai, tisztán fikciós írásaiból visszaköszönő poétikájával saját magát és olvasóit.*

²¹ Humpty Dumpty eredetileg egy Colchesterben felállított hatalmas ágyú volt az angol polgárháború idején – többszörös áttétellel ugyan, de az idézett vers sem mentes a történelemtől-politikától.

²² „Mi smo spavači.” A magyar fordítástól („sokat alszunk”) eltérően a „spavač” szó itt az angol „sleeper” (időzített bomba) tükörfordítása: horvát nyelven is azt a hosszabb ideig idegen országban tartózkodó ügynököt jelöli, akinek a feladata, hogy esetleges „aktiválását” várja.

²³ A könyv ugyanis felkérésre készült: az angliai Canongate Books kiadó „Mítoszok” című sorozatának (Canongate Myth Series) egyik darabja. A sorozat elindítója arra kíváncsiak, hogy a felkért szerzők (Margaret Atwood, Viktor Pelevin, Olga Tokarczuk stb.) miként interpretálják újra regényekben az ősi mítoszokat, illetve arra az Ugrešićhez közel álló kérdésre keresik a választ, hogy a szerzők által kiválasztott mitológák hogyan funkcionálnak napjaink kultúrájában.

Hivatkozások

- Biti 2005a – Vladimir Biti: „Svjedok sjećanja. Lice diskurza u Krležinim *Davnim danima i Djetinjstvu 1902–03.*”, in: uő.: *Doba svjedočenja*, Matica hrvatska, Zagreb, 53–96.
- Biti 2005b – Vladimir Biti: „Rasuta baščina: *Muzej bezuvjetne predaje* Dubravke Ugrešić”, in: uő.: *Doba svjedočenja*, Matica hrvatska, Zagreb, 225–241.
- Bojm 2005 – Svetlana Bojm: *Budućnost nostalgije*, Geopoetika, Beograd.
- Csányi 2007 – Csányi Erzsébet: „Vajdaság: az átkulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában”, in: *konTEXTUS*, Csányi Erzsébet (szerk.), konTEXTUS Könyvek I., Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 51–58.
- de Man 1997 – Paul de Man: „Az önéletírás mint arcrongálás”, Fogarasi György (ford.), *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107.
- Dobos 2005 – Dobos István: *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. század magyar irodalmában*, Balassi Kiadó, Budapest.
- Đekić 2006 – Velid Đekić: *Flagusova rukavica*, Meander, Zagreb.
- Iveković 1996 – Rada Iveković: „»Szeretkezz, ne háborúzz!« A nők, a nacionalizmus és a háború”, Battyán Katalin (ford.), *Thalassa*, 1996/3. 25–39.
- Janaszek-Ivaničková 2006 – Halina Janaszek-Ivaničková: „Slavic Literatures in the Chaos of Postmodern Changes”, *Neohelicon*, 2/2006. 9–35.
- MacIntyre 1999 – Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában. Erkölcselemteti tanulmány*, Bíróné Kaszás Éva (ford.), Osiris, Budapest.
- Mészöly 2006 – Mészöly Miklós: „Pattern és izoláció”, in: uő.: *A pille magánya*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 66–80.
- Nora 1993 – Pierre Nora: „Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája”, K. Horváth Zsolt (ford.), *Aetas*, 1993/3. 142–157.
- Oraić Tolić 2005 – Dubravka Oraić Tolić: „Suvremena hrvatska književnost. Izazov zbilje”, in: uő.: *Muška moderna i ženska postmoderna. Rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 180–206.
- Ricoeur 2004 – Paul Ricoeur: „Kultúrák – a gyásztól a fordításig”, Vári Erzsébet (ford.), *Élet és Irodalom*, 2004. 48. évf., 27. szám.
- Sablić Tomić 2002 – Helena Sablić Tomić: *Tipovi suvremene hrvatske autobiografske proze*. In: uő.: *Intimno i javno*, Naklada Ljevak, Zagreb, 39–91.
- Sablić Tomić 2005a – Helena Sablić Tomić: „Autobusni ljudi. Ženski iskustvo rata”, in: uő.: *Gola u snu. O ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 150–160.
- Sablić Tomić 2005b – Helena Sablić Tomić: „Muškarci, seks, kršenje tabua”, in: uő.: *Gola u snu. O ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 186–192.
- Schöpflin 2003 – Schöpflin György: „Egy európai kulturális identitás felé?”, *Magyar Lettre Internationale*, 2003/49. 44–46.
- Sontag 1981 – Susan Sontag: *A fényképezésről*, Nemes Anna (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Thomka 2007 – Thomka Beáta: „A kulturális azonosság poétikája”, in: uő.: *Prózaí archívum. Szövegekői műveletek*, Kijárat Kiadó, Budapest, 131–153.
- Zima, 1990 – Zdravko Zima: „Verbalne krpice”, in: uő.: *Noćna strana uma*, Mladost, Zagreb, 98–101.
- Zlatar 1998 – Andrea Zlatar: *Autobiografija u Hrvatskoj*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Zlatar 2004a – Andrea Zlatar: „Pisanje u egzilu/azilu”, in: uő.: *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 119–138.
- Zlatar 2004b – Andrea Zlatar: „Tijelo: modus komunikacije”, in: uő.: *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 100–118.

Szürke övezet*

Boris Pahor szlovén író valószínűleg azon kevés élő tanúk egyike, akik még látták Triesztben, 1920-ban a felgyújtott szlovén Népházat. Úgy tűnik, ez a gyerekkori tapasztalat lett sorsának jelképes középpontja. A dühödt fasiszták által fellobbantott lángok Pahor szabadságának határait jelzik. A kollektív örületek nevében kényszerítik a kisebbség szerepébe. Először a szlovén söpredéket legigázni akaró olasz fasizmus idején, amely olyan messze megy igyekezetében, hogy az élők mellett még a halottak nevét is elolaszosítja. Következik ezután a tapasztalat a náci megsemmisítő-gépezetről, amely koncentrációs táborokkal próbálta a legrövidebb időn belül eltávolítani a számára alsóbbrendű embercsoportokat, elsősorban a zsidókat, de velük együtt másokat is, elsők között a szláv határszomszéd szlovénokat. Pahor a háború után a kommunista hatalmasságok nyugalmát is zavarja, akik többek között egy évre kitiltják Jugoszláviából. A trieszti szlovén író a nemzeti és intellektuális perifériára szorul. Szabadgondolkodó mivolta és meggyőződése a különbözőségek jelentőségét illetően teszi a huszadik századi Európa tanúságtevőjévé a felvilágosodás eszméjét zászlajára tűző korban, amely mégis felfoghatatlan öldöklésbe torkollott.

Pahor művei között különleges helyet foglal el a *Nekropolisz* (Nekropola, 1967), a koncentrációs tábor tapasztalatának tanúsága. Úgy tűnik, itt ért végső határára a modern civilizáció. A KZ működését precíz megtervezettség jellemzi. Minden ki van számítva, még a krematóriumi hamuból mint nyersanyagból származó nyereség pénzügyi hatása is. Mint az Eichmann-perben kiderült, gondosan szabályozták az internáltak táborba szállítását is. A végső megoldás teljes tervét Hitler akarataival összhangban mintegy három óra leforgása alatt operacionalizálták a Birodalom magas rangú tisztviselői a wannsee-i konferencián. Nem szörnyetegek. Tárgyalásukon nem nevezik nevükön a dolgokat, hanem *transzportról* beszélnek. Sokat bajlódnak a formába öntéssel, még vita is kerekedik olyan határesetek kapcsán, hogy például deportálják-e azokat is, akik első világháborús kitüntetéssel rendelkeznek. Tulajdonságok nélküli hivatali értekezlet. A népirtás végrehajtásának technológiai lépéseit önnön természetükkel összhangban határozzák meg. Elrendezik és átrendezik a világot az őket uraló tekintély nevében. A vilájobbításról szóló klasszikus humanista posztulátumok sora itt maga a megtestesült cinizmus. Az értelem irracionális dühbe fordul, a másokon való totális uralom kísérletébe és annak láthatatlanná tételébe.

* Mitja Čander: *Feljegyzések az éjszakában* című esszékötete az év végén jelenik meg a Kijarat Kiadó gondozásában. A szerző válogatásában, előszavával a *Koronatanúk. A kilencvenes évek fiatal szlovén elbeszélői* című kötet jelent meg 2002-ben, a Jelenkor Kiadónál.

Felfoghatatlan radikalizációjával a koncentrációs tábor a háborús borzalmak kontextusában is mintha egy más világról való volna. Kertész Imre, a magyar Nobel-díjas, Auschwitz-túlélő vallja, hogy a legnagyobb veszély az események stilizálása. Minden absztrakció a nemlétbe vonja őket. Számára maga a *holocaust* szó is absztrakció a tapasztalathoz és annak komplexitásához mérve. Az öldöklést állítólag kiváltó antiszemitizmusról sem szívesen hall. Azt mondja, hogy a huszadik század nem ismeri a klasszikus antiszemitizmust, a huszadik század Auschwitzot ismeri. A valamely igazságok nevében emberi életeket faló pokoli gépezetet. Az absztrakt álarcok páncélja alatt nincs más, csak a banális erőszak, az agyonlövetések, a kínzások, a megaláztatások, az elgázosítás. A remegő test. Ez a tapasztalat éppen azért leírhatatlan, mert annyira konkrét, anyagi, hóján minden értelemnek. Ezért a félelem a stilizációtól. Minél több szót használunk, annál messzebb kerülünk az eseményektől. A zsidók legyilkolása pedig a többi tömeges gonosztettel együtt elmerül Európa tudatalattijába. Elvégre a demokratikus szabadságjogok és az integrációs mechanizmusok eszményien rendezett terében élünk. Európa túlságosan jó szándékúnak látja önmagát ahhoz, hogy higgyen a koncentrációs táborokban. Mocskuk nem illik a modern fogyasztói képzeletvilágba. Ez a világ illatosított és harmonikus, a halált a tudat peremére taszítja, ahonnan az vadul betör, és hirtelen felborítja a békét. Ki idegesítené magát arról szóló bizonyítékokkal, hogy az élet semmi? Ha már elmúlik, múltjék élvezetek közepette! Azt a sötét és zürzavaros valamit meg racionalizáljuk a magmát lehűtő, bennünket pedig a világ feletti szuverenitásunkban megerősítő fogalmakba. Ezért a látványos jelszavakkal övezett feledés elleni egyetlen mód a túlélők tanúságtétele. Szavaik által éled fel a halál tere a különböző magatartásokból és sorsokból szőtt emberi élet tereként.

Pahor bejárt néhány baljós helyet, az elzászi Natzweiler-Struthoftól Dachaun át Bergen-Belsenig. Hullaszállító vagy ápoló, így mindenütt közvetlen kapcsolatba került a halállal. A koncentrációs tábor az ő elbeszélésében konkrét övezetként elevenedik meg, melyben a pusztulásra ítélt egyén a túléléssel próbálkozik. Az első sokk után az élet mindennek ellenére rutinná válik. Pahor mint valami bénultságot írja le lelkiállapotát. Mintha a táborban töltött időn és övezeten kívül minden elenyészett volna, hiszen utópisztikus voltával csak fecsérelte az önfenntartás energiáit. Az elbeszélő csak a szükséges mozdulatokra koncentrált, s általában nem éli bele magát a körülötte zajló eseményekbe. Úgy működik, mint egy kamera. Az ápolóként másokért végzett munka sem holmi altruista hajlam vagy kiszámítottság eredménye. *Semmi szükség rá ugyanis, hogy a másokról való gondoskodás önös számításból, nem is bajtársi rokonszenvből eredjen, tudatosan biztos nem, ez csak organikus szükség, mint a lélegzés vagy a gondolatok szűznemzése, és ha már valahogy kapcsolódik az életben maradás ösztönéhez, ez azért van, mert a munka az ember számára elsősorban eszköz, hogy megmeneküljön önmagától, különösen, amikor a kivédhetetlen dagályként növekedő pusztulás közepette létezik. Az elbeszélő olyasvalaki, aki szeretne egészen kicsinnyé válni, és láthatatlan bogárként megmenekülni hóhéraitól. Nem reménnyel vagy hittel, hanem növényné válva.*

Pahor pozíciója mégsem jelenti a tudat abszolút redukálását. Ilyen állapotba kerültek a fizikailag teljesen leromlott, élet és halál között lebegő táborlakók. A külső világot többé észre sem vették. Ha valamiben, akkor az evésről szőtt álmo-

dozásokban merültek el. Jellegzetes tartásuk az imádkozó muzulmánokéra emlékeztetett, ezért több táborban *muzulmánoknak* nevezték őket. Ha egyáltalán kommunikáltak, csak egymás közt beszéltek. A megszokott viselkedési szabályok többé nem számítottak. Helyzetük *embertelen* kellett, hogy legyen, kívül esett a társadalmi kódrendszeren. Egyesek szerint az emberi méltóság teljes elvesztése, s ezzel a halál degradációja zajlott le a koncentrációs táborokban. Mintha a halál, az ilyen vagy olyan, lehetne méltóságteljes is. A többi táborlakó kikerülte, sőt megvetette a muzulmánokat. Mintha tulajdon lehetséges sorsukat látták volna bennük, nagyon is valószínű sorsukat, a halál előszobáját. Az ember nem szívesen néz szembe a halállal, még a koncentrációs táborban sem. Nem mintha nem volna ott lépten-nyomon a halál. Pahor elbeszéli, hogy teljes természetességgel emelgette és szállította a hullákat, de nem tudta elviselni, hogy valamelyik véletlenül hozzáérjen. *Ez azt jelenti, hogy az eleven sejtek nem védekeznek a halott sejtek ellen, ha az érintés tudatos, ha a tevékenységükből ered, a centrifugális élet-öztönből; de nem viselik el a kívülről jövő érintést, a halott szövetnek az eleven és ruganyos sejtanyaghoz való spontán közelítését.* A muzulmánok úgyszólván már halottak voltak, és valóban kevesen menekültek meg ebből az állapotból. Giorgio Agamben a kevesek egyike, aki fokozott figyelmet szentelt a koncentrációs táborok muzulmán-jelenségének, sőt éppen a muzulmánban látja a táborlét lényegét. Ez az állapot a náci logika végcélja. Elvágni a kapcsolatot az ember mint testi lény és az ember mint beszélő lény között. E két lény együtt él az emberben, elválaszthatatlanok, ugyanakkor végtelenül távol állnak egymástól. Az emberben így szüntelen a szubjektívizáció és a deszubjektívizáció párhuzamos folyamata, a beszéd megszólalása és elnémulása. A muzulmánt megfosztották nyelvétől, s ezzel végleg ki van szolgáltatva a valódi hatalomnak. A csoportok faji értékeik szerint való szétválasztásával jut el a náci logika a sor végén ahhoz a csoporthoz, amely többé már nem osztható további két kisebb kollektív testületté. E csoport teljességgel arctalan, és ezért teljesen uralható. A muzulmán mindenkinek, aki kapcsolatba lép vele, előrevetíti a tulajdon testi és szellemi leépülését. A koncentrációs táborban talán csak az események közvetlen közléről való éber figyelve eredményez hosszabb túlélést. Bizonyos pragmatikus önzés. Végtere is itt elsősorban mindenki a maga túléléséért harcol.

Pahor nem volt közönséges internált. Először egy norvég orvosnak tolmácsolódott, Dachau után pedig betegápoló lett. Ez nem jelenti azt, hogy kevésbé lett volna kitéve a veszélyeknek, de valószínű, hogy helyzete lehetővé tette a túlélést. Amikor húsz év után visszatér az elzászi táborba, sok túlélőhöz hasonlóan képtelen megszabadulni a büntudattól. Hogy számított például a közelében kimérültségtől és betegségektől haldoklók ételadagjára. A plusz étel nemcsak a megfelelő kondíciót biztosította, hanem a többi táborlakóval való árucserét is. E helyzet félelmetes metaforája a forró vízzel való zuhanyozás. Sok év után Pahor megállapítja, hogy azzal a vízzel melengette testét, amely a hullák elégetése által nyerte jótékony hőfokát. Megkérdi önmagától, másként tett volna, ha tud erről az összefüggésről. Megállapítja, hogy valószínűleg nem. Az ő szégyene mélyebb annál, mint amit egy darab kenyér vagy meleg víz miatt érezhet az ember. A túlélő totális szégyent érez a halottak előtt, akiknek a maradványai itt vannak. A halottak az ő történetének részei, a halál őbenne van. Meghatározatlan időre

megszökött előle. Akik meghaltak, már itt találkoztak ezzel a megkerülhetetlen igazsággal.

Primo Levi, aki túlélte Auschwitzot, fontos tanúságokat és elemzéseket írt erről *Akik odavesztek és akik megmenekültek* című művében, elmondja, hogy a lágerélet szervezete egész sor funkciót alkotott – a kápóktól a betegápolókig –, akik segítették a rendszer működését, és ezért kisebb-nagyobb kiváltságokat kaptak. Legalábbis ideig-óráig, hiszen végül mindenkit ugyanarra a sorsra szántak. A táborokban így hemzsegték az olyan emberek, akik az arctalan tömegen kívül állva különböző szerepeket töltöttek be, és ezeket a feladatokat az egymás közötti harcban céhszerűen is védelmezték. Ezek a funkcionáriusok bizonyos módon részei lettek a halál gépezetének, mégsem alkothatunk felettük erkölcsi ítéletet. Ellenkezőleg. Különös etikai drámát éltek át ezek az emberek a háború alatt és után. Levi a legkiélezettebb és legdrámaibb példát az úgynevezett *sonderkommando*, a német tisztek felügyelete alatt a krematóriumokat működtető különleges egység tagjaiban látta. Többnyire zsidók voltak. Ők vezették a gázkamrákba a halálraítélteket, később ők dobálták a kemencékbe a tetemeiket. E piszkos munkáért lényegesen jobb életkörülményeket, például ételt és alkoholt kaptak cserébe. Sorsuk semmivel sem volt különb azokénál, akiknek az elgázosítását elősegítették. Pár hónap elteltével, mint a bűn lényegének a tanúi, ők is a kemencében végeztek. A kevés túlélő egyike elmondja, hogy az első nap megőrül az ember, azután hozzászokik. Mintha bármire képes volna egy nap vagy akár pár percnyi túlélésért. Levi figyelmeztet, hogy nincs jogunk elítélni ezeket az embereket. Még ha kapcsolatban álltak is a bűnnel. *A nemzeti szocializmus legpokolibb bűntette, hogy kitalálta és megszervezte a különleges kommandókat. Az áldozatokat építették bele a saját bűnükbe, őket tették magukhoz hasonlóvá, s próbálták rájuk hárítani a bűn egy részét. Hátborzongató az SS-eknek és a sonderkommandósoknak a krematóriumok előtt játszott futballmeccse, melyben odaadó lelkesedéssel vesznek részt mindkét csapat játékosai és szurkolói. A sport, a hasonlóság ellenére világos határvonalat kell húznunk a két csoport között. A katonák rendelkeztek a szabad elhatározás lehetőségével. A piszkos munka elhárításának ára számukra a legrosszabb esetben a börtön lett volna, mindenképpen a karrierben való visszalépés. A sonderkommandók tagjainak semmiféle választása sem volt. Az ő elutasításukra azonnali kivégzés lett volna a válasz. Ezért javasolja Levi az ő esetükre a fekete-fehér megítélés helyett a *szürke övezet* kifejezést. Az etikai problematika itt kiélesedik és összekeveredik oly mértékben, hogy képtelenség egyértelmű választ találni, noha nem egyszerű beleegyezés alapján alakult úgy, hogy az áldozat egyszersmind hóhér és fordítva.*

Gregor Strniša *Emberek (1972)* című darabjában sok mindenre találni utalásokat. Elsősorban persze a második világháború végén Szlovéniában bekövetkező terrorra. Nem utolsósorban ott látni a sonderkommandók *szürke terét* is az Isten nélküli világban elfoglalt emberi pozíció e drasztikus metaforájában. Menekült család húzza meg magát egy elhagyott templomban, ahol embereket öl, a húsukat megeszi vagy eladja. Ez a világ mindenkit belevon a bűnbe, aki hosszabb időt eltölt a színpadon, s a végén mindenki áldozatává válik. Az öldöklés és emésztés, másrészt az éjszakai rémtettek világában mindenki egyedül marad. A rosszról sem beszélhetünk többé absztrakt kategóriaként. A

főszereplő, a családfő Pejot, amikor megkérdezik tőle, ő-e az ördög, cinikusan és ugyanakkor kegyetlen realitással azt feleli: *Nem, én hentes vagyok.*

A pokol túlélői nem szívesen beszélnek tapasztalataikról. Mintha szégyen gyötörné őket, mivel túléltek a poklot, és megőrizték a nyelvüket. Agamben figyelmeztet, hogy kulcsfontosságú a beszéd – a hallgatás megtörése –, hiszen újra kapcsolatot teremt azzal, amit a náciik végleg el akartak pusztítani az emberben. A nyelvét vesztett muzulmán újra megszólal. A bombasztikus megfogalmazások nem indítják meg. Csak a túlélő tanúk, a táborbeli kettősség elválaszthatatlan másik fele által szólal meg. A tábor tapasztalata eleven valóságként ismétlődik újra. Megszólalni a szürke övezetben – ha a radikalizált metaforával akarok élni – a gonosz tájainak rekonstruálását jelenti azok minden részletében és emberi mivoltában. Hiszen embertelen tájak nem léteznek. A tábor poklát csak azzal a feltétellel lehet rekonstruálni, hogy teljes tapasztalata az ember javára válik. Az ember az, aki elviseli a kínzatosokat és a hanyatlást, a nyelv elvesztését, és ő az, aki megszólal, fegyverként használja a nyelvet, és alkalmazkodik a kódrendszerhez. E kapcsolat megszakítása egyet jelentene az emberi valóság egy részének eltaposásával és elfeledésével.

Ez a feledés sorsszerűvé válhat. A koncentrációs tábor nem olyasmi, ami az értelem trónra emelésével kezdődő modern európai történelmen kívül maradhatna. A tábor a körülmények végletes kiélézése. És ez a radikalizáció sem csupán a múlt része. Többek között a közelmúlt balkáni háborúi győznek meg arról, hogy nem hagytunk fel sem – ezúttal valódi muzulmánokról van szó – *muzulmanizálással*, sem a népirtással. Európa a balkáni tragédia idején nem állt készen a megfelelő fellépésre, hogy meggátolja az öldöklést és a kínzásokat. Mit sem segített a nyugat elemi emberi jogokról szóló intellektuális hadjárata és nyilatkozatháborúja. Sem a Srebrenica védőzónájában állomásozó holland katonák, sem a politikusok, sem a nemzetközi közvélemény nem tudta elhinni, hogy a szerbek pár nap alatt megölhetnek több ezer muzulmán férfit, míg a többieket elűzik, így oldva meg radikálisan az enklávé kérdését. A srebrenicai bűntett több elemében a rituális gyilkosságra emlékeztet. A szerb bűnözők, élükön Mladićtyal és Karadžićtyal, középkori lovagoknak látták magukat, akik csak a férfiakat ölik meg, a nőknek és a gyerekeknek viszont megkegyelmeznek. Ilyen és más sugallatok ellenére világos – mint a Krstić tábornok Julije Bogoe és Caroline Fetscher könyvében rekonstruált hágai peréből kiderül –, hogy Srebrenicában nem egyéb történt, mint modern népirtás. Mindent pontosan elterveztek, kijelölték a gyűjtőhelyeket, számos szállítóeszközt foglaltak le az áldozatoknak a kivégzés helyére való elszállításához. És a végén ott voltak a kotrógépek a sírok betemetésére. Szó sem volt elemi dühkitörésről. Azon sem kell csodálkozni, hogy maguk között *feladott csomagként* beszéltek a kivégzettekről.

A kiközösítés logikája, mindennek és mindenkinek a kizárása, aki nem illik az erő logikájába, ma valóságunk része, hiába hangzik a náci veszélyre való patetikus figyelmeztetés, valahányszor a szegregáció logikája lép működésbe. Erre az emberben lakó és ezért a társadalmi életben is meglévő zsigeri feledésre figyelmeztet Maja Novak is *Macskapestis* című regényében, mely többek között bemutatja, hogy a társadalmi valóságot értékelve micsoda éllel szólalnak meg a látszatra hermetikus irodalmi szövegek. A szlovén átmenet valósága a hatalo-

mért és a pénzért folytatott kíméletlen harcként jelenik meg a könyvben, s e harcba valamilyen módon minden szereplő bekapcsolódik. A házi kedvencek eladásával foglalkozó birodalom, a cég a társadalmi szerkezet metaforája. A kirakat aranyozott, ami szerves és bűdös, el van zárva, távol a vásárló tekintetétől. Az embernek folyton és mindenáron alkalmazkodnia kell a piaci ideológiához, amely mindent a növekedés adataival indokol és más pénzügyi paraméterekkel, mint a jobb vagy rosszabb életminőség mutatóival. A gyenge elbukik. Aki ideig-óráig átveszi ezt a ritmust, időnként gyöttrő álmokba zuhan. Maja Novak világosan jelzi az effajta emberi meghasonlottság politikai konnotációit. Ha az egyén nem követi a tiszta értelem logikáját, a magához hasonlókkal együtt kiközösítik és elszigetelik. Apolitikus lényvé válik, teljességgel uralható és nem zavaró adattá a hatalom statisztikáiban. *A legjobb esetben a bukásod mikéntjét választhatod meg – miközben bennünket elvisz az ördög, ifjú országunk pedig a maga piaci demokráciájával és önálló vállalkozóival, akikre oly büszkék vagyunk, átnő valami virtuálisan életre keltett, animált absztrakcióba, amit mi, szlovénok mindig könnyebben megértettünk, mint az embereket, és emberemlékezet óta kedvesebbek számunkra az élő embereknél, mert nagyobb jelentőséget tulajdonítunk nekik, mint az élőknek – és most ez a mohó, kiéhezett, teljességgel természetellenes fióka diktálja nekünk, hogyan harcoljunk a megmaradásunkért, és többé semmiféle manőverezést nem enged az életmód megválasztásában.* Amíg csak be nem következik a katasztrófa – mondja Maja Novak 2000-ben megjelent regénye. A pusztá kapzsisággal kiváltott macskapestis el fogja pusztítani a szlovén népet. A járványt túlélő pár ezer embert majd autochton alsó-ausztriai kisebbségként fogják számon tartani. Míg el nem törölnek minden sajátosságot és különbséget. És az emberi világ végleg elenyészik a gépezet működésének hideg geometriájában. Apokalipszis: a hűvös kontroll és az automatizált ritmus világa. Szürke egyenruhák szürke világa.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

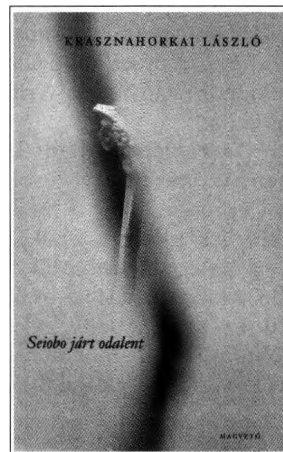
REJTETT FÉNYFORRÁSOK

Krasznahorkai László: Seiobo járt odalent

Egy képeslapot tartok a kezemben. A reprodukált festmény hátán olvasható felirat szerint a halott Krisztust ábrázolja, *Cristo in pietà*, a velencei Scuola Grande di San Roccóban található. „Bellini, ambito di”, tehát a festő valaki Bellini környezetéből, legalábbis ezt gyanítják a (nyilván kompetens) szakértők. A lapot a közelmúltban hoztam Velencéből. A Scuolába egy év elteltével kifejezetten azért mentem vissza, hogy megnézzem ezt a Krisztust, aki Krasznahorkai *Seiobo járt odalent* című kötetének egyik novellájában (*Christo morto*) időnként kinyitja az egyik szemét. Nos, bármily hihetetlenül hangzik: ha átadjuk magunkat a kép szemlélésének, Jézus egy idő után valóban kinyitja a jobb szemét. És ez a szem olyan, amilyennek Krasznahorkai leírja: sötét, háborzongató, mert nem lehet látni a szeme fehérjét, a szembogarat is alig, és végtelen szomorúságot áraszt. Megkérdezhetnénk, hogy mit számít ez? Mi lenne akkor, ha nem ilyen lenne ez a kép, ha nem nyitná ki a szemét, vagy ha teljes egészében az író agyszüleménye volna a Scuolával és akár egész Velencével együtt? Veszítene-e valamit irodalmi érvényességéből, esztétikai erejéből? A novella (szerintem) problematikus befejezése kevésbé vagy még inkább problematikus lenne?

A válaszom kettős. A novellában olvasható gyönyörű képleírás – akárcsak a Scuola épületének élénk varázsolása – megáll önmagában, az eredeti műtárgyak nélkül is. Teljes értékűen élvezheti az is, aki soha nem járt még Velencében. De a kötet egyik sajátosságának érzem azt, hogy még inkább lehet élvezni akkor, ha vannak vizuális emlékeink vagy akárcsak közvetett tapasztalataink a leírt festményekről, szobrokról, épületekről, ha tudjuk, milyen város Barcelona, vagy láttunk már képeket sinto szentélyekről. A novellák alappilléret ugyanis a nyugati és a keleti világ művészetének és vallásainak csúcsteljesítményei alkotják. Ezeknek a létmódját firtatja Krasznahorkai, egészen pontosan azt, hogy miképpen lehetséges, hogy még mindig léteznek. Még pontosabban fogalmazva: léteznek-e egyáltalában, vagyis van-e igazi *jelenlétük* a mi világunkban. A „mi” ezúttal nem csupán arra utal, amit „globalizáció” címszó alatt illik manapság szidni és átkozni, hanem valami mélyebb, szakadatlan romlási folyamatra. Leegyszerűsítve és összefoglalóan: a legáltalánosabb értelemben vett *transzcendencia* kivonulására a világból, a különféle népek és kultúrák fokozódó képtelenségére, hogy tartsák a kapcsolatot a transzcendenciát hordozó hagyományaikkal. A kötet mottója a következő Thomas Pynchon-mondat: „Vagy sötét van, vagy nincs szükségünk fényre”. Nem térnék ki a fordítás problematikusságára, amelyre Károlyi Csaba hívta fel a figyelmet; maradjunk Krasznahorkai verziójánál. A magyar mondat azt sugallja, hogy a mostani világban a sötétség uralkodik, vagy azért, mert való-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
432 oldal, 3490 Ft

ban győzedelmeskedett a fény fölött, vagy pedig azért, mert mi, emberek nem igényeljük többé a fényt. Hozzászoktunk a sötéthez, és jól érezzük magunkat benne. Ez azonban nem volt mindig így; az emberiség évezredekken át áhítozott a fényre, és időnként meg is lelte azt. A megtalált fényt őrzik a műalkotások, a vallási rítusok, a kulturális tradíciók bizonyos elemei, ám ezt egyre kevésbé vagyunk képesek érzékelni. Jól érthető és egyértelmű kultúrkritikai szemléletmódról van szó, amelyet egyaránt lehet mély egyetértéssel, de lehet berzenkedéssel is fogadni. Joggal feltételezhetjük azt is, hogy a sűrűsödő sötétségnek vagy a fény iránti szükséglet vészjósló csökkenésének írói víziójára sokkal fogékonyabb az, aki ismeri és szereti a világ kultúrájának azokat a csúcsteljesítményeit, amelyekre a kötet írásai referálnak.

Az idézett novellában – akárcsak a többiben egyébként – nagyon fontos szerepet játszik a helyszínnek hajszálpontos leírása. Egy Velence-térképpel a kezünkben könnyedén nyomom követhetjük a (lényegében egyetlen) szereplő útvonalát a San Polo negyedből a San Roccóig; minden egyezik. Így hát készséggel elhisszük az írónak, hogy azok a leírások is ugyanilyen hajszálpontosak, amelyeket általunk sohasem látott helyekről tár elénk. Ez a bizalom már csak azért sem hagyható figyelmen kívül, mert egy idő után hallgatólagos részét képezi a befogadásnak. A szerzőben persze nem azért bízunk meg, mert az általunk ellenőrizhető dolgokat ellenőriztük, és „úgy volt”; hanem magában a dikcióban, a beszédmódban érezzük a pontosságot, és ráhagyatkozunk akkor is, ha az író távoli történelmi korokban, egzotikus kultúrákban kalandozik. Krasznahorkai az aprólékosan megfigyelt részletek olyan tömegét zúdítja ránk, műveltséganyagban olyan hihetetlenül gazdagok a szövegei, hogy olvasóként nincs is más esélyünk, mint hogy elfogadjuk: mindez így van. Híresen hosszú mondatai „megágyaznak” ennek a rengeteg információnak, sajátos hullámvázuk magával ragadó (kivéve akkor, ha valaki éppen az ilyen mondatszerkesztésre allergiás, de ez nem tekinthető esztétikai érvnek). Más a helyzet az egyes novellák kompozícióját illetően; ebben a tekintetben bizony támadhat vita az olvasó és a szerző között. A *Christo mortóban* például sehogy sem teremődik meg a kapcsolat a novella elejének fenyegetettség-víziója és a lezárás között, amely a Krisztus-kép által árasztott mélységes bánatot mondja ki. A szereplőt (talán) követi valaki majdnem a Scuola épületéig, ami benne azt az érzést kelti, hogy üldözik. A festménnyel való találkozás után legszívesebben menekülne Velencéből, akár csomagjait hátrahagyva is. A narrátor azonban ezzel a megjegyzéssel zárja az elbeszélést: „csak nem tudta, hogy neki, ebből az épületből, kimenni, már soha többé nem lehet”. Az olvasó itt két megoldás között választhat. Úgy értelmezi a mondatot, hogy a képzelt üldözés talán mégsem volt képzelgés; vagy pedig elvont, jelképes üzenetként próbálja kezelni, mondván, hogy a Krisztus által elhagyott világban egyszerűen nincs hová menni. Az egyikhez nincs elegendő támpont, következőképpen nincs kellő feszültsége a hipotézisnek, a másik meg elvontan egyértelmű, csak elfogadni vagy elutasítani lehet. A kettő összekötésére pedig nem szolgáltató kellő alapot a novella.

Azért választottam ki egy olyan elbeszélést, amellyel kapcsolatban fenntartásaim vannak, mert nagyon sok mindent elmond a kötet egészéről, a nagyszerű megoldásokról éppúgy, mint a bírálhatókról. A Krasznahorkai-művek világképe mindig nagyon erőteljes, ha úgy tetszik, egyértelmű volt. A rossz fokozódó jelenlétét mutatja fel újra és újra, az egyes szereplők tudati rezdüléseitől kezdve a világméretű összefüggésekig. Talán vannak olvasók, akik ez ellen lázadoznak. Allegorikusnak, túlmagyarázotttnak érzik ezeknek a szövegeknek az üzenetét, bár elismerik a Krasznahorkai-próza magas fokú művészi erényeit. Aki ellenben elfogadja, hogy ennél a szerzőnél nem a viszonylag könnyen kikerekíthető „üzenet” a lényeg, hanem a megírás módja, az elénk állított világ belső gazdagsága, a részletek meggyőző ereje, az nem fog fennakadni ezen. Márpedig a részletek adott esetben felülírhatják a látszólagos üzenetet, és az ilyen esetekben –

nem félek kimondani – remekművel állunk szemben. Az *Egy Buddha megőrzését* például az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb magyar kisprózai alkotásának tartom. A történet alapjában véve egyszerű, mondhatni, allegorikus. Egy Buddha-szobrot visznek el restaurálni a kolostorból. Elképesztően bonyolult szertartás előzi meg azt, hogy el lehessen mozdítani a hatszáz éves szobrot a talapzatáról, majd átszállítani a restauráló műhelybe. A restaurálást követően nem kevésbé bonyolult szertartás során kerül vissza a szobor az eredeti helyére. A dolog téje természetesen az, hogy lebonyolítható-e egy ilyen aktus a mai világban, hogy „túléli-e” a szent tárgy mindazt, ami ezzel jár; és ugyanilyen kockázatot hordoz ez a vállalkozás a szobor által ideiglenesen elhagyott kolostor számára is. A narrátor bemutatja az esemény környezetét, az „őszintén ipari várost”, amely egyáltalán nem fogékony a kolostorban ápolt szellemiségre; érzékelteti azt is, hogy maguk a szerzetesek sem értenek mindent azokból a rítusokból, amelyeket működtetnek. Külön írói remeklés a restaurátor-műhelynek, valamint magának a restaurálás folyamatának a leírása. Ez a szakemberekből, lényegében technikusokból álló gárda szintén egy rítust követ, amelynek a szabályai ugyanolyan megszenteltnek látszanak, mint a templomiak, amelyeknek a pandanját alkotják. Azért érinti meg őket a szoborból áradó transzcendens erő, mert képesek erre a másodlagos rítuskövetésre, vagy pedig a szobor esztétikai ereje teszi őket képessé arra, hogy új életet adjanak neki? Szerencsére nincs válasz erre a kérdésre. Az író érzékelteti, hogy a szertartások, illetve a műalkotások kiüresedése a keleti kultúrát, azon belül a zen tradíciót sem kíméli. De azt is nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy ennek a kultúrának még mindig nagyobb, hogy úgy mondjam, az „önvédelmi potenciálja”, mint a zsidó-keresztény nyugati világnak. A szerzői világkép szerint a keleti embernek még mindig több esélye van a transzcendenciával való találkozásra (akár negatív, akár a visszajáról történő találkozásra), mint a nyugati tömegdemokráciák emberének. Nem véletlen, hogy a halott Krisztust ábrázoló festmény hátborzongató pillantása azt közvetíti, hogy a Megváltónak nem marad más lehetősége, mint a világból való kivonulás. A Buddha-szobor viszont a restaurálás során teljes mértékben visszanyeri tekintetének legendás erejét (a novella – ironikus? – mottója szerint *Amiurunk, Jézus Krisztus nagyobb dicsőségére*). Hivatkoznak neki az *Inoue Kazuyuki mester élete és művészete* című szövegre is, amelyből a kötet eme származik. Egy nótáncosról vagy színésről van szó, aki estéről estére megjeleníti a Seiobo nevű sinto istenséget, illetőleg voltaképpen ő maga lesz ilyenkor Seiobo. Élete, sorsa ugyanúgy tele van groteszk vonásokkal, mint bárkié; még abban sem lehet biztos, hogy máshoz is el tudja juttatni az isteni jelenlétet. Művészetének folyamatos gyakorlatában azonban, amelynek egész életét (és hozzátartozóinak életét is) alárendelte, mégiscsak benne lakozik valami önmagán messze túlmutató: a transzcendencia.

Ebben a két remekművű elbeszélésben Krasznahorkai legnagyobb írói erényei bontakoznak ki. A fogékony és a mondatok lassú hullámozását követő olvasót ezekben (és még néhány más elbeszélésben) azért nem zavarja a már körülírt kultúrkritikai „üzenet”, mert ráérezhet arra, hogy irodalmi szempontból nem ez a legfontosabb. Az ilyen novellákban megteremtődik egy sajátos világ, amelynek az erőterét a rendkívüli gondossággal és nagy mesterségbeli tudással csiszolt részletek mérnöki pontossággal kimunkált összjátéka hozza létre. Ennek az erőtérnek a sugárzása pedig másodlagossá teszi azt a dilemmát, hogy az íróhoz hasonlóan vagy tőle gyökeresen eltérően vélekedünk a korról, amelyben élünk, spirituális hagyományaink túlélési esélyeiről vagy a kulturális rekvizitumokhoz való elidegenedett viszonyunkról. A zen kolostor apátja, aki a novella végén egy hangya mulatságos erőfeszítéseit figyelni, valódi írói telitalálat. Ha akarom, ismét egy allegóriával van dolgom, de nem kell szükségszerűen így felfognom. Megtehetem, hogy gondolatban odatelepszem a lépcsőre, az apát mellé, és együtt nézem vele a hangyát a visszahelyezett Buddha megnyugtató közelében.

Látunk kell tehát, hogy a könyv ambíciója hihetetlenül nagy. Át akarja fogni a világ kultúrájának legkülönbözőbb szegmenseit, mondhatnánk, „totalizálni” akar egy bizonyos értelemben. Így például a *Fenn az Akropoliszon* egyetlen rövid történetben nem kevesebbre törekszik, mint hogy „leírja”, vagyis érvénytelennek láttassa az európai civilizációs örökség görög vonulatát. (A novella szenzációs alapötlete – egy turista hiába mássza meg az Akropoliszt, a vakító napfénytől nem lát semmit – sajnos nem feledteti a lezárás sutaságát: az illetőt elüti egy autó.) A totalizálási törekvés megrendítő a maga nagyot-akarásával, ugyanakkor azonban törekennyé és kiszolgáltatottá is teszi az egyes novellákat, amelyeknek minden apró részlete egy funkciórendszerbe kell, hogy ágyazódjék. Az író hihetetlen műgonddal dolgozza ki az egyes darabokat; ebből a szempontból emlékeztet a kötetben szereplő művész-, szerzetes- vagy restaurátor-figurákra, akik egy elérhetetlen cél érdekében vetik alá magukat hivatásuk szabályrendszerének. Ezek a figurák tudják, hogy nagyon értenek ahhoz, amit csinálnak, de azt is, hogy bármelyik pillanatban elkövethetnek egy hibát, és akkor művük romba dől. A *Seiobo járt odalent* kritikáiban visszatérő kérdésként merült fel az a probléma, hogy a kötetet novellagyűjteményként kell-e olvasnunk, vagy érdemes sorosabb poétikai összefüggéseket keresni az egyes szövegek között. (Ez utóbbi feltételezést erősítené, ha valakinek sikerülne megvilágítania a novellák furcsa számozásának jelentését: mint arra többen rámutattak, ebben a Fibonacci-számsort ismerhetjük fel. Erre nézvést még nem találok meggyőző hipotézissel.) A magam részéről világszemléleti, vagyis végső soron tematikai átfedéseken, tükröződéseken, lehetséges párhuzamokon kívül nem találtam más kötések az elbeszélések között. Úgy gondolom, az író poétikai eszközökkel is törekedett a megjelenített világok különműségének hangsúlyozására. Noha a jellegzetes Krasznahorkai-féle dikció és a rá jellemző, kissé „megemelt” tónus mindenütt jelen van, azért az egyes novellák között van eltérés, megfigyelhető egy bizonyos belső változatosság. A *Hova nézel* vagy a *Magánszenvedély* című darabokban például nagyon erős a groteszk-ironikus vonulat; az *Il ritorno in Perugia* erőteljesen épít a függő beszédként felidézett dialógusokra, s ez a mű drámaiságát emeli ki. Értelmezőként nem fűződik különösebb érdekünk ahhoz, hogy egy nagy egység részeként szemléljük az egyes novellákat. A kötet az egységességnek és a sokféleségnek ezzel a sajátos logikájával együtt, annak révén jelentős teljességténye a mai magyar prózairodalomnak.

Visszatérve a mottóhoz, a *Seiobo járt odalent* szellemét végül is az fejezné ki a legpontosabban, ha kérdőjelet tennénk a mondat végére. *Lehetséges*, hogy nincs szükségünk fényre? Ez a könyv abban is különbözik az elmúlt másfél évtized Krasznahorkai-köteteitől, hogy itt vannak szereplők, akiknek tényleg szükségük van fényre és fel is tudják mutatni azt, ha máshogyan nem, a hiánya révén. A fényt akarni kell. Nagyon nehézkesen megy ez a fény szerzés, egyre messzebből jön a fény, de itt-ott mégiscsak jön. A korábbi művekben általában csüggesztő sötétség honolt mindenütt. Itt akadnak rejtett fényforrások.

TÖLTETLEN FEGYVEREK

Báthori Csaba: Római suttogás. Történetek

Rövid, alig kibontott, lírai részletekben gazdag áltörténeteket tartalmaz Báthori Csaba elbeszéléskötete. Mintha egyetlen könyvet írna egész életében, hiszen verseiben és regényében, a *Haluc Áron dolgozataiban* is ezt a furcsaságokkal és hiteles életdarabokkal teli világot ábrázolja. Nehezen megközelíthető és nagyon nagy figyelmet követelő prózavilág ez. Folytonos önvizsgálat, talányokban való rejtőzködés, szüntelen ellentmondásokra hajzó gondolati kavalkád teszi próbára az olvasó türelmét, hogy a gyakran merész kanyarulatokat, hirtelen filozófiai, mesés vagy mitológiai fordulatokat mutató szöveg-indázásokat követni tudja. Az elbeszélések egy része szorosan kapcsolódik a regény világához, mintha Haluc Áron, a dermedt szegénységben felcseperedő gyerek kései sorsával ismerkednénk. Ugyanígy ismétlődik Báthori Csaba verseinek világa is az elbeszélésekben, legszorosabban talán a *Kigyótojás* ciklusával rokon (*Boldog ólom*, Kalligram, 2006.), amelyben a szüleiével, főként az apjával való kapcsolatáról beszél megrendítő őszinteséggel. A József Attila-i árvaságot és kiszolgáltatottságot mutató versekben, mint egész életében megfeythetetlen talány, örökös fenyegetés marad számára az apa kikutathatatlan figurája, a szeretetet elutasító, alkoholba zárkózó, minden oldalról kikezdehetetlen és elpusztíthatatlan démon: „Ül, fogad havonta. Szürke feje a / cigarettafüstben. Petyhüdt, foltos / tobozmirigy. Nem bírom kikaparni a / némaság sarából. Lassan vetődve / emészti önmagát, mint a lomha cseppkő.” (*Kiegyezés 1927–1992*) Nehéz megkerülni ezt a témát, hiszen a kötet számtalan írásában újra és újra megfogalmazza ezt a sejtjeibe szívódott, gondolkodásába dermedt viszonyulást, ami a szüleihez fűzi. Mint Thomas Bernhard megállapítja az *Önéletrajzi írásokban*, ezekről a dolgokról csak *szégyentelenül* lehet írni. És persze némi felülemeléssel, talán humorral, ha a humor a nedveket is jelenti, amik az elviselhetetlent végül is elviselhetővé oldják. A kötet nagy érdeme, hogy ezekben a történetekben már megvan a belátáshoz szükséges enyhítés-enyhület. Már nem olyan torokszorító indulattal szólítja meg a szülőként benne gyökerező két idegent, mint a verseiben. Szépek ezek az írások (*Párizsi kísérletek*, *Az én súlyom*, *Apám a világra üt*, *Üttörések*), alapvetően a mítoszteremtést szolgálják, de olyan mítoszét, amelyben már a földön jár a hős. Az elbeszélő békétlensége akkor válik az elemzésből ábrázolássá, amikor megérti, hogy nincs igazságosztó, kitüntetett helyzetben, amikor ráébred, hogy az emberi tehetetlenség motorjai őt is ugyanúgy működtetik. Hogy véglegesen elveszett valami fontos dolog az életünkben, de legalább ugyanennyi veszteséget okoztunk másoknak is. Nem voltunk rosszak, de valahogy a mítosz természeténél fogva képtelenek voltunk lemondani a szorongásunkról. Hogy van-e ennek ki-

Napkút Kiadó
Budapest, 2008
296 oldal, 2490 Ft

elemezhető hűvös igazsága? Talán nincs. Ennek belátása a kötet egyik legnagyobb gondolata: „Én már, ha hátrafordulok, csak a rosszaság mögött meghúzódó szerencsétlenséget, hanyatlást, örökölt görcsöket látom, és azt is adom tovább. Ha szembenézek övelem, magamon is végig kell suhintanom.” (246.) Ahogy a *Kezdetben volt* versében megfogalmazza: „Emberré soha nem / melegszem, maradok görbe, hímnemű tag. / Apa nem vagyok, csak egy tréfa bácsi.”

Az egész kötetben úgy érezzük, hogy a világ értelmetlensége és értelmezhetetlensége a beszélő szüleiével való kapcsolatából eredeztethető. Mintha hiányoznék ebből a világból örök időre, hogy a megtörténendők megtörténhessenek, s a bizalmatlanság valaha is majd bizalomná érjen.

Furcsán keverednek a témák még egy-egy novellán belül is, akár a kártyában a lapok. Az elbeszélő mindig ugyanazokon a hangszereken játszik, de mindig fölntartja a káfkai vagy legalábbis a biblikus sokértelműséget. Azt is mondhatnánk, bizonyosságokat, nyugvópontokat keres a világban. Ismétlődéseket, kihűlt rítusokat, hétköznapi történeteket; majdnem mindig ezek nyomában halad, de érezni, hogy túl vad és heves ez a mozdulat, ahogy ezeket a mindennapi történeteket számon tartja és kézbe veszi. Mintha félne, hogy a legszokványosabb dolgok mögött is saját rémei tenyésznek. Legtöbbször tényleg nem történik semmi. Ami százszor megtörténik, az pedig már szinte rögzíthetetlen egyszerűség. Olyan benyomása van az olvasónak, mintha éppen ebben a buján termelődő sokaságban tűnnének el a novellák érdeklődést kiváltani és fenntartani tudó egyszerűségei. Se horizontális, se vertikális értelemben nem igazi történetek ezek. A helyszínek, a szereplők, az érzések ismétlődnek. Számtalanszor felbukkan ugyanaz, de egyik elbeszélésben sem jut nyugvópontra. Mintha olyan regény lenne, amelynek minden fejezete máshol történik, és nem egészen azonosak a szereplők sem. A líra és az erős gondolati töltés valamiért nem feszítik ki az elbeszélés vitorláit, hanem éppen ellenkezőleg, figyelemelterelésként hatnak.

Ha a novellák témáit sorra vesszük, úgy tűnik, mintha a hétköznapiok semmiségeire esne a legáthatóbb figyelem. A minden és a semmi vesz körül bennünket, bele vagyunk ágyazva a hétköznapiokba, kis cselekvéseinkkel szinten tartjuk magunkat, őrizzük látszatainkat. A helyszín leggyakrabban egy harmadik emeleti pesti lakás, vagy maga a ház, a körfolyosó. Néha vendégségben járunk, barátoknál vagy éppen vidéki rokonoknál, egy nyaralóban (talán a Balatonnál) vagy szürreális, álomszerű helyeken. A napszakok hasonlóan változatosak, reggeltől késő éjszakáig. A kötetnek erős a hangulatteremtő képessége, szinte regényszerű belső térben játszódik az egész cselekmény.

Érdemes összevetni egy reggeli és egy esti gondolatfüzért. A *Miért hallgatok reggel* című novellában a korai órákat a világba való visszatalálás élményeként írja le. „De reggel, úgy tűnik embernek és istennek, reggel szükségszerű némi némaság, hogy ember és isten visszataláljon a szavakhoz, amelyeket néhány órára, úgy látszik, elveszített.” (184.) „Reggel úgy tűnik, újra kell tanulni a szavakat.” (185.) „Aki nem aludt nővel, istennel sem aludt. És valószínű, hogy ilyenek hallgatnak megátalkodottan, nyomasztóan.” (186.) Az *Így estefelé* című történetben az alkony hangulataiban az elmúlás, az öregedés előérzete játssza a főszerepet. „Aki egyszer így a középkor felé haladva kihűl, azt fel kell támasztani, egyébként nem él sokáig. Minden középkorúnak szüksége van a feltámasztásra.” (164.) „Most beköszöntött az este, fejezzük be mi is. Miért fejezzük be sötétben napjainkat? Ami új, sötétségben születik, tagadhatatlan. Az ima segít, az ima hiánya ugyanúgy segít.” (165.) A két szöveg stílusa túlságosan emelkedett, már-már dagályos. Ez nem a természetesen áradó gondolatosság hangja, hanem azé, aki valamit nagyon szeretne elmondani, de túlságosan biztos az igazában. Mintha templomban lennénk, és a reggeli vagy az esti ájtatosságot hallgatnánk. Általánosításai, belátásai szentenciaszerűek. Mit jelent ez a mondat: „Aki nem aludt nővel, istennel sem aludt”? Vagy: „Egyébként minden lélekhor-

dozó és Prométheusz-utód kussol a lelkéért, a lángért reggel.” (186.) Nyomasztóan hat az olvasóra, ha a hétköznapi dolgok magasában egyszer csak egy oltárra irányítják a tekintetét. És ez a novellák jelentős részének általános logikája. Nagyszerű felütés, jól megragadott alaphelyzet, gyönyörű képekben, gondolatokban kibomló nyitány, hogy aztán elérkezzünk valami megfoghatatlanba, emberfölöttibe, ahol a transzcendens érzések uralkodnak a történetek hétköznapi világán.

Jó példa minderre a *Jónás* című történet. A narrátor már első mondatában érzékelteti, hogy egy rendkívüli reggel ez. A megszokott hétköznapi apró tevés-vevés mögött meghúzódik egy másik érzelmi sík. „Hogyan törnek utat a reggeli félelemben?” (14.) Ma egy rossz hírt kell megmondania az apjának, azt, hogy halálos beteg. (Éppen a kötet elbeszélő-hangjának nagyfokú személyessége miatt nehéz eltekinteni a korábbi novellák apafiguráinak markánsan negatív jellemétől.) A halszag, a haláliszag és valamiként Jónás, aki itt hírhozó próféta lesz, lassanként bekeríti a történetet. A logika, az ellentmondások és a szemfényvesztés egymásba játszanak: „Olyan fáradt ma reggel, mintha egyedül töltötte volna az éjszakát. Vagy fürdőben járt tegnap óta saját tudta nélkül, és most visket a tisztasága. Én fogtam ki ezt a halat? Dehogyan fogtad, csak a te kezében úszott hazáig.” (15.) Minden mondat egyre erősebb líraisággal telítődik, mégis úgy érezzük, hogy távolodik a történet drámai magjától. Leveti magáról a hétköznapiság ruháit, és egy mesterséges teológiai fordulattal él: „Hogy lehetne befejezni ezt a napot, ha nem öltöm magamra a kegyelem álarcát?” (15.) És itt egy kissé megzavarodik az olvasó. Valóban a kegyelem álarcára gondolt, nem a részvét, az együttérzés munkálkodik benne? A következő szürreáliák aztán végképp eltávolodnak a történetben rejtő emberi tragédia kibontásától. „Egy hatalmas madár szállt át fölötte, de úgy siklott a levegőben, olyan hangtalanul, mint a halak. Nem az apád árnyékával szállt?, kérdi a feleség. De, szállt, szállt, aztán ledobta a csarnok elé, nagyot csattant, majd széttört a kövezeten. Én összeszedtem, hazavittem, eltettem a hal alakú ékszerládikába. De most sietnünk kell. Nyolc! Mondd meg: ne menjen horgászni, mert ki van halászva.” (16.) Úgy érezhetjük, kissé kegyetlen és meglehetősen cinikus ez a befejezés, nem beszélve arról, hogy a „hal alakú ékszerládikával” már semmit sem tud kezdeni az olvasó.

Meglehetősen furcsa történet a *Szakítás* című is. Egy hajdani barátáról szól, aki vélhetően megsértette az elbeszélőt. „Eddig, a mai napig, egyházamat építettem volna rád. Mától egy klozetet sem.” „A nevetésedet, kissé szokatlanul, a hátsódon hordod, hogy a következő id is lássanak.” (111.) A volt barát vélhetően költő, mert a novella keretébe alig szorítható szitkozódásait emígyen folytatja: „Tudom, hogy vérontás nélkül nincs vers. De hogy emelkedésed látványához halottakra van szükséged, azt nem tudhattam.” (112.) És: „Le-kötöttél hamis hálálkodásoddal, végeérhetetlen képmutatásod megtévesztő szertartásaival” – sorolja hosszan az elbeszélő a volt barát foltos jellemének leleplezett titkait. De a végén hozzá teszi: „Magányom nem engedi meg, hogy forradalommal álljak elő. Forradalmam csak az alázatból fakadhat.” (113.) És itt úgy érezzük, a „sóhajtságba” ágyazott szöveg logikailag súlyos ellentmondásokat rejt.

A *Hazug mesék I* talán a legjellegzetesebben mutatja fel az efféle prózaversek összes letező és lehetséges hibáit. Az egész történetnek nincs semmi kihüvelyezhető értelme, de a részletek még ezen is túllépnek. A kezdet: „Mikor is születtem? Senki se gondol erre. De én most gondoltam erre, bementem a fűszereshez, egy kövér, harcos, kicsi, sovány, állhatatos, szelíd, kurta, békés, vastag emberhez, akinek az arcán piros egerek mászkáltak bibirc formában, és csókot adtak egymásnak.” A boltban felsorolhatatlan, kínosan ügyetlen dolgok esnek meg: „Kértem tőle aranyvesszőt, de csak ezüstlódíngja volt raktáron. (...) Nem mertem a szemébe nézni a bátorságtól. A tenyerét mutatta, amelyben egy üveg-szem, egy sajtlyuk és kettő fakarika lapult vasból.” (183.) S a vég: „Egy elefánt elkezdett kukorékolni, mire én hanyatt-homlok kimenekültem az üzletből.” (184.)

De szólni kell egy másik kötetről is, ami a *Római suttogás* lapjai között rejtőzik, s ami teljességgel más képet mutat. Felsorolhatatlanul sok jól megírt és szép történetet tartalmaz (hozzávetőleg a kötet egyharmada), és hiteles, tapintatos, vallomásos hangon szól. Épp elég talány, karkai furcsaság található ezek között is (*Papírciszterna, Utazás farmotorossal, Egy lapnyi furcsaság, Piros turbán* stb.) Itt is lehet párhuzamos történeteket találni: a *Megmerevedés* és a *Szárazföld* nagyjából ugyanazt az élethelyzetet járja körbe, egy megromlott, folytathatatlan házasság történetét. A párhuzam alapjára rávilágít a két történet első mondata: „Egy ember azt mondta, le akarom írni, hogyan dermedtem meg a házasságban.” (167.) „Hét évig éltem szégyenletesen, és a hét év alatt nehezült el, nem, nem, pontosan akarom mondani, dermedt meg az életem.” (262.) A bűnösség érzete és a tehetetlenség egyként ott lapul mindkét történetben. Idegen világban találja magát a hős, szeretetlenségben. „Én mindig ártatlannak éreztem magam. Lehet, hogy ezt a bűnnel szembeni titkos fölényt katolikus nevelésemnek köszönhetem.” (263.) – vallja egy helyütt (s bizony a kötetben tagadhatatlanul vannak erre utaló jelek), de felel is rá a történet: „Megérintettem Gajane testét, a vállát, ha jól emlékszem. Hagyta.” (263.) (Hősünk ezek szerint az érzékiség és a házasságtörés bűnébe esett.) Az elemzés a megdermedés állapotáig ér. Képtelen tovább írni: „Be kell fejeznem.” (169.) Nagyon érdekes, már-már a klasszikus rövidnovella terébe ér a *Végzés* című történet. Egyszerre bizonyítja, hogy nemcsak a személyes vallomásokra emlékeztető történetekben, hanem a fikciós elbeszélésekben is otthonos az író, ha van témája, és elég teret enged a az elbeszélés belső törvényszerűségeinek. Nehéz nem idézni Báthoritól, mert még a zavarba ejtő ellentmondásokkal teli írásaiban is remekbe szabott, sőt remekművekbe illő mondatok sorjáznak. Vidéki, „tavi” történet ez is. Egy kerítésen túl meglát valakit, aki disznóperzseléshez hasonló műveletet végez az udvarán, hatalmas tüzet rakott, és villájával egy ember formájú testet piszkál a tűz felé. „Nincs időm megállni, csak úgy foghegyről kérdem meg az embert távolról, örül-e a munkájának.” (278.) Így beszélgetnek, az egész jelenet hol karkai, hol a görög mitológiát idézi. „Bedobta ide az éjszaka, azóta szorongatom, gurítom, formálgatom. De, úgy látom, csak a tűz teheti újra emberré.” (279.) Valóban, mintha egy pokolbéli hivatalban fejeződne be a történet. Ahogy az *Érettség kora*, ami talán a legtökéletesebb vízió és filozófiai abszurd. Azért is mesteri, mert szinte minden sorának van megfelelője a kötetben. Rövid és pontos. Még sokáig megtartja legjobb írásainak keserű pesszimizmusát az olvasó emlékezetében. „– Sokasodni, szaporodni? – Nem meghal – kihal az ember. – Gyűlölöd-e a kort? – A gyűlölet a kisebbség anyanyelve. – Szereted-e? – Nem játszadózom töltetlen fegyverekkel.” (215.)

Még egy történetről emlékezzünk meg. A *Fogas kérdésben* semmi másról nincs szó: egy középkorú házaspár napközben egymás mellé érve átöleli egymást. Szemüvegük a másik hátára csúsztatva szemként funkcionál. Esetleges, esendően emberi, a szeretet bibliai parafrazisa. A két szemüveg néz gazdátlanul. Mélyebben és teljesebben, mint a két szempár, ami most zárva van. Valahol itt a nyitja minden igazán szép írásnak.

UMA A PRESSZÓBAN

Jenei László: Szellemek és szerelmek

Jenei László negyedik könyve, az ötször három novellát tartalmazó *Szellemek és szerelmek* vérbeli novellista munkája. A szerző biztos kézzel szerkeszti meg szövegeit, melyek hol hétköznapiak tűnő, ismerős, hol bizarr, különös mozzanatokkal teli világot tárnak elénk.

Ülnek a barátok a kocsmában, János estére tele van vörösborral, hallgatja a bort a hátsóban, és már napok óta nem lehet bírni vele. Mert neki olyan nő kellene, mint a *Kill Bill* című Tarantino-film főhőse, az Uma Thurman alakította félistennő. „Olyan nő kellett, mint amilyen ott volt. Szinben, szagban, monda, bár ez utóbbival egyik barátja sem tudott mit kezdeni, hisz egy mozifilm sosem ad mintát a sztárból. Végül abban maradtak, hogy olyan kell, aki nem forgatókönyv-idegen. Egy sárga overallos, rendben, de nem lehetett olyan sárga overallos, aki gyilkol, no nem, de ezt János sajnos képtelen volt feldolgozni.” (*Uma a presszóban*, 119–120.) Jenei László új novelláskötetének hősei egy vidéki kocsmában ülnek, és nem tudják elképzelni a rajongott filmszereplő illatát, máskor meg a párizsi nyaralás első napján „egy ronda arab fickó” berángatja őket egy lebuja, ahol elszedik tőlük az összes pénzüket (*Piercing, sneci, ostya*) – vagy éppen kint rekednek külföldön, „háborús közegben” (*Love me I love You*).

Mi tagadás, nem sok jó dolog történik Jenei hőseivel. A boldogság – vagy annak lehetősége – leginkább csak mint vágy, emlékkép van jelen a szereplők életében, vagy még akként sem. Többnyire azonban, mint látni fogjuk, nem is igen jutnak el ezek a szereplők addig, hogy a boldogságon gondolkodjanak. Mintha a kötet egészére rányomná a bélyegét az „ólmos fejfájás”, mely a novellagyűjtemény leghosszabb darabjának motívuma. (*Ólmos fejfájás – avagy: Máhr Lóránd libidinális túlfeszültsége; 1937. A „Philip Marlowe Magyarországon” kriminovella-pályázat második díját elnyert munkáról van szó.*) Nagyon jellemző a könyv világára az első novella kezdőmondata. „Azt hallottam tegnap este, hogy nem sikerült.” (*Szellemek és szerelmek*, 9.) Tudniillik Péternek nem sikerült egyben tartania a családját, két hónapja minden elromlott, noha azelőtt békében és szeretetben éltek (ezt a korábbi harmóniát meglehetősen ironikus színben tünteti fel a szöveg: „szerették egymást, teljes erőből, ahogy csak lehetett” [10.]). Péter egy nap szapora szívverésre panaszkodott a novella narrátorának, és megkérdezte, emlékszik-e arra, amikor elmesélte neki, mi történt vele és a lányával Lengyelországban: utazásuk utolsó délutánján Auschwitzból még átmentek Birkenaubá, ahol kiderült, hogy az utolsó buszjárat, mellyel vissza kellett volna menniük Krakkóba, hogy elérjék a Magyarországra tartó vonatukat, nem létezik... Majdnem lemaradni egy vonatról, majdnem külföldön ragadni: ez önmagában is

Bíbor Kiadó
Miskolc, 2008
170 oldal, 2000 Ft

olyan helyzet, melyben az ember szembesül a kiszolgáltatottságával. Itt azonban nem is akárhol, hanem Birkenauban ragadtak volna hőseink. Péter, akit pedig „az élet mindig is hagyott kibontakozni” (11.), olyan szituációba kerül, mely ellentmond a dolgok megszokott rendjének, annak, amit tervezett, amit ismer – az eredmény pedig az, hogy a férfi falat épít maga köré, önvádból.

Ahogy Péter nem tudja egyben tartani a családját, úgy nem sikerül az *Uma a presszóban* Jánosának, hogy megvalósítsa álmait. A Tarantino-filmek elemeivel dobálózó, hadováló hős sztorijaival nagy sikereket arat kisvárosi ivócimborái körében, a sárga overalloal tünemény azonban nem akar betoppanni az életébe. Aztán mégis megjelenik a színen egy lány (fagyit vesz, és az összes férfi megigézve bámulja, amint fizet, és belenyal a fagyfaltba), János novellát ír neki, a lány kideríti, hogy ki a titokzatos szerző, találkoznak, a férfi úgy érzi, életében először szerepel valamiben, de nem ismeri a forgatókönyvet – aztán a csoda mégis elmarad. A *Szellemek és szerelmek* egyik nagy erőssége, hogy Jenei László, akinek a 2002-ben megjelent *Ikerszobrok* című regénye, az *Akkord* című kisregényt és kilenc elbeszélést tartalmazó *Mindenféle vágyak* (2003), valamint a *Szarvas a temetőben* című, figyelemreméltó regénye (2006) után ez már a negyedik könyve, kitűnően tud közegeket ábrázolni. A kisvárosi kocsmá rajza például telitalálat. A szöveg elején jelenik meg az a motívum, hogy a főhős úgymond keresztbe akar tenni a vörösnek, tudniillik a vörösbornak, „egy sörrel akár, hogy a részegsége termőre forduljon”. (119.) Ez a fordulat aztán fölbukkan négy oldallal később is, jól érzékeltetve, hogy a kocsmá világában az efféle „elmésségek” rendszeresek, napról napra nyilván az unalomig ismétlődnek, ugyanakkor biztosítják a hely törzsvendégei számára a meghittség érzését és az odatartozás tudatát. A minden bizonnyal szólásmondásként funkcionáló kifejezés jelzi, hogy a kocsmá látogatóinak van igényük egy bizonyos – ha nem is éppen magas szintű – szellemességre; ezért adóznak olyan nagy elismeréssel János Tarantino-ismeretének.

Az *Uma a presszóban* rokona a *Gyermek a világban* című novella, amennyiben hőse, Józsi, Jánoshoz hasonlóan olyan kulturális ismeretekkel rendelkezik, melyek kontrasztot alkotnak azzal a világgal, melyben él. Józsi, más néven Józsiisten, aki még '79-ben járt Rodoszon (ahogy ő mondja: Ródoszon) a szüleivel, nemcsak hogy ismerője a görög mitológiának, hanem „hatalmát” is Rodoszról származtatja. Jenei László nagyon találóan és hitelesen alkotja meg szereplőit úgy, hogy a néhány oldalas novellákból kibomlik azok teljes sorsa. Józsiról azt tudhatjuk meg: „[...] ez volt a mindene: a tudása, az emlékei”. (21.) Valóban, a főhős jelene – és sejthetően a jövője – meglehetősen sivár és lehangoló. Diplomás létére a válása után tönkrement, és egy öregembernél („az öregnél”) vállal alkalmi munkákat, afféle alibi-feladatokat: másik helyre rak át egy farakást, kicserél a kutyáolon egy egyébként jó állapotú deszkát; kap némi pénzt, hogy be tudja fizetni a csekkjeit, és ihat bőségesen, hogy lerészegedhessék. Józsi alakjának bemutatása mögött igazi szociológiai tudás/tapasztalat rejlik. Az öregember tisztában van azzal, hogy „alkalmazottja” messzebb lát annál a környezetnél, melybe belesüllyedt. „Valahol mélyen becsülte az öreg ezt az embert, a Józsit, ezeket a pillanatait szerette, amikor tisztánlátóvá vált, és amikor segített annak, aki épp hallgatta, hogy maga is tisztánlátóvá és új tudása segítségével boldoggá is váljon.” (20.) És csakugyan: miközben Józsi részegen alszik, az öregben felöltik egy gyerekkori emlék, és valamit megért az életéből. Az egész kötet egyik legszebb része a novella záró képsora, a nagy, késő őszi melegben zokogó öregről, aki érzi, hogy a Nap-isten, Apollón nézi őt, kineveti testének árnyékát, melybe éppen belegurul Józsi sörösüvege.

Az üresség és a tompaság nyomja rá a bélyegét ennek a két férfinak az életére, csakúgy, mint *Az utolsó mozaikkocka* négy barátjára. Ők Klári néni szerelmi életét lesik, aki igazából még nem néni-korú, de rendre öregemberek a férjei, ezért korán „nénissé” válik. A novellában az az igazán meglepő, hogy akik Klári néni után leselkednek, és akik kitar-

gyalják őt, nem éretlen kamaszok, hanem a negyvenes éveik elején járó felnőtt férfiak: a technicista Karcsika, a doktor, Szulák (gimnáziumi magyartanár) és a narrátor. A szöveg elbeszélője „szűk életszeletek[nek]” (31.) nevezi azt a tevékenységet, melybe barátaival belefeledkeznek. Az jellemzi a négy barátot, ami a *Szellemek és szerelmek* legtöbb alakját: nem tudnak kiteljesedni, mindaz, amit tesznek, minden, ami körülveszi őket, az értelem, az értelmes élet ellenében hat. Hasonló kérdéseket érint a *Mondta Lihogyenko* is, a kötet egyik legemlékezetesebb írása. A fanyar humorú történet hőséhez megérkezik egy tizenkilenc éves lány, Nataska, de nem világos, hogy miért. Lihogyenko, akit a helyzetet tisztázandó felhívják, azt mondja a telefonba, „Give as a present.” (61. Dőlten szedve itt és később az eredetiben.) Vagyis a lányt ajándékba küldték neki, állapítja meg némi értetlenkedés után, zavartan a férfi. A szöveg érzékletes rajzát adja a tizenkilenc éves lánynak, a férfi vágyának, és szellemesen veti fel napjaink egyik legfontosabb nyelvi kérdését, a különböző anyanyelvű emberek közötti, (többé-kevésbé ismert) közvetítő nyelven történő kommunikáció problémáit, amit Lihogyenko végletesen sarkítva úgy fogalmaz meg, hogy „szar angol”. (61., 65.) Mert a történet végén kiderül, hogy Nataskát – akit ekkorra már megcsókolt a főhős – nem ajándékként küldték, hanem meglepetésként érkezett.

A *Szellemek és szerelmek* szerzőjének van érzéke az abszurd elemek történetbe emeléséhez. Például a címadó novella fentebb már említett hőse, Péter, fél a szülei szomorúságától. Ezt úgy akarja átélhetővé tenni barátja, a narrátor számára, hogy hoz tőlük egy fél pár használt zoknit, és arra kéri őt, hogy szagolja meg. Noha ezt nem sikerül elérnie, arra rá tudja venni, hogy az én-elbeszélő a tenyerébe vegye a ruhadarabot – és a dolog működik, a barát egy csapásra megérzi Péternek a szüleihez való viszonyulását. „Péter magabiztosan mosolygott, megveregette a vállam, és azt mondta, van az anyjának egy melltűje, azzal még jobban megy.” (16.) Nem kevésbé irracionális, hogy Péter, aki fél bevallani a szüleinek, hogy elválik a feleségétől, mélyen belenyomja az ujját egy kaktusz tuskéjébe, mintegy így készítve fel magát a közlés nehéz pillanatára. Jenei prózájában ezek a mozzanatok elnyerik a helyüket, és sajátos atmoszférájú világot teremtenek. A novellákat nemegyszer különösképpen lebegővé teszi, ahogy Jenei az egyes történetelemeket egymás mellé helyezi: a szöveg olykor elindul egy irányba, de hamarosan másik pályára tér, egy felvett szálat az elbeszélő elejt, és másikhoz nyúl. Így a *Valóságos rémtörténet* című szövegben, melyet olvasva először azt hihetjük, hogy Zoliról fog szólni, akinek fő tevékenysége az, hogy politikusok körül tüsténkedik, vagyis „hivatásos sürgölődő” (80.). Később úgy tűnik, hogy a novella főhőse Károly, akiről a szöveg elején megtudtuk, hogy egy órája várja Zolit, és akiről szörnyű hivatalnok-történetet olvasunk. Az elbeszélés végén kiderül, hogy a „rémtörténet” kettős, nemcsak Károly munkahelyi kálváriájáról szól, hanem Zoli eltűnéséről is.

A *Szellemek és szerelmek* szövegei olykor már-már irracionális, szürreális módon mutatják meg azt, amit leegyszerűsítve úgy fogalmazhatnánk meg, hogy valami nincs rendben a világgal. Így a *Kis gazemberségek* című novella is, melyben Kálmán az erdőben akasztott embertől ijed meg, akiről/amelyről kiderül, hogy csak mű-ember, „tiszte” a fatolvajok elriasztása, és éjszakára leveszik, nehogy ellopják. A könyv legtöbb szereplője nem érti, hogy miért olyan az élete, amilyen, miért úgy történnek meg vele a dolgok, ahogy. A *Piercing, sneci, ostya* már említett áldozata azt hiszi, az őt kifosztó arab csak tévedésből szedte el az összes pénzét. Akár a kötet tanulságának is tekinthetnénk azt, amit a kötetzáró *Idill*-ben olvasunk: „A dolgok általában csak úgy megtörténnek...” (165.)

BÉTA

A magyar irodalom története, I. kötet: A kezdetektől 1800-ig

„A **béta verzió** vagy a **béta kiadás** egy számítógépprogramnak általában azt az első kiadását jelenti, amiben kezdeti követelményelemzésben valósítják meg az összes funkciót. Nagyon hasznos lehet a belső bemutatókhoz és előnézetekhez a vásárlók kiválasztásában, azonban labilis, és még nem érett meg a kiadásra. Némely fejlesztő erre a szakaszra **előnézetként**, **technikai előnézetként**, vagy **korai kiadásként** hivatkozik. Mivel a kiadási életciklusban az alfa szakaszt követően a második fontos szakasz, ezért a görög ábécé második betűjéről, a bétáról nevezték el.”

Wikipedia ('A szoftverkiadás életciklusa' szócikk, részlet)

Kérjünk meg egy elsőéves magyar szakos hallgatót, hogy sorolja fel, milyen 16-17. századi magyar nyelven író szerzőket ismer. Másodjára Balassit fogja említeni (miután tisztáztuk, hogy Janus a legkevésbé sem jó válasz), harmadjára Zrínyit, és ha emlékszik arra, amit énekórán tanult, akkor talán Tinódit is, no nem Tinódi Sebestyént, hanem Tinódi Lantos Sebestyént. Ez nyilván a középiskolai tantervek miatt alakult így, és talán nincs is vele komoly baj, sőt alapvetően majdhogynem jól is van így. Azt valóban elég az egyetemen megtanulni, hogy Balassi Bálint, Tinódi Sebestyén és Zrínyi Miklós mind olyan szerzők, akik jobbra saját magukat és saját költészeti/historikusi teljesítményüket képviselik, semmint egy a 16-17. század irodalmára, szövegtermésére jellemző általános trendet. Mindegyikük korának atipikus szerzője, mai tudásunk szerint igen messze állnak a normától.

Hogyan állhat elő az a helyzet, hogy az általános műveltség, a kis vagy szűk kánon olyan figurákkal van tele, akik tökéletesen alkalmatlanok arra, hogy egy kor-szak egészét mint cseppben a tengert mutassák meg? (A kérdés nyilván leegyszerűsítő és torz, hiszen ilyen reprezentatív figurákat nagyon nehéz lenne más korok kapcsán is találni, mindenesetre elgondolkodtató.) Úgy áll elő, hogy az eddigi irodalomtörténet által sugallt szűk kánon valamiféle csúcsteljesítményeket, kvázi rekordokat vett számba, és nem a mezőnyt magát szerette volna bemutatni. Sok-sok mondat következhetne itt,

Szerkesztette Jankovits László, Orlovsky Géza

Gondolat Kiadó

Budapest, 2007

704 oldal, 6000Ft

melyek hemzsegnének a sportmetaforáktól, de nem szeretnék nagyon torzítani, csak azt akarom érzékeltetni, hogy a fejlődéstörténet nem pusztán a fejlődést magát, és nem pusztán a fejlődés mögött lévő mozgatóerőket kívánja megírni, hanem legalább ennyire markánsan építi meg a kezdeményező és betetőző kiváltságos szerepét. Nekem elsősorban ez a problémám a nagyelbeszélésekkel.

Ha a 16-17. század jellemző szerzőit említeném, az átlagolvasó számára csupa unalmas, többnyire háromnövű embert felsorolnom, akik hiába voltak igen népszerűek – mindenesetre szemlátomást olvasottak –, olyan figurákat, akik azt a mezőnyt alkotják, melyhez képest emezek nagyot alkottak. A *Spenót* (az első kötet) nagyon érdekesen és izgalmasan rendezi el anyagát – történetét érzésem szerint nagyban alárendelve a fentieknek. Egy példa: a históriás ének műfaját a *Spenót* a

Reformáció évtizedeinek irodalma (kb. 1530 – kb. 1570)

A deák-irodalom

50. A históriás ének (tudósító ének)

51. Krónikás énekek és regényes históriák

fejezetekben, illetve a

A reneszánsz irodalom fénykora (kb. 1570 – kb. 1600)

A reneszánsz udvari irodalom

56. A reneszánsz szépirodalom

A verses epika

fejezetben tárgyalja. Az utóbbiban két szöveg kerül terítékre: az ismeretlen szerzőtől származó *Eurialus és Lucretia*, valamint Czobor Mihály *Aithiopika*-fordítása; kb. $\frac{3}{4}$ – $\frac{1}{4}$ arányban. Az *Eurialus és Lucretia* minden egyéb – *Spenóton* kívüli –vélekedés szerint műfajilag ugyanolyan históriás ének, mint azok, melyek az 51., regényes históriákat is tárgyaló fejezetben szóba kerülnek; valami mégis kiragadja ezt onnan. Vagy az, hogy a szöveget a kézikönyv megjelenéséig és azután is gyakran kapcsolatba hozták nagy reneszánsz költőkkel, Balassival, így érdemesnek látszik a közelében tartani, vagy az, hogy a szóban forgó megkülönböztetett szöveg már meghaladja mindazt, amit a deákos típusú história műfaja képviselhet. Két nagy esély, Balassi alkalmasint mint a verses epika képviselője is szóba jöhet, s ha nem így adódik, akkor lesz egy olyan históriás énekünk, mely udvaribb lesz minden addiginál.

Nem kívánom tovább leplezni, hogy ez a szöveg egy recenzió, melynek tárgya *A magyar irodalom története* című háromkötetes vállalkozás első könyve. És ez a hosszúra nyúlt, talán mellébeszélésnek tűnő bevezetés akkor nyeri el neki szánt értelmét, ha rápillantunk az egyelőre csukott zöld könyvre.

A címlapon Balassi Bálint híres portréja díszlik zöld alapon és délcegen.

A szűk kánon egyik – hangsúlyozom: nagyszerű – képviselője, aki minden tekintetben kilóg korának ismert irodalmából. Miért épp ő?

Mert az egyik leginkább regényfigurára emlékeztető alak a tárgyalt korszakból, vagy azért mert őt könnyen felismerik, vagy azért mert neki legalább van – és ráadásul színes – portréja?

Nem tudom. Mint ahogy azt sem, hogy miért került kép a kötet címlapjára? Nem azért hozom ezt szóba, mert a kései recenzensnek „csak a füle jutott”, hanem mert valóban fontosnak gondolom.

Az olvasó a címmel és Balassival találkozik legelőször, ha kézbe veszi a kötetet. Ha egyetemista kislányomnak hasznos karácsonyi ajándékot kereső anyuka lennék, a cím és

portré együtt azt sugallná, hogy megtaláltam: ebből majd jól megtanulja mindazt, amit a vizsgára kell, az 'í' többesjellet pedig alighanem sajtóhibának gondolnám, ha foglalkoznék egyáltalán vele. A kislányom szerencsémre sosem dörgölné az orrom alá, hogy az ajándék – noha sok szempontból hasznosnak bizonyult – nem segített olyan sokat azon a vizsgán.

Ha irodalomtörténészként venném kézbe először ezt a könyvet, kiáltó ellentmondást látnék az 'í' többesjel és a portré között, s ha hozzáolvasnám a Szegedy-Maszák Mihály írta előszót („e munka némely fejezete viszonylag kevésbé ismert művekre irányítja a figyelmet s így óhatatlanul is ösztönözheti az örökölt értékrend [kánon] módosítását” [Szegedy-Maszák, *A magyar irodalom története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 14.]), a kiáltó ellentmondás még hangosabban kiabálna.

Feltételezem, hogy a szerkesztők és a piacra dolgozó kötettervező között nem sok egyeztetés volt a külszínről, és így születhetett meg ez a furcsa kúlalak.

A kötetek előszavával foglalkozott legbelsőbban minden korábbi recenzens, így jómagam csak annyit jegyeznek meg, hogy – beláthatóan praktikus okokból – annak a kötetnek az élén áll a bevezetés, melyre talán a legkevésbé vonatkozik. Ha valamelyik kötet kapcsán többé-kevésbé harmonizáló megközelítésekről lehet beszélni, akkor leginkább az elsőre igaz ez, nyilván a kiadvány internetes edíciója esetében ez a kifogás már nem emelhető, ott az előszó nem tartozik tipográfiai okokból ide vagy oda szorosabban.

Lássuk a könyv szerkezetét. A könyv tartalomjegyzéke hármasságban adja az egyes dolgozatok leírását: a tanulmány szerzőjének neve, a tanulmány címe, majd az az évszámhoz kapcsolódó esemény, mely apropóján a dolgozat született. Ha odalapozunk a jelzett oldalhoz, a következő rendszert találjuk: az aktuális dolgozat előtt áll a tanulmány címe; a recto élőfejen ismétlődik a cím, a versón pedig az évszám és az esemény megjelölése szerepel, nem feltétlenül a tartalomjegyzékkel egyező alakban; de ami a legfontosabb, hogy nem szerepel sem az aktuális dolgozat elején, sem annak végén szerzőjének a neve, még rövidített formában sem. Ennek okát abban látom, hogy a címeken kívül más elemek ne szakítsák félbe az egyébként is töredezetten egybekapcsolható dolgozatokat, és valamiféle egységesség látsszék a kötetben. Nézetem szerint ez a megoldás csak az olvasót hozza nehéz helyzetbe, lapozgatnia kell, ha kíváncsi arra, ki írta a tanulmányt, és ami praktikusan kellemetlenebb: hiába nem szerepel a szerző neve a dolgozat előtt vagy után, ha valaki valahol hivatkozni kívánja: a szerint a modell szerint teszi majd, melyet a többszerzős tanulmánykötetekhez kínál az általa használt hivatkozási szabvány. Ami azonban végképp érthetetlen: időről időre a szerzőre vonatkozó információk jelennek meg a dolgozatok hivatkozásai után, úgy, hogy a név ismeretért előre kell lapoznia az olvasónak. Ráadásul hiába várnánk következetességet e tekintetben, teljesen kiszámíthatatlanul szerepelnek ezek a megjegyzések. Nem tudom, kinek a hibájából, figyelmetlenségéből, vagy ne adj' isten valami obskúrus koncepció mentén keletkezett Balázs Mihály Pázmány-dolgozatának tartalomjegyzékbeli soránál a következő furcsaság: Balázs Mihály / Hitvita és fabula / 1609: Hitvita és fabula. Nyilván nem ismerünk olyan eseményt, melyet hitvita és fabulaként emlegetnénk, sőt a dolgozat élőfejében már az érthető eseményt nevezi meg: 1609: Megjelenik az *Öt szép levél*.

Ami a kötet szerkezetét illeti, végtelenül egyszerű – egy-egy évszámhoz kapcsolt esemény aktualizálja egyes tanulmányok gondolatmenetét, és ezek a kronologikusan rendezett dolgozatok jelentik a történeteket. Az előszó ígéretének megfelelően valóban nem állnak össze nagyelbeszéléssé, s ez valóban csak azok számára lehet kellemetlen, akik arra számítanak, hogy valami igencsak friss és gyorsan aktualizálható igazság birtokába jutnak. A tanulmányokra többségében igazak lehetnek a fentiek, de általában a kötetre nem. Sokat és sokfélet mondtak már erről e recenzió előtt – én hajlanék arra, hogy valóban ne keressük a *Spenót* utódját e kötet(ek)ben, hanem használjuk a tanulmányokat

egyesével, s hivatkozzuk őket úgy, hogy egy olyan kötet részei, mely közös helyen jelentett meg szerteágazó témákról szerteágazó módszertanok mentén készült tanulmányokat. Furcsa, hogy míg a főszerkesztői előszó a fejlődés mentén mesélhető történetről lemond, sőt e köteteken belül látszólag teljességre sem tör, valamifajta teljességigény mégis körvonalazódik: „az kerül szóba, amit e munka szerzői lényegesnek véltek a magyar örökség megőrzése szempontjából. Amiről nem esik szó, azt kevésbé fontosnak gondolják. A területi korlátok miatt egyes fejezetek csak e vállalkozás világhálóra került változatában olvashatók.” (Szegedy-Maszák, 2007. 14–15.) Azt már csak én sejttem hozzá, hogy e másik megjegyzés is hasonlóképp értendő: „Az szerepel e vállalkozásban, amit a létrehozói a jelen távlatából fontosnak vélnek. A hiányok legalábbis részben arra vezethetők vissza, hogy némely kérdéskörök megvilágítására nem akadt megfelelő szerző. A felkérésnek sem tudott mindenki eleget tenni, és az is előfordult, hogy némely elkészült fejezetet nem tudtunk közölni.” (Szegedy-Maszák, 2007. 13.) A kötet, mely a *Spenót*ot nem kívánja helyettesíteni holisztikus törekvéseiben – finomítva: nem kíván a *Spenó*thoz hasonló holisztikus érvényt kivívni magának, addig az apologetikus előszó a jövőre nézvést mégis valami ilyesmit ígér. S ha ebben szeretnék egy kicsit kétkedni is, a kételyeket azon nyomban eloszlatja az internetes változat maga, főképp a terminusai és Horváth Iván által írt előszava. Horváth Iván következetesen *NeoSpenó*t-ként említi a szóban forgó kötetet, s az oldal is ilyen nevű linkekkel kapcsolódik az eredeti bővítendő anyaghoz. Meggondolkodtató és zavarba ejtő eljárás ez. Mit jelent a *Spenót*? Azt az akadémiai irodalomtörténetet, melyet a szakma, főképp a harmadik kötetből számítva meghaladottnak ítélt – vagy hiába a nagybetű, mégis köznévi jelentést kell mögötte keresnünk: *spenót*=irodalomtörténet. Nem mindegy ugyanis. A nagybetűs alak használata föltétlen megújítottságot jelent, és nem föltétlenül olyan megújítottságot, mely módszertanilag, filozófiájában más utakat jár, ha köznévi jelentésű, akkor pedig a nagybetű zavarba ejtő. Ha nem kapcsolódna hozzá valamiféle speciális, a *Spenó*thoz köthető jelentés, akkor hívhatnánk NeoSzerbnek, vagy NeoToldynak is. Legegyszerűbben a többszerzősség kínálkozik ilyennek – elfeledve, hogy a *Spenót* első két kötete nem vonultat fel ily nagy létszámú szerzőgárdát, mint az új irodalomtörténet.

Ha már az internetes változatnál és annak előszavánál tartunk: a Horváth Iván által írt előszó nem ismétli meg változatlan formában mindazt, amit Szegedy-Maszák Mihály előszava mond. Sőt némely pontokon komoly vitába száll vele. Valamiféleképpen „*Spenó*tosabb”-nak látja a kötet (immár a hálózatra is felkerült, és így – elnézést a keresettségért – kötetlen, vagy másképp-kötött tanulmányok) összességét. Horváth szerint nézeteik csak a fejlődésről való gondolkodás tekintetében térnek el nagyobb mértékben, s egy (enyhén szólva is kifogásolható irányú) recenzióval vitatkozva/veszekedve ezen eltérés is majdhogynem aprósággá jelentéktelenedik. Akárhogy is, a két alaphelyzet alapvetően más, Szegedy-Maszák alapkoncepciójáról beszél előszavában, melyből a szerzők ezt-azt nyilván beváltottak, mást alighanem nem, de egyenként mindent aligha. Szegedy-Maszák előszava egy lezárt (mindazonáltal nyitható s nyitásra szánt) tanulmányorozatról beszél afféle igazi előszóként, szemben Horváth Ivánnal, aki előretekint, és – hogy sikerrel vagy sem – mégiscsak programot ad (a villanyváltozat korszakbeosztásán és a fikció számonkérésén ez mintha tükröződnék is). S ha ő vegytisztán nem is, a két másik előszó (Nyerges Gábor Ádám: „A kisgömböc találkozása a *Spenó*tal”, <http://villanyspenot.hu> és Tóth-Czifra Júlia: „Kánonképző kalauz”, uo.) mindenféleképp.

Vagyis ami a kötet(ek)ben van, az a hálózatra felkerülve máris más. Dicsérhető, bántható, de főképp kiegészítendő, meghaladandó, akár érvényteleníthető is. Nincs a végén pont. Kiindulás, nem lezárt egész – de még olyan értelemben sem, ahogy a könyvváltozat: tudniillik két vastagabb, jelen esetben zöld lap határolja a 703 vékony fehérét.

Innen visszatekintve nyugodtak lehetünk, az egyik cél, hogy az *A magyar irodalom története* ne váljék nagybeszéléssé, szemlátomást teljesült. És a hálózati változat sem fog azzá válni. Hogy mivé fog, azt nehéz megjósolni. Azt hiszem, nem vagyok egyedül ezzel kapcsolatos mély kételyeimmel. Míg pedagógiailag rendkívül előremutató szándéknak és módszernek gondolom az egyetemi hallgatók (egyenrangú?) munkába vonását, addig a végletekig bizonytalan vagyok a tekintetben, hogy merre vezet ez az út. És a látszatát is szeretném elkerülni annak, hogy nem tartom rátermettnek az egyetemi hallgatókat ilyen feladatra. Elképesztően izgalmasnak gondolom a lehetőséget, sosem látott módszertani felrisszülés esélyét látom benne. Mindazonáltal nem hiszem homogénnek, sőt dimbesdombosnak tűnik a tematikus érdeklődés, mely a bővülést jellemezheti, és nemcsak azért, mert a hallgatók tanszékekhez, műhelyekhez tartoznak, s a műhelyek kutatási területekhez, így nagy eséllyel ők is az alapvetően jól reprezentált területeken lesznek szorgosabbak, mint a fehér foltokon. Másfelől, hiába cserélődött le a Wikipedia logója az internetes oldal bal felső sarkán spenótlevélre, az oldal struktúrája továbbra is megegyezik azzal, s a Wikipedia a mai napig nem tudta megvetni virtuális lábait szigorlati szakirodalomjegyzékekben: summa summárum a kutatók igencsak gyanakodva figyelik működését. Merész, és ki tudja, hová vezető tett hozzá kapcsolni az *A magyar irodalom történeteiből* kisarjadó még újabbat.

Nem nagyon mérhető még azonban, hogy pontosan mekkora lendületet vesz majd a vállalkozás, a régi irodalomra vonatkozó rész mindenesetre még alig-alig bővült. Sőt, még szűkült is: Szilasi László 1632-es évhez kötődő, Balassi utóéletét taglaló dolgozata a hálózati változatban valamilyen nem szerepel (illetve 2009. április 14-én aktuálisan nem szerepelt).

De térjünk vissza a papírváltozathoz. Az ötvenegynehány tanulmány közt akad örvendetesen friss szemléletű és némelyik arról tanúskodik, hogy vajmi kevés változott régi tudásunkon.

Jankovits László nyitódolgozata méltó kezdés egy ilyen vállalkozáshoz, és üdítő folytatás Horváth Iván székely rovásírásról írt tanulmánya, mindkettőt olyannak tartom, mely jelentős mértékben felülír bizonyos megmerevedett tudásnak, adatnak látszó furcsaságokat. A folytatást is nagy kedvvel és érdeklődéssel lehet olvasni, még akkor is, ha például Csehy Zoltán végtelenül alapos és meggyőző Janus-dolgozata után az emberben elég egyoldalú Janus-kép rajzolódik ki, de tudjuk, hogy portrérajzolás és teljes értékű áttekintés nem célja sem a szerzőnek, sem a kötetnek. (És fenntartom: a tanulmány kiváló színvonalú.)

Kétségkívüli erénye a kötetnek, hogy bizonyos szerzőket kiemel az ismeretlenség homályából, vagy komoly új, szövegkiadási vagy monografikus természetű kutatásokat foglalnak össze bizonyos részei, s e korszerűség már pusztán a tájékozódás megkönnyítése miatt is múlhatatlan érdem. Ilyen többek mellett (és elnézést kérek a hiányos példaadásért) Balázs Mihály Palaeologus-dolgozata vagy Sudár Balázs tanulmánya, H. Hubert Gabriella dolgozata is. Tovább gondolkodásra, sőt vitákra ingerlő írások is akadnak a kötetben, Szilasi László már említett tanulmánya például vagy S. Sárdi Margit, mely Telegdi Katát még nőköltőként tartja számon, noha e tekintetben aligha van szakmai konszenzus.

Sem a recenzió terjedelme, sem hozzáértésem nem teszi lehetővé, hogy minden egyes dolgozattal kimerítően foglalkozzam, annyi azonban általánosságban bizonyosan elmondható, hogy egyes tanulmányok részben vagy egészben más helyütt is olvashatók voltak már – s noha e jelenség nem példa nélkül való, a kötet tanulmánykötet-jellegét erősítik.

Ha a külsínről beszéltem először, végezetül is ide térnék vissza: nem elhallgatható, hogy a kötet tipográfiai szempontból a pályázati határidők miatt készült patyomkin-

példányok magabizonytalan szétszórtságát mutatja. Az ábrák nem egységesek, a szöveg és a margó nem képes tetemesebb marginália befogadására, sőt a tartalomjegyzék is tartalmaz hibákat.

Ha nem tudnám, hogy a kötet az internetre kerülve bővül, szűkül vagy csak egyszerűen megváltozik majd, sőt máris megváltozott, hajlamos lennék egy tanulmánykötetnyi pillanatfelvételnél tekinteni az irodalomtörténet-írás aktuális állapotáról. De mivel már önmaga beszél e változásról, és bővülést ígér – nem tekinthetem annak. Olyan helyzet állt elő, mely szerint egy szövegegyüttes bétaváltozatát olvashatjuk pénzért – míg a majdani változat ingyenesen bárkié lehet. Nem gonoszkodásból mondom mindezt: e fontos könyv nagy vállalás, nagy munka eredménye, komoly és alighanem megkerülhetetlen részekkel, de bevallottan torzóként, és e torzójelleg talán jobban mutatna a *Történetek a magyar irodalomról* cím alatt.

SZERKEZET, FUNKCIÓ, TÖRTÉNET

A magyar irodalom történetei, II. kötet: 1800-tól 1919-ig

Nem könnyű dolog recenziót írni egy olyan nagy volumenű vállalkozásról, mint a Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes munka. Különösen nem, ha a recenzens feladata a középső mű értékelése. A kötetben olvasható írások nagy száma – negyvenkét szerző hatvanhárom tanulmánya – a legnagyobb jó szándék mellett is lehetetlenné teszi, hogy a bírálat szövege ezek értékeléséből álljon össze.

További nehézséget jelent, hogy jelen esetben – ahogy azt szinte minden alkalommal, amikor a kötetek szóba kerülnek, leszögezük – korszakos vállalkozásról van szó, amely az Akadémiai Kiadó 1964-ben a *Spenót* első kötetével útjára induló szintézise óta a legjelentősebb kísérlet a magyar irodalom történetének bemutatására, s mint ilyen már a megjelenés előtt a figyelem középpontjában állt, az azóta eltelt két évben (a második kötet bemutatójára 2007 májusában került sor) pedig meglehetősen sok értékelő, magyarázó szöveg jelent meg és hangzott el – úgy az egészről, mint annak egyes részeiről – erősen leszűkítve a még informatív értékkel is bíró lehetséges kritikai észrevételek körét.

Mіндеzen okokból jelen recenzió – noha a recenzens igyekszik tárgya közelében maradni – sok helyütt túllép közvetlen illetékességi körén – a második kötet anyagán –, s olyan problémákkal foglalkozik majd, amelyek az egész vállalkozást illetik, kockáztatva ezzel a két másik kötetről írandó bírálatokkal való átfedés lehetőségét. Ennek magyarázata az, hogy *A magyar irodalom történeteiről* folyó diszkusszió ha nem is érintetlenül, de legalábbis kifejtetlenül hagyott néhány olyan kérdést, amelyek fontosak lehetnek úgy az egész, mint az egyes kötetek és szövegek tekintetében. A kritika tehát ezekbe a vélt vagy valós résekbe kíván beférkőzni, s a szerző vállalja annak ódiუმát, hogy az említett hiátusok azért maradtak kitöltetlenül, mivel azokat esetleg – a felvethető problémák sekélyessége, bagatell, esetleg kevésbé tudományos volta, a velük kapcsolatban feltehető kérdések naivitása, a válaszok evidenciája okán – nem is nagyon érdemes kitölteni. Eddig a palinódia.

A magyar irodalom történetei tudománytörténeti helyének és jelentőségének meghatározása az e tárgyban publicitást kapott szövegek (a szerkesztői önreflexióktól, magyarázatoktól a recenzióig) jelentős részében a munkának két irodalomtörténeti kézikönyvvel való összevetéséből indul ki. Az egyik a *Spenót* – és ennek kiegészítő kötetei, a *Sóska* – néven ismert akadémiai irodalomtörténet, a másik pedig az a külföldi – előbb angol, majd francia nyelven kiadott – irodalomtörténeti munka, a Denis Hollier által szerkesztett *A New History*

Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály, Veres András
Gondolat Kiadó
Budapest, 2007
927 oldal, 6000Ft

of French Literature, amelynek mintájára a magyar szerkesztők elképzelték saját vállalkozásukat.

A kettő közül az előbbi az általánosabb, s ennek oka egyszerűen abban keresendő, hogy *A magyar irodalom történetei* potenciális olvasói és véleményezői közül az akadémiai irodalomtörténetet mindenki ismeri, míg a Denis Hollier által szerkesztett könyvet kevesebben és kevésbé. Értelemszerűnek tűnik a *Spenóttal* való összevetés azért is, mivel a két munka bizonyos vonatkozásokban – a tárgy relatív azonossága, a magyar kultúra terében betölteni kívánt funkció tekintetében – több felületen is érintkezik egymással, hiszen mindkét mű olyan nagy volumenű (s mint ilyen a hazai közegben kivételesnek számító) vállalkozás, amely a magyar irodalom történetének/történeteinek áttekintésére tesz kísérletet. A két könyv azonban, ahogy azt a szerkesztők számos alkalommal hangsúlyozták, koncepcióját, történelem- és irodalomfelfogását, módszertani alapelveit stb. tekintve olyan lényegi eltéréseket mutat, amelyek kétségeket ébresztenek a túlzottan komoly összevetések értelmét illetően.

Feltűnő, hogy ennek ellenére az összehasonlításnak a két irodalomtörténetet összekapcsoló gesztusai nemcsak a kritikusok és olvasók oldaláról, hanem olykor a készítőik részéről is hangsúlyossá válnak. Szimptomatikus jelenségként értelmezhetőek például a (márka)név „elbirtoklására” tett kísérletek. A második kötet akadémiai bemutatóján – az MTA honlapjának hírvonatában (2007. május 11.) olvasható beszámoló szerint – a harmadik kötetben szerzőként szereplő Marosi Ernő azt mondta, hogy *A magyar irodalom történetei* szakít ugyan a *Spenóttal*, ám annak előzetes ismeretét feltételezi, használati módját pedig a könyv színére utalva – a diszkuszióban néha felbukkanó gasztronómiai vagy konyhakerti viccel – a „spenót-paradicsommal” való fogyasztásában jelölte meg.¹ Hasonló eljárásra a bírálói oldalon is akad példa, így a *Magyar Narancs* kritikusa könnyen gyártott retorikai fegyvert a „gasztronómiából”, amikor ugyancsak a *Spenóttal* való összevetést hangsúlyozó *Csekély tápérték* címet adta az első kötetet illető kritikájának² (megjegyezném, hogy noha a cím a kontextus miatt valóban találó, de az első kötet tartalmának jellemzésre használva nem tartom igazságosnak).

Ennél is tanulságosabb az online verzió esete. Az internetre fellépő könyv álneve – stíluszerűen: nickname – *Villanyспенót*, *Neospenót* avagy *Wikispenót*. A Horváth Iván által szerkesztett internetes változat nagyon fontos kezdeményezés, számos olyan lehetőséget tartalmaz, amelyek a könyv számára nem állnak rendelkezésre, illetve a (jelenlegi) nyomtatott verzió tekintetében megfogalmazott problémák – amennyiben e felvetések jogosnak, ésszerűnek bizonyulnak – ebben a könnyebben alakítható változatban orvosolhatók.³ Az online verzió névválasztását, amellet, hogy érteni vélem, a szerkesztők miért döntöttek ezen lehetőségek mellett – bejáratott nevek, könnyebb bevésődés, több találat stb. –, meglehetősen kedvezőtlennek tartom. Egyfelől a név azt a benyomást kelti, mintha a hatvanas években készült irodalomtörténeti szintézis került volna fel a netre, s noha ennek az elképzelésnek a téves volta azonnal kiderül, mihelyt az oldal használója belekezd a szövegek olvasásába, a névadás még továbbra is azt sugallja, mintha az új vállalkozás csak a *Spenót* – pusztá hiánypótlás igényével született – kiegészítése volna. A másik név, a *Wikipédiára* utaló előtag ugyancsak nem szerencsés. A „szabad enciklopédia” ugyan számos előnnyel rendelkező rendszer, amelynek különböző nyelvű változatai más-más tárgykörökben egészen

¹ Vö. www.mta.hu/index.php?id=634&no_cache=1&backPid=390&tt_news=4845&cHash=1745057d73

² László Ferenc: „Csekély tápérték”, *Magyar Narancs*, 2007. május 31.

³ Ezekről a lehetőségekről legbővebben Bojtár Endre recenziójához kapcsolódó margináliáiban Szilágyi Ákos írt a 2000 hasábjain. Vö. Bojtár Endre: „Szegedy-Maszáék Mihály (szerk.)/ A magyar irodalom történetei”, 2000, 2007. november 51–64.

jól használhatóak, általában véve azonban a köznyelvben a *Wikipediáról* szerzett ismeret a sekélyes, megbízhatatlan tudással asszociálódik. Ez persze nyilvánvalóan nem érvényes a *Wikispénót* esetében, de egy minden bizonnyal „marketing” szempontokat is figyelembe vevő névválasztásnál ezektől az értelmezési lehetőségektől nem szerencsés eltekinteni.

Áttekintve *A magyar irodalom történeteiről* született értékeléseket, úgy tűnik, hogy a rendre felbukkanó többféle kifogás, a kötetekkel kapcsolatban megfogalmazódó hiányérzet *nem elsősorban* a vállalkozás tudományos értékét illeti – bár akadnak ilyenek is, az egyes részproblémákat firtató számos nyilatkozat mellett megemléltendő Papp Endre egyértelműen támadó hangvételű és a vállalkozást lényegében a maga teljességében elutasító írása⁴ –, sem általában véve a koncepció egésze, sem az egyes szövegek minősége tekintetében. Talán még az is megkockázatható, hogy nem is a kötetekben kibontakozó kánonnal⁵ szembeni ellenérzésen alapul, bár természetesen többen említettek fájdalmas hiányokat – amelyek

⁴ Papp Endre: „Rút sybarita váz». A nemzetnélküliség programja A magyar irodalom történetében”, *Hitel*, 2008. február, 97–118. Papp gondolatmenetével szembeni kifogásait Tóth-Czifra Júlia hosszan és meggyőzően fejtette ki a *Kritika* szeptemberi számában, s ehhez hasonló szellemben nyilatkozott róla Margócsy István is az *Irodalomtörténetben* megjelent recenziójának egyik lábjegyzetében. (Vö. Tóth-Czifra Júlia: „Kánonképző kalauz”, *Kritika*, 2008. szeptember, 16–18., illetve Margócsy István: „A magyar irodalom története, II., 1800-tól 1919-ig”, *Irodalomtörténet*, 2008/2. 296.)

⁵ A kötetekben megjelenő kánon léte, vagy nemléte kérdésében az ebben állást foglalók, úgy tűnik, annak fényében döntöttek egyik vagy másik lehetőség mellett, hogy figyelembe vették-e az internetes verzióval kapcsolatban tett szerkesztői ígéreteket. Maguk a szerkesztők nyilatkozataikban – a különböző, ezt erősítő grammatikai lehetőségeket (többes szám, feltételes mód, jövő idő) kihasználva – igyekeztek nyitva hagyni a kérdést. Szegedy-Maszák Mihály a kötetekhez írt előszavában egyfelől feltételes nyitban úgy fogalmaz, hogy a „munka némely fejezete viszonylag kevésbé ismert művekre irányítja a figyelmet, s így óhatatlanul is ösztönözheti az örökölt értékrend (kánon) módosítását”, másfelől elismeri, hogy „az egyes fejezetekben megvilágított kérdéskörök szigorú válogatásra engednek következtetni”, ám (ha jól értem) ennek eredményeként nem egyetlen, hanem – a kötetekben közreműködő szerzők által kialakított – többféle kánon körvonalazódik, „az körül szöbe, amit e munka szerzői lényegesnek vélnek a magyar örökség megőrzése szempontjából”. (Vö. Szegedy-Maszák Mihály: „Előszó”, in: *A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, Gondolat, Bp., 2007. 14.) Ehhez hasonlóan utasította el a főszerkesztő az *Élet és Irodalomban* Várkonyi Benedek a három kötetben körvonalazódó új kánon lehetőségét firtató kérdésére válaszul az egyféle kánon kialakításának szándékát: „Ne legyen egyetlen magyar irodalmi kánon. Többféle kánon legyen. Legyen meg az olvasónak az a szabadsága, hogy válasszon közülük.” („Irodalmi történetek”, *Élet és Irodalom*, 2007. június 1. 17.) A bírálatukban a könyvre koncentráló kritikások többsége felismerni vél a kánon átalakításának szándékára utaló jeleket a kötetek szerkesztésében. Így Poszler György megjegyzi, annak ellenére, hogy a deklarált célkitűzések értelmében a szerkesztők nem akartak új kánont körvonalazni, azonban – szándékolatlanul – a válogatásban mégis ezt teszik. (Vö. Poszler György: „A többes szám irodalomelmélete”, *Élet és Irodalom*, 2007. szeptember 21. 28.) Margócsy István recenziójában a 19. századi magyar irodalmi kánon újrafogalmazására tett komoly kísérletet ismer fel a második kötetben, aminek jogosságát és jelentőségét nem vitatja, sőt alapvetően támogatandónak állítja azt, ám komoly hiányként szól arról, hogy a könyvben ez anélkül körvonalazódik, „hogy e rekanonizálást általános érvénnyel képviselné vagy magyarázná” (vö. Margócsy, i. m., 297.) Bojtár Endre az *Előszó* egy passzusára hivatkozva kijelenti, hogy „új, de legalábbis módosított hazai kánonra született javaslat” (vö. Bojtár, i. m., 54.). A másik oldalon helyezkednek el azok a vélemények, amelyeknek képviselői az online verzióban rejlő lehetőségekkel is számot vetnek. Bojtár előbbi kijelentéséhez írt margináliájában Szilágyi Ákos egyfelől megjegyzi, hogy az irodalom posztkánoni állapotban van, s így az új irodalomtörténetben is „számtalan kánon él egymás mellett, bárha jobbra implicit formában”, másfelől úgy véli, hogy a szerkesztők által nyújtott válogatás „csak akkor léphetne fel valamilyen (...) magyar irodalmi kánon igényével, ha a szövegekpusz és három vaskos kötetbe dermedve változtathatatlanná, lezárttá válna, nem jelenne meg saját adekvát formája szerint a hálón, olyan rendszerben, amely először is nyitva hagyja a szövegekpuszt a továbbírás előtt (...) másodsor pedig biztosítja a felhasználó számára a tárgyak, témakörök, művek, szerzők stb. tartalmilag teljesen egyforma hozzáférést” (2000, 2007. november,

egy részét a szerkesztők ésszerűen indokolták, Margócsy István a második kötetről írt recenziójában pedig elvállalta a *Történetek* ezen részének leggyakrabban emlegetett hiányosságáért, Petőfi alulreprezentáltságáért a felelősségből rá eső részt⁶ –, illetve kifogásolták bizonyos szerzők túl hangsúlyos szerepeltetését. Mivel ilyen jellegű problémák gyakorlatilag bármely irodalomtörténeti összefoglaló vonatkozásában felvethetők, a hiányok firtatása – noha azokra hosszabban-rövidebben a kötetek csaknem minden recenzense utalt – a méltányosabb kritikákban nem vált alapvető bírálati szemponttá.⁷ Az internetes verzió, amely a szerkesztők ígérete szerint a nyomtatott változatnál jóval bővebb – sőt folyamatosan bővíthető – lesz, remélhetőleg javarészt megszünteti majd a szóvá tett hiányosságokat.

Ennél sokkal komolyabbnak érzem azt az ugyancsak többek által feltett kérdést, hogy – jelenlegi formájában – ki, mire és hogyan tudja használni *A magyar irodalom történeteit*? Az efféle korszakos irodalomtörténeti vállalkozások esetében ugyanis óhatatlanul megfogalmazódnak bizonyos elvárások ebben a tekintetben (is). Elsősorban az, hogy a mű önállóan is használható kézikönyvként funkcionáljon az adott tárgyerület iránt érdeklődők számára.⁸ Ennek a funkciónak a deficitje az, ami érzésem szerint a kötetekkel szembeni kifogások jelentős részéért felelős. Nevezetesen, hogy miközben a szerkesztői célkitűzések szerint az új irodalomtörténet számos igencsak fontos vonatkozásban szakít a *Spenóttal* – elvetve a nagy elbeszélés idejétmúlt koncepcióját, annak minden járulékos elemével együtt, nem adva szerzői portrékat, pályaképeket stb. –, ugyanakkor mintha kimondva-kimondatlanul feltételezné a meghaladni kívánt megelőző korszakos mű ismeretét. Ha csupán az összehasonlítás kedvéért kicsit tájékozódunk a *Spenót* megjelenése körüli diszkusszió szövegeiben, akkor kiderül, hogy noha az akadémiai irodalomtörténet készítői és kritikusai, az akkori új szintézis céljainak és módszereinek definiálásakor szükségszerűen összevetették azokat a leváltani kívánt úgynevezett polgári irodalomtörténet-írással, ez azonban nem tette kétségessé, hogy a munka olyan önálló kézikönyvként használható, amely nem igényli olvasójától – hogy ne az új munkával nehezen összemérhető egy szerzős szintézis, hanem mind a *Spenóthoz*, mind *A magyar irodalom története*ihez hasonlóan nagy szerzőgárdát mozgósító mű legyen a példa – mondjuk, a Beöthy Zsolt és Badics Ferenc által szerkesztett irodalomtörténet ismeretét.⁹ Ezzel szemben *A magyar iro-*

54.). Hasonlóan vélekedik az internetes verzió jelentőségét ugyancsak hangsúlyozó Tóth-Czifra Júlia is: „*A magyar irodalom történetei* úgy hoz új, sokféle, de hatásukban egynemű elemekből felálló elvi rendszert a magyar irodalomtörténet-írásba, hogy nem jelöl ki kánont.” (Tóth-Czifra, im., 16.)

⁶ Margócsy, i. m., 298.

⁷ Bányai János kritikájában – miután hangot ad bizonyos szerzők kihagyásából fakadó hiányérzetének – a következő igencsak megfontolandó megjegyzéssel utasítja el a hiánylista összeállítását mint bírálati szempontot: „*A magyar irodalom történetei* nem leltárkönyv, hanem több (irodalom)történet lehetőségét felmutató tanulmányok gyűjteménye, ahol a választás bizonyos mértékig nem csupán a szerkesztők (...) szándékát mutatja, hanem a szakértő és megbízható szerzők megbízásának személyi és szakmai korlátjait is”. (Bányai János: „A magyar irodalom történetei, III., 1920-tól napjainkig”, *Irodalomtörténet*, 2008/2. 303.)

⁸ A recenzensekkel ellentétben a készítők mintha óvakodnának kézikönyvnek minősíteni *A magyar irodalom történeteit*, ám Rácz I. Péter Szegedy-Maszák Mihállyal készített interjújában a főszerkesztő kijelenti: „A munka kézikönyvnek tekinthető, mely egyúttal igyekszik összképet adni a magyar irodalomtudomány jelenlegi állapotáról.” (<http://litera.inition.hu/hirek/a-magyar-irodalom-tortenetei-0>)

⁹ A szóban forgó szintézis az új irodalomtörténet tekintetében már csak azért is érdekesnek mondható, mivel az első kiadáshoz írt 1895-ös keltezésű előszavában Beöthy a vállalkozás célja és az ebből adódó szerkesztési gondok tekintetében – noha természetesen más kontextusban és eltérő teoretikus alapállásból – néhány, *A magyar irodalom történetei* vonatkozásában megfogalmazódott kérdésre emlékeztető problémára reflektál: „A könyvet a magyar irodalomtörténet munkásainak egy nagyobb társasága írta, számszerint 41-en. Így egyfelől minden egyes cikk oly szak-

dalom történeteit tárgyaló szinte minden bírálat alapvető kérdéseként megfogalmazódó, a „műfaji” definíciót illető bizonytalanságnak a hátterében, vagyis, hogy számos bíráló az irodalomtörténeti kézikönyv helyett inkább a tanulmánygyűjtemény megnevezést tartja megfelelőnek a kiadvány vonatkozásában,¹⁰ úgy vélem ilyen, a kötetek „használati értéke” tekintetében felmerülő kételyek vannak.

Minderre persze egyszerűen azt is lehet válaszolni, hogy az említett két korábbi szintézis között teoretikus tekintetben kisebb a távolság, mint a *Spenót* és *A magyar irodalom története* között (Margócsy István recenziójának *Búcsú a volgai lovastól* című részében éppen ebben látja a könyv legnagyobb érdemét).¹¹ Hogy azokban ugyan mások az előadott történet fordul- és csúcspontjai, de mindkettőben van egy elbeszélte történet, fordul- és csúcspontokkal, más a terminológia és a mögötte álló ideológia, de mindkettő jól felismerhetően egyféle irányba tereli a történetet és annak olvasóját, hogy mindkettő „teljes lefedettségre” törekszik, vagy legalábbis igyekszik felkelteni ennek illúzióját. Ám amennyiben mindez így van, az csak még súlyosabbá teszi azt a kérdést, hogy *A magyar irodalom története* olvasójának miért kell úgy éreznie, hogy továbbra is rászorul a *Spenóra*? Miért kell előbb átküzdenie magát az időszerűtlen nagyelbeszélésen (ráadásul egy olyan nagyelbeszélésen, amely – mint azt a főszerkesztő egy interjúban kifejti – diktatorikus egységesítés eredményeképpen jött létre),¹² miért kell megismerkednie a kétes érvényűnek ítélt korszakvíziókkal, sok esetben ideológiailag terhelt portrékkal? (Félreértés ne essék, nem a *Spenót* sutba dobása mellett érvelek, ebben a tekintetben Angyalosi Gergely kritikájának álláspontját érzem magamhoz közel állónak, amely szerint egyrészt az akadémiai irodalomtörténet számos erénnyel – jól megírt, tudományos tekintetben mindmáig értékesnek tekinthető részekkel – bír, s mint ilyen továbbra is fontos és hasznos munka, másrészt, mivel a maitól gyökeresen eltérő közegben született, „vajmi keveset nyerünk azzal, ha a *Spenót* vagy a *Sóska* bírálatából kiindulva akarunk egy új magyar irodalomtörténetet létre-

ember tollából kerülvén, kinek az illető tárgy sajátlagos tanulmányai körébe esik, ez a mód megbízhatóság és alaposság tekintetében is biztosítékot nyújt. Másfelől kiváló írók közreműködése által a munka érdekes és becses emléke irodalomtörténetünk jelen állásának. Tisztában voltam a nehézségekkel, melyekkel e terv alapján a vállalatnak meg kell küzdenie, sőt a vele járó bajok kikerülhetlenségével is. Utólag is látom, hogy az egyes cikkek terjedelmében, sőt némileg a felfogásban is mutatkoznak egyenetlenségek, melyeken a szerkesztőségnek segítenie bajos vagy éppen lehetetlen volt. De most is meg vagyok győződve róla, hogy az előnyök, melyeket a munka éppen illetően módon készültének köszön, sokkal nagyobbak, hogy sem a méltányos bírálótól némi elnézést ne remélhetnénk addig is, míg módunk lesz talán újabb kiadásokban, hovatovább egyöntetűbbé alakítani.” (*A magyar irodalom története*. Képes díszmunka két kötetben. [megindította és vezeti: Beöthy Zsolt, szerkeszti: Badics Ferenc], harmadik kiadás, Athenaeum, Bp., 1906. I. kötet, V–VI.)

¹⁰ Vö. „Mit tud másként? Kerekasztal-beszélgetés *A magyar irodalom története* munkáiról”, *Korunk*, 2008/5. 15–28.; Bojtár, i. m., 58.; Hargitay Emil: „A magyar irodalom története, I., A kezdetektől 1800-ig”, *Irodalomtörténet*, 2008/2. 289.; Margócsy, i. m., 299.; Bányai, i. m., 314.

¹¹ „E könyv legnagyobb eszmetörténeti és szakmai módszertani érdeme, amely minden szempontból dicséretet érdemel, az a nagy szabású szemléletváltás, mellyel a történetiség tárgyát megközelíti. A magyar irodalomtörténet-írási hagyomány Toldy Ferenctől indulóan, Horváth János hatalmas életművén át egészen a nagy akadémiai hatkötetes irodalomtörténetig (a *Spenótig*), lényegében mindvégig egy princípium alapján dolgozott: valamilyen módon ki akarta mutatni azt a nemzeti állandót, amely ha különböző megnyilvánulási formában is, de szubsztanciálisan ott rejlik a magyar irodalom mint szándék, mint gesztus, mint megvalósulás alján. (...) Szegedy-Maszák Mihály, mikor felbontotta a nagy egység utópiáját, alighanem a legindokoltabb teoretikus lépést tette meg egy újabb történetiség irányába...” (Margócsy, i. m., 295.)

¹² „A »Spenót« egyszerű képlet volt. Akkor még szigorú cenzúra létezett, egyetlen intézmény irányította a munkálatokat, amely tulajdonképpen erre jött létre: az Akadémiai Irodalomtörténeti Intézet. A véleménykülönbségeket kiegyenlítették. Nagyon határozottan, sőt olykor szinte kegyetlenül.” (*Élet és Irodalom*, 2007. június 1. 17.)

hozni”).¹³ Ezek a problémák azonban elvezetnek ahhoz a nagyon kellemetlen kérdéshez, hogy mindez azt jelenti-e, hogy azzal a koncepcióval, ami *A magyar irodalom történeteinek* sajátja, nem is lehet magában megálló kézikönyvet szerkeszteni? Olyat, ami úgy képes betölteni – a kézikönyvekre jellemző – tájékoztató és oktatási funkciót, hogy mindemellett nem enged alapelveiből, vagyis nem alkot bizonytalan érvényű nagyelbeszélést, nem jelöli ki a történet célját, de reprezentálja a tudományterület sokféleségét, szabadságot biztosít szerzői számára saját metodológiai elveik érvényesítésére, nem törekszik terminológiai homogenizálásra, nem „dolgozza össze” az egyes szövegeket. Egy ilyen munka ugyanis sokkal kevésbé szorulna a másfelől erősen – néha talán túl erősen és olykor elég reflektálatlanul – bírált elődje támogatására.

A feladat megoldása, úgy vélem, nem lehetetlen. Már csak azért sem, mert a megoldáshoz nem kell gondolat kísérleteket végezni, ugyanis – véleményem szerint – létezik ilyen irodalomtörténet. Arról a francia irodalom történetét feldolgozó sokszerzős munkáról van szó, amelyet Szegedy-Maszák Mihály előszavában (és egyéb nyilatkozataiban) *A magyar irodalom története*i elsődleges mintájaként jelölt meg. A magyar és külföldi munkák kapcsolatáról ugyan már többen megemlékeztek – a kötetekről folytatott kolozsvári vitában Keszeg Anna és T. Szabó Levente az angol, recenziójában Angyalosi Gergely pedig a francia nyelvű verzióra alapozta állításait¹⁴ –, ennek ellenére néhány talán apróság-nak tűnő, ám véleményem szerint mégiscsak fontos részletről érdemes szót ejteni.¹⁵

A két könyv között már első pillantásra is számos hasonlóság figyelhető meg, ezek megléte nem titok, hiszen – ahogy arról már szó esett – Szegedy-Maszák Mihály több helyütt is felhívta a figyelmet a közöttük lévő kapcsolatra, s a két kötet előszavai is több ponton érintkeznek. A konvencionális/klasszikus irodalomtörténeti szintézisekhez szokott olvasót – mindkét esetben – meglepheti már a kötetek tartalomjegyzéke is. (Ennek hangsúlyozása első pillantásra talán értelmetlennek tűnik, de reményeim szerint nem lesz az. Eljárásom védelme érdekében Toldy Ferencre hivatkoznék, aki – természetesen az itt tárgyalt munkától jelentősen eltérő – *A magyar nemzeti irodalom története*nek előszavában a tartalomjegyzék alapos és sokszori átnézésére buzdít, mivel az „nemcsak a könyv szerkezetével ismertem meg, s a benne való tájékozódást könnyíti, hanem az irodalmi korokat is folyton szem előtt tartani segít”.¹⁶ Ezzel csupán azt kívántam jelezni, hogy a tartalomjegyzék *A magyar irodalom története*i esetében is sok mindent elárulhat a szerkesztők koncepciójáról, szándékairól.) A tartalomjegyzék felépítése a magyar és az angol nyelvű kiadványokban meglehetősen hasonló, ám akadnak apró, de talán mégis meghatározó különbségek már ebben a tekintetben is. A lista elkészítése a két vállalkozás esetében a deklarált elvek szintjén azonos módon történt, vagyis a szerkesztők az adott – magyar, illetve francia – irodalom története vonatkozásában valamilyen szempontból fontosnak vélt események és a hozzájuk kapcsolódó dátumok sorozatát állították össze. A tartalomjegyzékben megjeleníthető négy lehetséges adat – vagyis az időpont, az esemény, a szerzői név és a tanulmányok címe – közül az angol és magyar irodalomtörténet mást és máshogyan használ fel, ami talán szóra sem érdemes semmiség, talán nem az. Az *A New History of French Literature* tartalomjegyzéke szellősebb. A bal oldalon az évszám és az abból kiinduló tanulmány címe, a jobb oldalon a szerző neve és természetesen az oldalszám található. A jegyzékben megadott cím csupán utal az itt nem, csak az egyes szövegek előtt leírt esemény jelentőségére (például (1827, December) *Drama*; (1884) *Deca-*

¹³ Angyalosi Gergely: „Százharminchat kicsiny irodalomtörténet”, *Beszélő*, 2008/2. 105.

¹⁴ Vö. *Korunk*, 2008/5. 20–21; illetve Angyalosi, i. m., 107–108.

¹⁵ A következőkben a könyv első kiadására támaszkodom. (*A New History of French Literature*, Denis Hollier [ed.], Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts–London, England, 1989.)

¹⁶ Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 15.

dence; (1754) *From Natural Philosophy to Scientific Discourse*; (1954) *On Certain Tendencies of the French Cinema* stb.). A magyar munka tartalomjegyzéke ezzel szemben mind a négy elemet tartalmazza. A bal oldalon föntről lefelé haladva közli a szerző nevét, a tanulmány címét, az évszámot, végül az eseményt. Mindez természetesen elintézhető egy kézlegyintéssel is, mondván pusztán tipográfiai kérdésről van szó, aminek nincs igazán jelentősége a koncepció egészét tekintve, én azonban mégis innen indulva fejteném ki azon differenciák sorát, amelyek végül esetleg jelentős eltérésekké állhatnak össze, kockáztatva ezzel a túlértelmezés lehetőségét, de talán még ez is tanulságos lehet.

Miről is van szó? Azzal, hogy *A magyar irodalom története*i a szerzői nevek esetében mind pozicionálisan, mind betűtípus és méret tekintetében erősebb kiemeléssel él mint angol nyelvű mintája, mintha inkább az egyéni teljesítményt hangsúlyozná, erősítve az egyes szövegek önállóságának – amire egyébként az Hollier szerkesztette kiadvány bevezetője is kitér – érzését, ami alapvetően pozitív törekvésként értelmezhető egyfelől, másfelől viszont, mivel azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy egy gyűjteményes kötetet tart a kezében, amelynek szövegei inkább külön-külön, semmint összességükben bírnak jelentőséggel, már a kezdet kezdetén megalapozza a műfaj tekintetében többekben megfogalmazódott kételyeket. (Megjegyzendő, hogy Bojtár Endre recenziójában felhívja a figyelmet arra, hogy *A magyar irodalom története*i az egyes tanulmányoknál nem közli a szerzői nevet – az Hollier-féle kötet ezt az egyes szövegek után tünteti fel –, s ebben a könyv egyetlen olyan elemét véli felismerni, ami a szövegek „nemcsak egymásra, hanem egymásból következését” sugallja.)¹⁷ Természetesen az elgondolás alátámasztására találhatóak érvek, akár történetiek is. Egy pillanatra felidézve a jól ismert *Spénót* tartalomjegyzékét, emlékezhetünk, hogy abban szerzői nevek tulajdonképpen nem szerepeltek, csupán a fejezetcímek után zárójelben elhelyezett monogramok, amelyek alapján a szerzők listájából – amennyiben azt az olvasó szükségesnek gondolja – visszakereshető a szövegrész írója. A *Spénót* szerkesztőinek eljárása nyilván a konstrukció egységességét, homogenitását volt hivatva kifejezni, amely az – e koncepció szerint kevésbé lényeges – egyéni teljesítmények felett érvényesült. Ebben az összefüggésben az új irodalomtörténetben alkalmazott eljárás mint a sokféleség deklarálása a szakítás gesztusrendszerébe illeszkedik. Az Hollier-féle francia irodalomtörténetben viszont a kiemelt komponensek az évszám és a tanulmány – az esemény szűkszavú interpretációjaként is fölfogható – címe. A tartalomjegyzék tehát, ha úgy tetszik, értelmezett évszámlista, amely egyfelől nem kelti azt az illúziót, hogy valamiféle megkérdőjelezhetetlenül objektív adatsorról lenne szó, hiszen erre a célra alkalmasabb lett volna az esemény leírásának, semmint egy szerzői értelmezésként kezelhető címnek a közlése a jegyzékben, másfelől viszont ezekből az „értelmezésekből” nem bomlik ki semmiféle nagyelbeszélés, hiszen az évszámsor nem tagolódik korszakokra, a címekben nem igazán történik egymásra utalás, már csak azért sem, mert azok egymással nem feltétlenül összevethető jelenségekre – műfajok, intézmények, viták, poétikai elvek, politikai csoportok stb. – vonatkoznak. Maga a jegyzék – a magyar irodalomtörténetnél jóval inkább –, a kötetben szerzőként szereplő Hayden White szavaival élve „a modern történetíró társadalom *doxája*”¹⁸ szerint a történeti megjelenítés három alapvető formája közül az annalesre emlékeztet, amennyiben abban a parataktikus jelleg érvényesül, hiszen az események kiválasztásában természetesen működtek ugyan bizonyos értékszempontok, de nincs az egészet összefűző felettes konstrukció – vagy legalábbis az nem tűnik ki a listából –, az egyik eseményről a másikra való átmenet jelöletlen marad, nem láttat feltétlenül azonosságokat, nem sugall az egyes jelenségek közötti szükségszerű megfeleléseket, metaforikusság helyett metonimikusság uralja. Mivel a modern történeti elbeszélések jellegzetessége a teljesség és folyamatosság kialakítá-

¹⁷ „Az írások nemcsak egymásra, hanem egymásból következését kissé gyermektegy módon kizárólag az sugallja, hogy az egyes fejezetek éléről hiányzik a szerző neve, az csak (az olvasó némi bosszúságára) a tartalomjegyzékben kereshető meg.” (Bojtár, i. m., 56.)

¹⁸ Hayden White: „A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében”, in: uo., *A történelem terhe*, 109.

sának igénye, ahogy Hayden White megjegyzi, az annales a maga elvarratlan szálaival, hiátusaival „meglehetősen frusztráló, ha nem zavaró a modern történetolvasó elvárásaihoz és információigényéhez képest”.¹⁹ Természetesen nem lehet azt állítani, hogy akár a szóban forgó francia irodalomtörténet, akár az azt mintául választó magyar vállalkozás annalesszerű lenne a maga teljességében, hiszen mindkét esetben többé-kevésbé kifejtett módon lehetséges történeti elbeszéléseket adnak a tanulmányok. Pusztán annak jelzésére törekedtem, hogy a tartalomjegyzéknek az annaleshez közelítő formája mint a történeti valósággal kapcsolatos lehetséges elképzelés deklarációja – ahogy a Toldy-féle szintézis, vagy a *Spenót* esetében is –, egyfajta állásfoglalás kifejezése, amely ebben az esetben is kétségkívül referenciális (hiszen valós események számbavételéről van szó), megjeleníti tárgyának időbeliségét, ám nem alakít ki a bemutatott események spekulatív alapon való összefűzéséből létrehozott hierarchikus rendet.

A magyar irodalomtörténet a történeti idő ilyenén módon való kezelésében csak bizonyos mértékig követi előképét. Az Hollier nevével jelzett vállalkozásban – ennek észleléséhez ismételtelen elégséges a tartalomjegyzék áttekintése – ugyanis nem csak arról van szó, hogy a tagolatlan évszámsor közlésével elkerüli a korszakolás kényszerét, mert ez a *A magyar irodalom történetei* esetében is így van. Ha végignézzük az angol nyelvű irodalomtörténet évszámlistáját, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a szerkesztők nagyon változatos eljárásokat alkalmaztak az összeállításakor. A pontoszerűen megadott, egyetlen napot kijelölő – például 1277, 7. March – datálástól, a több éven átívelő – ilyen a nagyjából a két világháború éveire is kapcsolódó (1914–1918, illetve 1940–1944) két tanulmány – szakaszok is adhatják egy-egy fejezet kiindulópontját. Természetesen ezek a keretek nem jelentik (ahogy a magyar irodalomtörténet esetében sem) a tanulmányok tárgyának behatárolását –, hiszen például az említett, dátumként az első világháború éveit megadó (eseményként itt *World War I* szerepel), s elsősorban az e korszakban megjelenő háborús regények jellegzetességeivel foglalkozó tanulmány valódi témája időben jócskán túlterjed az említett intervallumon, s látóterébe esnek olyan, a tárgyalt problémakörrel szorosan összefüggő, ám időben attól viszonylag távoli alkotások is, mint Céline *Utazás az éjszaka mélyére* (1932) című regénye, vagy Jean Renoir *A nagy ábrándja* (1937) –, annak deklarálását azonban igen, hogy az irodalmi/kulturális jelenségek akár csak időbeli kiindulópontjukat tekintve is összetettebbek lehetnek annál, semhogy egy történeti feldolgozásukra vállalkozó mű egyféle ritmus szerint volna tagolható. Arra is példát nyújt a tartalomjegyzék, hogy a történeti időben nemcsak egymásra következések, hanem olyan egyidejűségek, párhuzamosságok is léteznek, amelyek egyaránt jelentőssé válhatnak. Jó példa erre, hogy az időkeretként a második világháború, konkrétan Franciaország megszállásának éveit (1940–1944) megadó, az ellenállás és a költészet összefüggéseiről értekező írás után ugyanezen intervallumba eső – 1941-es, 1942-es évszámokkal jelölt –, ám az előzőtől eltérő kérdéseket boncolgató szövegek is olvashatók. *A magyar irodalom történetei* második kötetének évszámsora ehhez képest kissé mechanikusnak tűnik. Az évszámok kijelölésétől a második kötet lefelé – hónap, nap – vagy felfelé – hosszabb intervallumok – alig mozdul el. Előfordul ugyan, hogy egy tanulmányt két évszám is jelez, de ezekben az esetekben vagy két konkrét mű megjelenéséről s ezek összekepcsolásáról van szó – mint a kötet első szövegében, Onda Csaba tanulmányában (1801, 1805 Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla* – Kisfaludy Sándor: *A' Kesergő Szerelem*) –, vagy egyszerűen a datálás bizonytalanságáról – mint Kappanyos András a kötetben szereplő egyik tanulmánya esetében: 1853–1854 (?) Vörösmarty Mihály: *Előszó* –, mint ahogy előfordulnak olyan évek is (például 1857), amelyhez több esemény is köthető, de ezek egymáshoz viszonyított időbeli pozíciója – a tartalomjegyzékben legalábbis – nem válik nyilvánvalóvá. (Az igazság kedvéért megjegyzendő, hogy az első kötetben mindkét variációra

¹⁹ Hayden White, i. m., 115.

akad példa. Jankovits László *A Mohács előtti humanista költészet szakaszai* című tanulmánya Hunyadi Mátyás halálának dátumához – 1490. április 6. – kapcsolódik, s az egyetlen olyan szöveg, amely napra pontosan jelöli meg a dátumot. Mint ahogy több évnyi – évtizednyi, évszázadnyi – időintervallumot megadó jelzések is előfordulnak ugyanitt, ám ezek a legtöbb esetben ugyancsak a datálás bizonytalanságára utalnak. Továbbá az első és a harmadik kötetben is több tanulmány kapcsolódik ugyanazokhoz az évszámokhoz, néha egyazon műhöz is. A harmadik kötetben az 1934-es évszámhoz öt tanulmány tartozik – ha nem tévedek, ezzel ez *A magyar irodalom történeteinek* „legsűrűbb” éve –, s ami lényegesebb, ezek közül kettő – Tverdota György és Szegedy-Maszák Mihályé – József Attila *Eszméletéről* szól, ami az itt tárgyalt összefüggésben azért fontos, mert ahogy Bányai János recenziójában kifejti, a két írás szempontjainak és módszereinek eltérése legalább „jelzészzerűen” beépíti az egyébként csak lappangó polémiát a kötetbe.)²⁰ A két kiadvány tartalomjegyzékében mutatkozó eltérés véleményem szerint ugyancsak lényeges, hiszen míg az Hollier-féle irodalomtörténet már a dátumok sorozatával is kifejezi, hogy az (irodalom)történeti idő többféle lehetséges taxonómia szerint tagolható, s ezek a tagolások egymást keresztező, opponáló, egymással versengő értelmezéseket hoznak létre, tagadva ezzel az egyetlen nagyelbeszélés létrehozására alkalmas egységes történeti idő koncepcióját, addig a magyar irodalomtörténet mechanikusabb listája érzésem szerint túlzott egyneműségével közel marad ahhoz a homogén időfelfogáshoz, ami a meghaladni kívánt nagyelbeszéléseket is megalapozza, hiszen a nagyobb egységeket csak kisebbekkel helyettesíti, ám elrendezése továbbra is linearitást, homogenitást sugall.

A szerkezet másik problémája *A magyar irodalom történeteinek* méretéből adódik. A mintaadó *A New History of French Literature* szerkesztői 1989-ben egyetlen vaskos, a mutatókkal és egyéb járulékos részekkel együtt éppen 1150 oldalas – a Szegedy-Maszák Mihály által hivatkozott 1994-es kiadás ennél néhány oldallal hosszabb – kötetbe sűrítették a francia irodalom történetét. Ilyen módon az első (778) és utolsó (1985, 27 September) dátum között a lista folyamatos, nincsenek benne törések, nem alakulnak ki – még a szerkesztés kényszeréből sem – olyan nagyobb egységek, amelyekben az olvasó valamiféle korszakolás lehetőségét ismerhetné fel. Természetesen címszerűen kijelölt korszakok a magyar irodalomtörténetben sincsenek, ám a tanulmányok nagy mennyisége és a francia irodalom történetével összehasonlítva átlagosan nagyobb terjedelme szükségessé tette az anyag három részre osztását. A gond az, hogy a felosztás – ahogy azt többen felismerték –, mivel megtöri az évszámok sorozatának folyamatosságát, akaratlanul is a korszakolás benyomását kelti.²¹ A két töréspont közül az első – az első és második kötet címében is megadott – 1800-as évszám önmagában viszonylag semlegesnek mondható, már csak azért is, mert valójában csak a borítókön megadott dátum, az irodalomtörténeti évszámlista tekintetében viszont üres hely, hiszen nem kapcsolódik hozzá egyetlen kiemelt esemény sem. Az első kötet Granasztói Olga az 1792-es évszámhoz kapcsolódó (esemény: *Összeállítják Erdődy Júlia könyvtárkatalógusát*; cím: *Cenzúra, hívtvédők, könyvkereskedők és olva-*

²⁰ Vö. Bányai, i. m., 304.

²¹ A könyv kolozsvári vitáján T. Szabó Levente megjegyezte, hogy noha a szerkesztők nem reflektálnak a kiadvány tagolódására, „a három kötet valahol tagolódik, és ez már önmagában jelentéssé válik”, amit különösen a harmadik kötetet indító „szimbolikus”, „az időpontra rájátszó” tanulmánya esetében látott problematikusnak. (Vö. „Mit tud másként? Kerekasztal-beszélgetés *A magyar irodalom történeteinek* munkáról”, *Korunk*, 2008/5. 21.) Hargitay Emil az első kötetéről szólva üdvözlö, hogy „a nemzetközi szokásokhoz alkalmazkodva a régi irodalom határát az 1800-as évnél húzták meg, s nem a magyar irodalomtörténetben régóta beidegződött 1772-es (Ágis tragédiája) évszámnál”. (Hargitay, i. m., 283.) Találónak érzi a harmadik kötet kezdő évszámát Bányai János, mivel: „A 20. század a magyar irodalom történetében nyilván nem 1920-ban kezdődik, ahonnan a harmadik kötet indul, a magyar kultúra történetében azonban ez az évszám vizválasztó. Innen kezdődően az irodalmi kultúrának mások a keretei, megváltoznak a tartalmi, átalakulnak a közlésmódjai.” (Bányai, i. m., 313–314.)

sók) tanulmányával zárul, a következő pedig Onder Csaba említett, 1801-es és 1805-ös eseményeket kijelölő írásával indul. Mindazonáltal a kiváló nyitótanulmány mintha – az előző kötettel összevetve – korszaknyitányt is jelezne, hiszen egy más jellegű – a romantika felé tájékozódó – irodalomfelfogás bevezetéseként hat. A következő cezúra 1919–1920 – a listában valójában csak az egyik, az 1920-as évszám jelenik meg Romsics Ignác Szekfű Gyula *Három nemzedéke* kapcsán született tanulmányában, mivel a második kötet az 1917-es, a Vasárnapi Körrel foglalkozó írással zárul – politikai konnotációi miatt azonban elég szembeötlő (ráadásul erre a Romsics-tanulmány fel is hívja a figyelmet), ami ellentétben állni látszik a politikai tekintetben terhelt évszámok kijelölésétől amúgy deklaráltan elhatárolódó szerkesztők céljaival.²² Mindez azonban még rendben is volna, hiszen a valóban nagy mennyiségű anyagot tényleg fel kellett osztani valahogyan, s ehhez minden bizonnyal nehéz lett volna olyan évszámokat találni, amelyekben az élénk fantáziájú olvasó ne látna korszakhatárt. Ezt a problémát amúgy a készülő internetes verzió ugyancsak semmissé teszi majd, hiszen abban törés nélkül, a maga folyamatosságában jelenhet meg az évszám- és címlista. Az viszont már kevésbé érthető, hogy az egyes kötetekre miért kellett arcképeket elhelyezni. (Megjegyzendő, hogy az Hollier-féle irodalomtörténet borítóján nincs semmiféle kép, s ez minden bizonnyal nem véletlen.) A három kötet táblájáról Balassi, Széchenyi és Kosztolányi arcképe tekint az olvasóra. Az alapvető gond ezzel az, hogy a portrékat a kötetek közönsége minden bizonnyal nem egyszerűen a kiadvány külső csínét növelő képi elemként kezeli, hanem a szöveget értelmező jelzéseket lát bennük, s megpróbálja megfejteni a benne megfogalmazódó utasítást, a „miért éppen ők?” kérdés mentén. Mivel ez a kérdés feltehető, s minden bizonnyal válaszok is születnek rá, ezért függetlenül attól, hogy kik kerülnek a borítóra, magát az arcképek alkalmazását alapvetően elhibázottnak gondolom. Azzal a kérdéssel nem foglalkozva, hogy vajon Balassi és Kosztolányi szerepeltetésével van-e – magán a szerepeltetés tényén túlmenő – további probléma, a Széchenyi-portrét járnám egy kicsit körül. Szerintem alapvetően nem az a gond, hogy egy nem kifejezetten irodalmi szereplő (író, költő stb.) került a borítóra, hiszen a kötet szerkesztői deklarálták, hogy az irodalom „hagyományos” fogalmát szeretnék kitágítani, s olyan műveket, műfajokat, társművészeteket és tudományokat is bevonnai a tüzete-sebb vizsgálódás körébe, amelyek eddig csak az irodalomtörténet peremvidékein tűntek fel, vagy még ott sem. Ez a meggyőződésem szerint is igencsak fontos és hasznos törekvés, hiszen a magyar irodalomtörténet-írásnak még mindig komoly adósságai vannak ebben a tekintetben. Még talán az sem olyan nagy (bár figyelemre méltó) probléma, hogy a második kötet főszereplője – ha van ilyen egyáltalán – semmiképpen nem Széchenyi, hanem – pusztán csak kvantitatív alapon is – Arany. Még csak az sem – bár ez talán már tényleg komoly gond –, hogy a dichotomikusan, ellentétpárokban gondolkodó olvasóban a kötet láttán egyből felötlik a kérdés: „Miért nem Kossuth?”. (Persze azért, mert Kossuth nem kapott külön tanulmányt – legtöbbször Szajbély Mihály sajtótörténeti tanulmánya beszél róla –, de akkor ismét tovább kérdezhet az olvasó: „Miért?”) A legnagyobb problémám a Széchenyi-portréval, hogy ő már volt emblematikus, irodalomtörténeti korszakot jelző figura magyar irodalomtörténetben. Mégpedig nem is akármilyenben, s nem is akárhogy. A munka Toldy Ferenc – már citált – *A magyar nemzeti irodalom története (1864–1865)* címet

²² Előszavában Szegedy-Maszák Mihály az Hollier szerkesztette kötet és *A magyar irodalom története* közti alapvető különbségnek állítja, „hogy az időmegjelölések kiválasztásakor nem politikai eseményeket tekintettünk irányadónak” (vö. Szegedy-Maszák Mihály: „Előszó”, in: *A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, Gondolat, Bp., 2007. 12.) Megjegyzendő, hogy míg a magyar munkára valóban igaz, hogy általában kerüli a politikai eseményeket, az *A New History of French Literature* szerkesztőiről viszont legfeljebb az állítható, hogy ezt nem tették, az azonban már nem, hogy az évszámlista összeállításában irányadónak tekintették volna a politikai vonatkozásokat, ahogy azt Angyalosi Gergely is megjegyezte bírálatában. (Vö. Angyalosi, i. m., 108.)

viselő szintézise, egy olyan mű, amit irodalomtörténet-írásunkban betöltött szerepe okán – remélhetőleg – minden magyar irodalomtörténeti stúdiumokat végző/végzett olvasó – vagyis a jelen irodalomtörténet célközönségének jelentős hányada – ismer. Az említett irodalomtörténetben Széchenyi nem is akárhogyan szerepel, hiszen az ő neve az, amibe belesűrítődik az elbeszélés csúcspontja, lényege: *Széchenyi kora vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben (1831–1849)*. Noha *A magyar irodalom történeteinek* második kötete természetesen jóval tágabb időbeli keretek között mozog, az emblemikus figura képének borítóra kerülése óhatatlanul előhívja azt az értelmezést, hogy Széchenyi így vagy úgy az egész „hosszú XIX. századot” (ebben az esetben ez 1800-tól 1919-ig tart) meghatározza, hogy az irodalomtörténetek képzeletbeli vonalai nála futnának össze s belőle ágaznának el újra. Azt a benyomást keltve ezzel, mintha mégiscsak lenne egyfajta értelmezési középpontja a második kötetnek, amely mégiscsak kijelöl egy olyan nézőpontot, ami fontosabb a többinél, amiből áttekintve az egészet mégiscsak ki-alakul egyfajta többé-kevésbé egységes elbeszélés, körülírható korszak. Ezt persze csak a borító teszi, s az egyes tanulmányok, amennyiben az olvasó valóban – elejétől végéig – el-olvassa a kötetet, nem támasztják alá a gyanút. Az *A New History of French Literature* szerkesztői mindenestre valószínűleg nagyon komoly megfontolás alapján döntöttek úgy, hogy képet a borítóra nem tesznek, csak a szövegek mellé. Ez utóbbi egyébként a magyar irodalomtörténetnek is jót tett volna, különösen azért, mivel az – az Hollier-féle kézikönyvhöz hasonlóan – tágítani kívánja az irodalomtörténeti vizsgálódások területét a kultúratudomány irányába, minek okán több olyan szöveg is helyet kapott benne, amelyek tárgya igényelte volna az illusztrációkat.²³ A második kötetben ilyen például Benkő Krisztián írása, amely Kisfaludy Károly művei kapcsán a különböző művészeti ágak kölcsönhatásait vizsgálja.

Ahogy az *A New History of French Literature* a szerkesztők által jegyzett bevezetőjében olvasható, a kötet szövegei független entitások,²⁴ ez a Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett magyar irodalomtörténet esetében sincs másképp, sőt talán még fokozottabb mértékben igaz. Ennek magyarázata, hogy a szerkesztők mindkét esetben nagy szabadságot biztosítottak szerzőik számára írásaik kidolgozásának módja tekintetében, s az egymástól olykor jelentős mértékben eltérő nézeteket képviselő, vagy akár különböző tudományágakat művelő szakemberek felkérésével igyekeztek reprezentálni korunk (irodalom)tudományos sokféleségét. A kérdés az, hogy egy ilyen alapelvek szerint összeállított könyv esetében van-e lehetőség az eredeti célokhöz való szigorú ragaszkodás mellett a kézikönyvjelleg erősítésére?²⁵ Természetesen az igenis tolerálható cél, hogy az új irodalomtörténet nem kíván ráerőszakolni olvasójára egyetlen kizárólagos értelmezést sem, s az is igaz, hogy ez viszont csak úgy képzelhető el, ha az értelmezésben – a történet(ek) alakításában – maga az olvasó is aktívan részt vesz. A probléma csak az, hogy a komoly előismeretek-

²³ Az illusztrációk hiányát az első kötet vonatkozásában Hargitay Emil szövé is tette, bár abba bekerült a *Pray-kódex* két lapjának faksimiléje. (Hargitay, i. m., 289–290.)

²⁴ Vö. „Introduction”, in: *A New History of French Literature*, XX.

²⁵ E tekintetben megfogalmazódtak olyan vélemények is, amelyek a vállalkozásnak igazán megfelelő médiumot az online verzióban ismerik fel. Ezt az elgondolást erősebb formában Szilágyi Ákos képviseli, aki úgy látja, hogy *A magyar irodalom története* „nem-könyv, hogy könyvként való megjelenésmódja látszólagos”, sőt könyvként, kézikönyvként szinte használhatatlannak minősíti a művet (2000, 2007. november, 65.). Szilágyi nem a szerkesztői koncepció létjogosultságát vitatja, hanem azt állítja, hogy az ennek eredményeként létrejött – és remélhetőleg tovább bővülő – szövegtörzset olyan „tartalomipari szolgáltatás, amely nem fér el a könyvműfaj értelmi rendjeinek egyetlen lehetséges világában sem (tartalmakat szolgáltat és nem értelmet [...]), úgyhogy adekvát műfaját csak a poszttipografikus kultúra egészen más rendet feltételező hálózati műfajai között találhatja meg”. (i. m., 62–63) A gyengébb verziót Tóth-Czifra Júlia képviseli, aki ugyan a könyvváltozatot sem tartja használhatatlannak, de – Szilágyira hivatkozva – a végső megoldást ugyancsak a hálózati változatban látja. (vö. Tóth-Czifra, i. m., 18.)

kel nem rendelkező olvasó kissé elveszettnek érzi magát *A magyar irodalom történeteiben*. Feltételezve, hogy valaki egy adott kérdéskör – legyen az akár egy műfaj, egy poétikai probléma stb. – kapcsán akar információkat gyűjteni a kötetekből, ugyancsak nehéz dolga lesz, hiszen csupán a címek és események jegyzéke, valamint a *Személynévmutató* és a *Címmutató* segítségével tájékozódhat. A mutatók anyaga azonban viszonylag szűk keretek között mozog, hiszen ezek segítségével leginkább szerzőkre, valamint művek és periodikumok címére lehet keresni. Az *A New History of French Literature* indexével ennél kissé eredményesebben lehet dolgozni, hiszen a név- és címmutató mellett (az ismert szerzőjű művek címei a szerzői név alá sorolódnak, az ismeretlen szerzőjűek és a periodikumok cím szerint képeznek külön tételeket) műfajok (például *Novel*), fogalmak (például *Metaphor*), irányzatok nevei (például *Impressionism*) stb. is megtalálhatóak benne. (Ráadásul ezek többségénél még összetételek szerinti részletezést is ad, a *Metaphor* tétel alatt például: *Artaud against; for author; of battle; for beloved; bodily; and cliché* stb.) Egyéb járulékos részek is segítik az olvasót a tájékozódásban, így kronológia, valamint a közreműködők jegyzéke (a név mellett az általuk írt tanulmányokhoz tartozó évszámok, valamint munkahelyük került feltüntetésre). Mindezeket túl még egy apróság, ami legalább ugyanilyen jelentőséggel bír. Az *A New History of French Literature* bevezetőjéből citált mondat az egyes szövegek független voltáról ugyanis kicsit pontosabban úgy szól, hogy *noha* az egyes írások független entitásként kezelendők, számos szöveg végén a *See also* formulát követően egy évszám sor olvasható, amely azokra a tanulmányokra utal, amelyek valamilyen szempontból – a szerkesztők megítélése szerint – szorosabban kapcsolódnak az adott szöveghez. (Azért, hogy egészen pontos legyen a hivatkozás, álljon itt a mondat: „Although each essay is conceived as an independent entity, connections to discussion of related interest in the volume are flagged by a *See also* at the conclusion of many essays.”) E segédlet funkciója nem azonos a mutatókéval, hiszen azok alapján az olvasó nem feltétlenül találna rá az itt citált szövegekre, ugyanakkor pedig ennek az eljárásnak az alkalmazása nem jelenti az olvasó szabadságának korlátozását, hiszen nem kényszerítetik egy történeti sor végigjárására, mivel a hivatkozott szövegek elolvasása választható, sőt amennyiben mégis belevág egy javasolt útvonal bejárásába, csaknem minden elágazásnál újabb elágazások – vagyis újabb döntések – várnak rá, így szabadsága továbbra is megmarad, aktivitására folyamatosan szükség van. Ez az egyszerű megoldás nem veszélyezteti az egyes szövegek önállóságát, s az olvasót sem befolyásolja az önálló ítéletalkotásban, hiszen nemcsak egymástól elszigetelt történeteket, illetve az azok közötti választást kínálja fel, hanem lehetővé teszi ezek számtalan különböző kombinációjának összeállítását is, úgy azonban, hogy az egyszerűen informálódni vágyó olvasó igényeit is nagyobb mértékben kielégíti. (A mutatók és egyéb járulékos részek hiányának kérdése a hálózati változat esetében természetesen szinte önmagától meg fog oldódni, s nem okoz problémát a szerkesztői feladatnak – Szilágyi Ákos kifejezésével –, »apofatikus«, vagyis »nemleges« értelmezése és érvényesítése”,²⁶ ám ez utóbbi segédlet kidolgozása megítélésem szerint még ugyanúgy szükséges marad.)

Ennek az eljárásnak az adaptálásával talán elejét lehetett volna venni azoknak a bírálatoknak, amelyek megfogalmazói nem hogy nem sokallták a kötetekben kibontakozó – a címbeli többes számban ígért – történetek mennyiségét, hanem a tanulmányok szeparát volta miatt se egy, se több történetet nem tudtak felismerni benne. Ennek a véleményének ad hangot Bojtár Endre, amikor azt írja, „nem az a baja a Szegedy-Maszák-féle három kötetnek, hogy többféle történelmi változás képe bontakozik ki belőle, hanem az, hogy – a sok bába közt – egy se”,²⁷ s ugyanezzel a problémával szembesít Margócsy István recen-

²⁶ Vö. 2000, 2007. november, 63.

²⁷ Bojtár, i. m., 59.

ziója is, azt állítván, hogy *A magyar irodalom története* „nem azt valósítja meg, amit ígért: nem történeteket mond, hanem egyes, egymástól teljesen függetlenül megnyilvánuló jelenségeket adja leírását (sokszor persze igen kitűnően), s az elutasított körkép helyébe nem hosszmetaszetteket, nem egyes jelenségeket megjelenítő »tájképet« mutat be, hanem inkább csak mozaikdarabokat, s talán jellemzőbb lenne rá egy olyan cím: *Pillanatképek a magyar irodalom történetéből*”.²⁸

Ez a hiány azért is nagyon sajnálatos, mert egy efféle struktúra kialakításának lehetősége benne van *A magyar irodalom története*iben. Maga a második kötet – amennyiben az olvasó sorrendben halad végig a szövegeken – eleinte fel is mutatja ezt. Az első két tanulmány – Onder Csaba és Hermann Zoltán írásai –, noha más perspektívából, más módszerekkel, de részben azonos témáról szólva remekül demonstrálja az időbeli perspektíva elmozdítása, a kontextus átrendezése esetén előálló alternatívákat. Ugyanez mondható el Szajbély Mihály és Benkő Krisztián tanulmányairól, amelyek az esemény – az *Aurora* első kötetének megjelenése – azonossága ellenére két egymástól különböző jelenségegyüttest tárgyalnak. Természetesen a későbbiekben is felismerhetőek kapcsolódási pontok: Szajbély Mihály tanulmányához a kiválasztott esemény jellegénél fogva – az *Élet és Irodalom*, illetve a *Nyugat* első számának megjelenése – például Zákány Tóth Péter és Szegedy-Maszák Mihály írásai társíthatóak, a bennük tárgyalt művek szerzőjének neve (Eötvös József) alapján pedig Hansági Ágnes és Gángó Gábor munkája olvasható össze, noha természetesen a szövegek problémafelvetései és módszertana tekintetében mindegyik esetben lényeges különbségek tapasztalhatók. Evidens módon egymáshoz tartozó szöveg Tolcsvai Nagy Gábor két, a nyelviség problémáját igen összetett módon bemutató tanulmánya. A lista természetesen még folytatható lenne, a gond az, hogy folytatásához, vagyis az írások közti összefüggések felismeréséhez (némi túlzással) előbb végig kell olvasni a teljes kötetet, s alapos jegyzeteket készíteni a szövegekről, ami egy kézikönyv esetében nem feltétlenül szerencsés.

Mivel a szerkesztői nyilatkozatok mindegyike hangsúlyozza, hogy *A magyar irodalom története*i struktúrájának megtervezésében nem játszottak szerepet a korábbi szintéziseket jellemző, folyamatos nagyelbeszélés kialakítására irányuló törekvések, így természetesen ilyen szempontok érvényesítése nem kérhető számon. Ugyanakkor a válogatás és összeállítás mikéntje vonatkozásában – elsősorban bizonyos szerzők kimaradásának indoklásaként – megfogalmazódott, hogy abban a teljességre való törekvés helyett az adott tárggyal kapcsolatban felvethető kérdések aktualitása és relevanciája dominált, így a kötet belső arányainak vizsgálata egyben arra is választ adhat, hogy – legalábbis a szerkesztők véleménye szerint – milyen témák, témacsoportok állnak a jelen irodalomtörténeti érdeklődésének középpontjában. Amennyiben az egyes műnemek történetét (történeteit) próbáljuk nyomon követni a kötetben, akkor a korábbi szintézisek azonos időszakokat feldolgozó részeihez képest komoly aránybeli módosulásra figyelhetünk fel. A leginkább szembeötlő változás, hogy a hagyományosan erősen hangsúlyozott 19. századi líra csak igen csekély mértékben jelenik meg a könyvben, amit egyes kritikusok bizonyos szerzők – Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey stb. – kapcsán, implicit módon szóvá is tettek. Valójában *A magyar irodalom története*inek második kötetében alig található a század első felének líratörténetével foglalkozó szöveg. Az első két tanulmány Kisfaludy Sándor és Csokonai művein keresztül elsősorban a lírai szövegekből kialakított nagyobb, epikus jellegű kompozíció, a „poétai román” problematikája felé tájékozódik inkább, s a vizsgált műveket Onder Csaba a magyar regény látens történetéhez sorolja. Berzsenyi és Kölcsey elsősorban esztétikai nézeteik, kritikai elveik tükrében kerülnek bemutatásra Bécsy Ágnes és Zákány Tóth Péter szövegeiben. Vörösmarty, noha munkáival több írás is foglalkozik, a század első felében mint epikus (Gere Zsolt: *Nemzettörténet és mitológia határpontján*), illetve mint drámaíró (Zentai Mária: *Álmok hármas útján*) kap részletes jellemzést. Lírikusként

²⁸ Margócsy, i. m., 293.

csak Kappanyos András, az 1850-es évek elején született versek megkésett, 20. századi kanonizációjának okait a szövegek poétikai jellegzetességeinek feltárásán keresztül magyarázó írásában bukkan fel. Kerényi Ferenc Petőfi-tanulmánya átfogó képet ad az életműről, s ezen belül bemutatja a költő fontosabb verstípusait is, ám ezt elsősorban a kiadás-történettel foglalkozó értekezés keretében teszi. Az Arany János különböző munkáihoz kapcsolódó öt kiváló írás egyike sem állítja homlokterébe az életmű kifejezetten lírai részét. Szilágyi Márton a gondviseléshit szövegbeli jelenlétét kimutató, a *Toldi* értelmezéstörténetének újragondolására sarkalló elemzése mellett Tarjányi Eszter és Kappanyos András a balladáról írt, S. Varga Pál a *Naiv eposzunkból* kiindulva Arany irodalomszemléletét bemutató, valamint Kállay Géza a szerző *Hamlet*-fordításán keresztül a magyar Shakespeare-fordítások problémáival foglalkozó tanulmánya kapott helyet a kötetben. Eise-mann György Vajda János 1876-os *Újabb költemények* című kötetéhez kapcsolt írása a lírai életmű irodalomtörténeti pozícióját firtatva, szélesebb perspektívában értekezik a műnemet illető kérdésekről. Ettől kezdve némi sűrűsödés mutatkozik a líratörténeti tanulmányok eloszlásában, részben – a szerkesztői intenciónak megfelelően – korábban nem igazán centrális pozíciójú témákat, szerzőket (Bednancs Gábor: *A magyar főváros lírai megjelenítésmódjai* című, valamint Eise-mann György Komjáthy és Benkő Krisztián Thaly Kálmán műveiről született írásai), részben a 20. század elejének kihagyhatatlan nagyjainak (Ady, Babits) műveit bemutató tanulmányoknak köszönhetően. Mindebben a 19. századi líra tekintetében némi érdektelenség nyilvánul meg, aminek hátterében természetesen többféle ok is elképzelhető, a korábbi szintézisek líraközpontú szemléletével való tudatos szembehelyezkedéstől a szövegek tekintetében felmerülő problémák pillanatnyi kimerültségig, ám az mindenképpen egyértelmű, hogy a műnem története felől tájékozódni vágyó olvasó jobbára csak a korábbi irodalomtörténetek ismeretében, azok színvonalas, korszerű kiegészítőjeként használhatja a kötet egyes szövegeit.

Az epika tárgyalása – ide értve mind a prózai, mind a verses formájú műveket – ennél egyenletesebb képet mutat, úgy a szövegek száma, mint eloszlásuk tekintetében. Az eposz, verses regény stb. kérdéseivel foglalkozó írások mellett a regény- és novellairódal-mat bemutató, kérdésirányúak és módszertanuk tekintetében igen változatos értekezése-eknek is viszonylag nagy tér jut. Kiemelendő Hites Sándor az *Abafi* megjelenésének év-számához kapcsolt tanulmánya, amely tárgyát valóban annak történeti problematikája mentén dolgozza fel, s a recepciótörténet értelmezett bemutatása mellett szól a korszako-lás és a műfaj-történet kérdéseiről is. Hansági Ágnes *A falu jegyzőjéről* szóló írása elsősor-ban a mű poétikai szempontú vizsgálatát végzi el, leválasztva azt az értelmezéstörténet-ben az irányregény besorolás miatt hangsúlyosan megjelenő, ám a regény irodalmi szöveg voltát gyakran elfedő politikátörténeti kontextusról. A 19. és 20. századi magyar prózatörténet tekintetében alapvető fontosságúnak, ám tisztázottnak aligha tekinthető problémát tárgyal Hajdu Péter Jókai székfoglalója kapcsán az anekdotáról szóló szövegé-ben. Hajdu a kötetben olvasható további három – *A jó palócokról* a századvégi novelliszti-ka tükrében értekező, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényt annak adaptációival együtt tárgyaló, valamint a Cholnoky dinasztiairól szóló – kiváló írása is széles, esetenkét más-más jellegű kontextusok bevonásával ad választ poétikai, interpretációs kérdésekre. Ugyancsak kiemelendő Bezeczy Gábor a Krúdy-filológia tekintetében éppúgy, mint a művek értelmezéstörténete vonatkozásában alapvető problémákra figyelmeztető tanul-mánya. Az eddig említettek mellett helyet kaptak a kötetben a 19. századi regény- és no-vellairódalom további fontos szerzői és művei is; a forradalom és szabadságharc idősza-kát megjelenítő Jókai-szövegekről Fábri Anna, a *Zord időről* (Jókai Fráter Györgyével összevetve) pedig Szegedy-Maszák Mihály, a történetírás és regény viszonyáról értekező írásában olvashatunk. A szabadságharc utáni időszak egyik legfontosabb művét, Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című munkáját Eise-mann György értelmezi igen in-

venciózus módon, a szerző kritikusi gyakorlatának tükrében. Természetesen a prózatörténet bemutatását is érték bírálatok, többek között például a „nagy” Jókai-regények vagy Asbóth *Álmok álmodójának* kimaradása okán. Kicsit kevés szó esik továbbá a századforduló környékének kétségkívül igen magas színvonalú novellisztikájáról (erről az olvasó Hajdu Péter említett tanulmányából tudhat meg a legtöbbet, illetve Peremiczky Szilvia Gozdsu egy művéből kiinduló, irodalom és zene kapcsolatát tárgyaló írásából juthat némi információhoz). Hiánypótlónak tekinthető Györke Ágnes az *Egri csillagokról* szóló, elsősorban a regény kulturális szerepéről szóló elemzése. A *Spenótban* tapasztalható hiányosságok megszüntetésének intenciójával született Zsadányi Edit – a minél teljesebb lista kialakítására való törekvés miatt szerkezetében inkább lexikonszócikkek sorozatára, mintsem tanulmányra emlékeztető – a 20. század elejének íróit bemutató szövege.

Ha nem is a szövegek nagy száma, de a tárgyalás szempontjainak változatossága, valamint egyes tanulmányok szélesebb perspektívája okán a színház- és drámatörténet feldolgozása tűnik a legegyszerűsebbnek. A 19. század első felének, közepének vonatkozásában ez elsősorban Kerényi Ferenc két – a *Bánk bán* ősbemutatójának évszámához (1833) rendelt, a darab keletkezéstörténetét is tárgyaló szöveginterpretációt adó és a dráma utóéletét, recepciótörténetét is ismertető, valamint a népszínmű (siker)történetét Szigligeti *Szökött katonájától* egészen a némafilm-adaptációig nyomon követő – tanulmányának köszönhető. Igen tanulságos írások ugyanezen korszak vonatkozásában Zentai Máriaának a *Csongor és Tündét* a műfaj, a téma eredete és a kánonbeli pozíció változásai tekintetében vizsgáló, valamint Imre Zoltánnak a Nemzeti Színház funkcióját a nemzeti identitás, kultúra és politika összefüggésében elméleti apparátussal, párhuzamos európai intézménytörténeti jelenségeket is bevonva elemző írásai. A kötet fontos szövege S. Varga Pál *Az ember tragédiájáról* szóló, a történetiség problematikáját a haladás és célelvű történeti narratíva és az azt elbizonytalanító iónia műbeli viszonya, és a mű recepciótörténetének ehhez kapcsolódó értelmezése vonatkozásában egyaránt boncolgató tanulmánya. Kállay Géza a magyar Shakespeare-fordításokról írt, elsősorban az azokkal kapcsolatban felmerülő elvi/elméleti kérdésekről értekező szövege témája okán ugyancsak összefügg a dráma- és színház-történettel. A második kötet által tárgyalt időszak végéről a korábbi szintézisekben általában alig megjelenő művek, szerzők és műfajok bemutatásával Bécsy Tamás két – a középfajú drámákról, illetve a 20. század elején a hazai színházak repertoárjában legnagyobb arányban képviselt, Scribe nyomán „jól megcsinált színdaraboknak” nevezett drámatípusról szóló – írása ad világirodalmi vonatkozásokra is bőségesen utaló képet, amit Imre Zoltán a század elején a színház új lehetőségeit kereső, a drámai kánon és a színpadi gyakorlat megújítására törekvő, rövid életű Thália Társaságot bemutató írása egészít ki.

A kötet belső arányai a szerkesztés alapelveinek eltérő volta miatt természetesen nehezen összevethetők a korszakok, műfajok és szerzői életművek mentén szerveződő szintézisekével, az egyes tanulmányok tárgyát kijelölő eseménylista alapján azonban úgy tűnik, a szerkesztők irodalomtörténetük súlypontját – különösen a 19. század tekintetében – a szépirodalmi művek, műcsoportok bemutatásától, azok szűkebb vagy tágabb kontextusa felé igyekeztek eltolni. A kötetbe került írások nagyjából egyharmada ugyanis a kritika-, olvasás- és intézménytörténet, az irodalmi nyelv és irodalomtörténet-írás stb. kérdéseiről értekezik, vagy olyan tudományterületek – néprajz, klasszika-filológia, pszichológia – történetével és elméleti problémáival ismertet meg, amelyek valamilyen módon összefüggésbe hozhatók irodalommal. Kiegészítve ezt azzal, hogy a szerkesztői célkitűzésekkel összhangban több írás foglalkozik az irodalomnak más művészeti ágakkal való kapcsolatával,²⁹ illetve értekezik olyan művekről, műfajokról, szerzőkről, irodalmi vonulatokról,

²⁹ Megjegyzendő, hogy a társművészetekkel foglalkozó tanulmányok megírására nem lett volna felesleges az adott terület – pl. zene- és művészettörténet – szakemberei közül (is) felkérni néhányat. Ezt maga az *Előszó*ban kifejtett szerkesztői koncepció, valamint az abban gyakran előforduló zene- és művészettörténeti hivatkozások által keltett ilyen irányú várakozás is szükségessé

amelyek és akik alig vagy egyáltalán nem jelentek meg a korábbi magyar irodalomtörténetekben, elmondható, hogy a kötet anyaga az egyes tanulmányokban tárgyalt témák tekintetében egyértelműen gazdagabb, szélesebb perspektívájú mint a hatvanas években megjelent akadémiai szintézisé. A tanulmányok vizsgálódási területük, módszertanuk és terminológiájuk tekintetében igen változatos képet mutatnak, ilyen értelemben a második kötet megvalósítja a szerkesztők célját, hogy a könyv a magyar irodalomtudomány jelenbeli állapotának lenyomatává váljon. Ebben a tekintetben is meg kell említeni azonban egy hiányosságot. A jelenben létező irányzatok és iskolák széles spektrumát reprezentáló kiadványból ugyanis kimaradt a kultusz kutatás, s ez a deklarált szerkesztői elvek ismeretében több szempontból kifogásolható. Egyfelől a kultusz kutatás a kilencvenes évektől kezdődően a hazai irodalomtudomány egyik legsikeresebb irányzata volt, s mint ilyen nem igazán hagyható ki egy annak sokszínűségét is reprezentálni kívánó kézikönyvből. Másfelől a kultusz kutatás különböző tudományok vizsgálati tárgyát és módszertanát összekapcsoló jellege miatt per definitionem megfelel *A magyar irodalom története* interdiszciplináris, kultúratudományi irányultságának. Nem elhanyagolható szempont továbbá az sem, hogy az e körbe tartozó szövegek jelentős hányadának vizsgálati tárgya éppen a második kötet időbeli keretei közé esik.

A kötetbe került írások többsége igen magas szakmai színvonalú, jelentős tudományos értékekkel bíró szöveg, így *A magyar irodalom története*be való felvételük indokoltsága általában véve nem vitatható, mint ahogy véleményem szerint nem kétséges a vállalkozást megalapozó szerkesztői koncepció mögött álló teoretikus megfontolások tudományos értéke, időszerűsége és létjogosultsága sem. Mindemellett a könyvnek minden bizonnyal hasznára vált volna, ha – ahogy arra Margócsy István recenziója felhívja a figyelmet³⁰ – a szerkesztés elvi alapvetései hangsúlyozottabban megnyilvánulnának a kész anyagban is, ha bővebb magyarázatok által egyértelműbbé válnak a válogatás, a 19. századi irodalom korábbi szintéziseiből ismert képét jócskán átformáló, s így új kánon létrehozásának szándékát sejtető szempontjai.

Mindezek ellenére *A magyar irodalom története* második kötete megítélésem szerint irodalomtörténet, s nem – mint ahogy több bíráló véli – tanulmánygyűjtemény, amely nemcsak a tárgyalt időszak komplex, többféle perspektívából megvilágított képét adja, hanem valóban lehetőséget teremt többféle, egymással párhuzamos vagy egymást kiegészítő történetek megalkotására. A baj az, hogy – az olvasók jelentős része számára – tanulmánygyűjteménynek tűnik. Ezzel jelenlegi formájában, úgy gondolom, elvétí lehetséges közönségének egy részét. A különböző szerkesztői nyilatkozatokban megjelölt célközönség egyes csoportjaival persze nincs gond, a magyar irodalomban és annak különböző lehetséges történeteiben többé-kevésbé jártas szakemberek és egyetemi hallgatók haszonnal forgathatják a köteteket. A potenciális olvasók másik csoportja, a csak elég homályosan meghatározható úgynevezett „művelt nagyközönség” – őket ezekkel a szavakkal, ha nem csalódom, Szegedy-Maszák Mihály csupán egyetlen interjúban nevezte meg

tette volna. Mert igaz lehet ugyan, hogy a különböző művészeti ágak tudományközi vizsgálata „nem jelentheti valamelyik szakma fogalomrendszerének kiiktatását”, mint ahogy az is, hogy mivel ugyanazon személy aligha lehet egyformán jártas a különböző művészetek – és az ezekhez kapcsolódó tudományok – világában, így aztán az irodalmi jelenségekről nyilatkozó művészet-történész éppoly esendő, mint a képzőművészetről beszélő irodalomtudós. (vö. Szegedy-Maszák Mihály: *A művészetek tudományközi kutatása*, in: uő. *Szó, kép, zene (A művészetek összehasonlító vizsgálata)*, Kalligram, Pozsony, 2007., 34–35.) Am ez éppen annyira szolgálhat érvként más művészeti ágak szakembereinek *A magyar irodalom története*iben való szerepeltetése mellett, mint kihagyásuk tekintetében. Mindenesetre az előbbi eljárással néhány recenzens a könyv egyes ilyen jellegű szövegeit illető erős kritikája elkerülhető lett volna.

³⁰ Vö. Margócsy, i. m., 294.

Várkonyi Benedek kérdésére válaszolva, feltételeesen, bizonytalanul, mint lehetséges olvasói csoportot³¹ –, akiknek egyedül kell megbirkózniuk a szövegekkel, már kevésbé bízhatnak a sikerben.

Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete*ének bevezetőjében a következőképpen határozta meg könyve célközönségét: „Ez a könyv a magyar irodalom története kívánna lenni felnőttek számára. Ez az újság benne. Készült már magyar irodalomtörténet tanárok, sőt tudósok számára, készült a »művelt nagyközönség« számára (ami alatt nálunk a műveletlenek tömegét szokták érteni, ki tudja, miért) – de felnőttek számára még sosem. Az olvasó ezért sok mindent másképp fog találni, mint ahogy az iskolában tanulta, és ami nem lesz másképp, annak is más lesz a hangsúlya. Nem az a célunk, hogy felújítsuk az olvasó emlékezetében azt, amit érettségi előtt tudott. Az itt leírt irodalomtörténet úgy viszonylik az iskolaihoz, mint a nyolcadik osztályban tanult filozófia a filozófiához.”³² A Szerb által leírtak persze komoly fenntartásokkal vonatkoztathatóak csak az új irodalomtörténetre, ám figyelemre méltó, hogy – ha csak egy pillanatra is – *A magyar irodalom történeteiről* folyó diskurzusban feltűnt egy az övére némiképp emlékeztető elgondolás a munka célját illetően. Veres András Várkonyi Benedekkel beszélgetve a következőket mondta: „Az új irodalomtörténet »felnőtt« könyv akar lenni. Azaz tudatában van annak, hogy nincs tökéletes biztosíték, és nem tesz úgy, mintha lenne, s éppen ő rendelkezne vele. Nem azt akarja megmondani az olvasónak, hogy így vagy úgy gondold. Hanem azt, hogy én így tudom, te pedig próbáld kialakítani ehhez képest a saját álláspontodat. Ne fogadd el kritikátlanul az enyémet, és ne is utasítsd el hasonlóképp kritikátlanul. Mert a pusztá elutasító gesztus semmit sem ér. Ahhoz, hogy az elutasítás komolyan vehető legyen, az olvasónak is »teljesítenie« kell. Legalábbis erre szeretné őt rábeszélni ez a könyv.”³³ Sajnálatos módon, az olvasó portréjának részletesebb felrajzolásakor, ahogy más szerkesztői nyilatkozatokban, úgy ebben az interjúban is egy – jelenlegi vagy majdani – szakember képe bontakozik ki.³⁴ Viszonylag szűk, elitista módon meghatározott olvasóközönségről van tehát szó,³⁵ ami nagy kár, hiszen a „felnőtt” olvasók megcélzása *A magyar irodalom története*inek hasznára vált volna, már csak azért is, mert a koncepció mögött álló célkitűzések egyértelműen megfelelnek e csoport tulajdonságainak. Eszerint olyan irodalomtörténetről lenne ugyanis szó, amely nem akar rá-

³¹ Várkonyi Benedek a könyv fő célját firtató kérdésére Szegedy-Maszák Mihály a következőképpen válaszolt: „Ez a három kötet az egyetemi hallgatókra számít, de talán a művelt nagyközönség számára is elérhető. Nagyon nehéz megmondani szociológiailag, hogy ma milyen ez a művelt nagyközönség.” (Vö. „Irodalmi történetek”, *Élet és Irodalom*, 2007. június 1. 17.)

³² Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Bp., 1972. 28.

³³ „Az új irodalomtörténet »felnőtt« könyv akar lenni (Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel)”, *Magyar Tudomány*, 2007/4. 509.

³⁴ „Úgy vélem, elsősorban azok az olvasók járnak jól az új irodalomtörténettel, akik a problémák és a sokértelműségek iránt fogékonyak inkább, akik szeretnek rákérdezni az irodalmi jelenségek mögöttes dimenzióira. Bizonyára lesznek olyanok, akiket az egyik vagy a másik fejezet arra fog ösztönözni, hogy elmélyedjenek egy mű vagy folyamat értelmezésében, esetleg kutatásában. Mások pedig végre választ találnak olyan szakmai dilemmáikra, amelyek régóta foglalkoztatják őket.” (*Magyar Tudomány*, 2007/4. 506.)

³⁵ Ezt a kötetek bírálói közül többen szóvá is tették. Hargitay Emil fájlalta, hogy a szerkesztők „nem a hétköznapi használhatóság elsődlegesnek vélhető szempontját tartották szem előtt, hanem a szaktudományos álláspont adott esetben kényelmesebbnek tűnő állapotát részesítették előnyben”. (Hargitay, i. m., 288.) Bojtár Endre elsősorban egyes szövegek nyelvhasználatának ki-rekesztő, „a szerzővel azonos irányú és mérvű szakirodalmi tájékozottságú olvasó-szakértőt igénylő” voltát kifogásolta. (vö. Bojtár, i. m., 56-57.) Bojtár gondolatmenetéhez fűzött megjegyzésében Margócsy István az értekező nyelv problémáját a célközönség meghatározásának minden összefoglaló vállalkozás tekintetében alapvető jelentőségű kérdésre vezette vissza, s arra a következtetésre jutott, hogy az ilyen, jellegüknél fogva nem kizárólag szakmai közönségre számító munkák „nagyon nehezen tűrik a kiválasztottaknak szóló elit-beszéd arisztokratikusan elkülönülő meta-retorikáját”. (Uo. 57.)

kényszeríteni olvasójára egy szigorúan kimunkált konstrukciót, hanem számít szellemi aktivitására, kritikai szemléletére, s megpróbálja rávenni arra, hogy a kötetekben felkínált lehetőségek alapján alakítsa ki saját álláspontját a magyar irodalomról. Mindezek pedig a szellemi tekintetben vett felnőtséget meghatározó jegyek. Erre építve ez a részleteiben kiváló és kétségtelenül korszerű irodalomtörténet akár – bár ez lehet, hogy túlzott, idealista vázalkozás – népszerűvé/népszerűbbé is válhatna, s ennek eléréséhez – vagy legalábbis megközelítéséhez – érzésem szerint elegendő lett volna néhány, a tudományos színvonalat nem befolyásoló, ám a nem szakmabeli olvasónak a kötetek használatában jelentős segítséget nyújtó kiegészítés. Jelenlegi formájában azonban *A magyar irodalom története* egy jobbára színvonalas szövegeket tartalmazó, szakembereknek szóló irodalomtörténet ugyan, de nem tesz eleget a szélesebb közönség tájékoztatására is alkalmas kézikönyvvel szemben támasztható elvárásoknak.

Végezetül egy kicsit hosszabb idézet egy kritikából: „ha az ember (...) a magyar irodalom szerves fejlődését kívánja a kötet forgatása útján áttekinteni, akkor alábbhagy az egyes fejezetek (...) olvasása közben támadt lelkesültsége. A munka ugyanis sokkal inkább önmagukban [kimaradt szó, valószínűleg: álló – S. L. A.] és többségükben kitűnő tanulmányok sorozata (...), semmint a különféle problémákat szerves egységbe fogó szintézis. Olyan tárház, amelynek egyedi darabjai többségükben remeklések; elrendezésük, egymáshoz való viszonyításuk azonban nem biztosítja megfelelően az összhangot. (...) Az ember mégsem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy van valami zavaró a szerkesztés körül. Azt is lehetne mondani, hogy a szerkesztői elvek és szempontok korántsem úgy érvényesülnek, ahogy az mindenben méltó lenne a kötetet alkotó részletekhez. Pontosabban fogalmazva: a munka egészéből nem derül ki, hogy a kötet gondozói milyen szempontok, megfontolások alapján látták el szerkesztői feladatukat, nem világos, milyen jelleget szántak magának a kötetnek, hogyan értelmezik a kézikönyv fogalmát.”³⁶ A recenzió 1967-ben jelent meg a *Történelmi Szemle* hasábjain, s a szerző, Varga János történész, az akadémiai irodalomtörténet kevéssel korábban megjelent harmadik kötetével kapcsolatos fenntartásainak ad benne hangot. Az idézetet – amelyből természetesen szándékosan hagytam ki azokat a részeket, amelyek egyértelművé tették volna a kritika tárgyát – nem egyszerűen a „minden relatív” közhelyének demonstrálása végett iktattam be, hanem – ettől ugyan nem függetlenül – *A magyar irodalom története* koncepciójának „védelme” érdekében. Varga János bírálatának kulcsszavai – noha azok pontos tartalma éppúgy, mint a kritika teoretikus háttere és kontextusa alapvetően el is tér azoktól – erősen emlékeztetnek az új irodalomtörténetet illető kifogásokra. A korabeli recenzió álláspontjával ellentétben a *Spenót* ma már jóval inkább szilárd alapkoncepcióból kiinduló monolit egységként, semmint tanulmányok sorozataként olvasható. Ez pedig arra figyelmeztethet, hogy *A magyar irodalom története*vel kapcsolatos véleményének megfogalmazása közben az olvasónak, kritikusként saját preconcepcióinak, vázalkozásainak hátterével is számot kell vetnie.

A magyar irodalom története minden kétséget kizáróan jelentős és komoly tudományos eredményeket felmutató vállalkozás. Konceptcionális tekintetben kétségtelen erénye a tárgyhoz és az olvasóhoz való viszonyban megnyilvánuló nagyszabású – és ugyancsak időszzerű – szemléletváltás. Az irodalomról, irodalomtörténetről való gondolkodás átforgatásának e munkában megnyilvánuló igényét a kötetek szakmai bírálóinak túlnyomó többsége üdvözölte is. Az online verzió és az új (javított) kiadás elkészülte után pedig remélhetőleg a különösebb tudományos felkészültséggel nem bíró, de a magyar irodalom története iránt érdeklődő „felnőtt” közönség számára is hozzáférhetőbbé válik a szöveg.

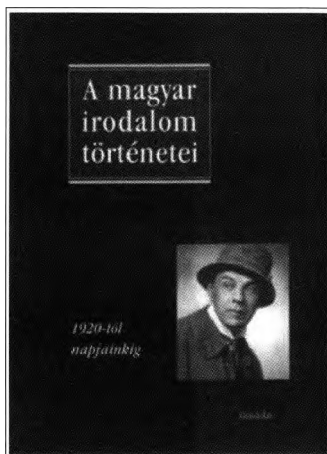
³⁶ Varga János: „A magyar irodalom története III. kötetéről”, *Történelmi Szemle*, 1967/2. 135.

A TRIANON UTÁNI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

A magyar irodalom történetei, III. kötet: 1920-tól napjainkig

A rendszerváltozás utáni években a magyar irodalom történetével foglalkozó tanulmányokban és kézikönyvekben lejátszódott egy erőteljes újraanonizáció. Vagy talán pontosabb, ha azt mondjuk, hogy kialakult, a viták ellenére konszenzussá vált és megszilárdult egy úgynevezett *posztmodern kánon*, amely elsősorban a hetvenes, de méginkább a nyolcvanas évek „prózaforulatát” tartotta szem előtt. E kánon egyik teoretikusa, Szirák Péter például így jellemezte a fejleményeket: „A »prózaforulat« paradigmátikus írásmódja és olvasási szokásrendszere a fikcionalitás megváltozott formációival, a feltételezett valóság és fikció határvonalának elmosódásával számol, jellemző rá a szövegek »implicit olvasóinak« aktivizálása, az olvasói szerep reflektálása, az identitáselvű szöveg [...] »kiskislatása«, a játéklehetőségek »kiszabadítása« [...]”¹ Ennek az új kánonnak a kialakításában a *A magyar irodalom történetei* egyik szerkesztője, Szegedy-Maszák Mihály is jelentős szerepet vállalt; a vállalkozás III. kötete azonban mintha mégis szembeszegülne ezzel a kánonalkotási elvvel.

A magyar irodalom történetei III. kötetének legszembetűnőbb sajátossága a tematikus sokszínűség. Olvashatunk esszét történeti-publicisztikai művekről, a Bauhausról, fordításokról és fordításelméletről, irodalomtörténeti munkákról, zenéről, a szocializmus irodalompolitikájáról, emigráns konferenciákról és a sor még talán folytatható. A kép ilyen tarkasága tudatosan vállalt program, ezt mutatja mindenekelőtt Szegedy-Maszák Mihály második kötetben szereplő tanulmánya Bartók *A kékszakállú herceg vára* című művéről. Ez a tanulmány azonban azt is mutatja, hogy a szerző az irodalommal érintkező kulturális területeknek az irodalomra való utalását még kidolgozandó feladatnak tekinti. „A kérdést, található-e érdemi összefüggés Bartók zenéje és a korabeli magyar irodalom között, már csak azért is nehéz megválaszolni, mert a zene s az irodalom történészei általában kölcsönösen idegenkednek attól, hogy a saját területükön túlmutató fejtegetésekre vállalkozzanak. A zeneszerző egyetlen operájának értelmezései sem cáfolják ezt az állítást, annak ellenére, hogy szövegével a legutóbbi évtizedekben inkább foglalkoztak zenetudósok, mint irodalmárok.”² Ezeknek a kapcsolatoknak a kidolgozására azonban általában nem kerül

¹ Szirák Péter: „A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban”, in: *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégén*, Görömbei András (szerk.), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 38.

² *A magyar irodalom történetei*, II. kötet, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.), Gondolat Kiadó, 2007. 827.

Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály, Veres András
Gondolat Kiadó
Budapest, 2007
924 oldal, 6000Ft

sor, így rendkívül érdekes és színvonalas tanulmányok születnek ugyan, egy színes kép bontakozik ki, melynek koncepcionális koordinátsága azonban kívánnivalókat hagy maga után. Az alábbiakban mégis a kötet háttérében álló szervezőelv után szeretnék kutatni. Ha sikerül feltárnom ilyen szervezőelvet, akkor arról elmondható, hogy ez irányítja a kortárs magyar irodalom kanonizálásának vagy újrankanonizálásának kísérletét.

Ennek az érdeklődésnek a fényében hallatlan súlyt kap a kötet nyitótanulmánya; arra a kérdésre kell ugyanis válaszolnunk, hogy melyik az a kiindulópont, amellyel a „napjainkig” szó értelmesen összeköthető. Vagyis hogyan határozható meg az a történelmi és irodalomtörténeti egység, amelynek zárórészeként a mai magyar irodalom értelmezhető. E tanulmány szerzője Romsics Ignác, aki Szekfű Gyula *A három nemzedék* című könyvéről értekezik. A tanulmányt egy Szekfűtől származó mottó nyitja: „Ezt a könyvet meg kellett írnom. Ez a könyv személyes élményem. [...] úgy éreztem másfél év óta, és úgy érzem ma is, hogy munkaerőmet és munkakedvemet fel nem találhatom, míg le nem számolok a hanyatlással, melynek végén *ilyen* katasztrófát kellett megélnünk, míg szemébe nem nézek azoknak az erőknak, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivetették nemzetemet.”³ (Mind ezt Szekfű alig egy hónappal a trianoni békeszerződés után írta.) Romsics leír egy vitaszituációt: a forradalmárok a dualizmus utolsó évtizedeinek társadalmi-politikai problémáiból vezették le a katasztrófát, míg az ellenforradalmárok általában konkrét okokra („a destruktív mozgalmak nemzetellenes aknamunkájára”) hivatkoztak. Romsics szerint Szekfű egyik csoportba sem sorolható be, és így létrejön az olvasóban az az érzés, hogy elemzése valamilyen pártatlan hitelességre tarthatnak igényt. A tanulmány vége felé azonban Szekfű elemzéseinek státusza a helyére kerül: „Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műve – eltérően a szerző legtöbb írásától – nem történelmi szakmunka, hanem terjedelmes történetpolitikai esszé. Célja nem az elmúlt évszázad magyar történelmének tárgyilagosságra és kiegyensúlyozottságra törekvő bemutatása, hanem a potenciális olvasók politikai orientálása volt, a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva. Mint ilyen rendkívül sikeresnek bizonyult. [...] Ilyenképpen a két világháború közötti és a második világháború alatti Horthy-rendszer konzervatív és keresztény-nemzeti kurzusideológiájának és történetpolitikai gondolkodásának egyik legfontosabb alapmunkájává vált.”⁴ Furcsa előreutalás egy irodalomtörténeti könyv nyitótanulmányának végén. Jól értenénk, ha most következne például a „keresztény-nemzeti kurzusideológia” általános bemutatása, de akkor is értenénk, ha e sajátos „történetpolitikai mű” irodalmi elemzését kaptuk volna. Így viszont az olvasóban felmerül a gyanú, hogy nem a mű maga, hanem a mű referencialitása (vagyis a trianoni békeszerződés) jelöli ki a kötet kiindulópontját. Van a kötetben (legalább) két olyan szövegegység, amely megingathatná e referenciális kiindulópont hatékonyságát, most ezeket fogom röviden áttekinteni.

(1) Mintha egy kicsit nehezen indulna a húszas évekbeli magyar irodalom története; de így legalább kapunk egy rendkívül érdekes tanulmányt Józán Ildikótól, amely *A romlás virágainak* magyar fordításáról szól. (Ez a fordítás 1923-ban jelent meg, a fordítók: Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc voltak.) Ebben a tanulmányban szerepel egy hosszú felvezető rész a magyar műfordítás történetéről, amelynek feladata annak a tézisnek az előkészítése, hogy a fordítás tulajdonképpen csak a nyugatosoknál jelent meg az irodalom művelésének igazi formájaként. „Az irodalmi fordítás, akárcsak az irodalmi mű, a 19. század második felében átmenetileg nem a jelentés kérdése [...]. A fordítások fokmérőjét, »mintha eredetileg magyarul íratott volna«, a szöveg gördülékenységén kívül még az 1880-as években is első-sorban a *nemzeti jelleg* megóvása jelenti [...]”⁵ Mintha ez a passzus a nyugatosok fordítói

³ I. m., 11.

⁴ I. m., 23.

⁵ I. m., 57.

koncepciója számára készítené elő a talajt; ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a nyugatos fordítók a műfordításaik kapcsán gyakran évszázados toposzokat emlegetnek. A cikk inkább sugallja, mint elemzően kimondja, hogy *A romlás virágainak* fordítása a magyar irodalomba az *interkulturalitás* teljesen új mintáját vezette be. „Mivel a magyar szövegek teljes körű és magyar nyelvű szövegiségüket figyelembe vevő értelmezésére mindmáig nem került sor, és az 1940-es évektől fordított szövegek értelmezésének fő irányát az eredeti szerző intencióinak keresése jelentette, a »magyar Baudelaire« nem más, mint *jelentéskorlátozott szövegek és korlátozott jelentésintenciók* eredője.”⁶ Mintha állandóan előkészülnénk *A romlás virágainak* testet öltő fordítói teljesítmény körülírására, amely aztán néhány (a fentihez hasonló) izolált, nehezen értelmezhető és túlpontírozott megállapításban ölt testet. A fenti témáról Rába György már 1969-ben alapvető jelentőségű könyvet publikált, *A szép hűtlenek* címmel. Ha ezt a címadást komolyan vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy *A romlás virágai* és Rába György negyvenöt évvel később megjelent könyve között újra megváltoztak a fordításokkal szembeni legalapvetőbb elvárások. A nyugatosoknál elsődleges jelentősége a szép hangzásnak volt, később viszont előtérbe léptek a hűségre vonatkozó elvárások is. Ezek után a két követelmény között már csak az örök egyensúlyozás marad. Józán Ildikó azonban a fordítási koncepció sajátos arculatának kidolgozása helyett a Baudelaire-recepció és e recepciónak a fordításhoz való kötődése felé fordul. „Baudelaire szerepét a magyar irodalomban tehát elsősorban olyan recepciótörténetként érdemes leírni, mely a fordítások magyar szövegéből indul ki, és amelynek nem kizárólagos horizontja az eredeti szöveg; nemcsak fordítástörténet, hanem recepció- és hatástörténet is.”⁷ Ezt másként úgyis megfogalmazhatjuk, hogy *A romlás virágainak* recepciója (melynek jelentőségét aligha lehet alábecsülni a modern magyar irodalom kibontakozása szempontjából) és fordítása (az ebben testet öltő interkulturális teljesítmény) a lehető legszorosabban összefonódik. A bonyolult helyzet ellenére valószínűleg ki lehetett volna mutatni, hogy a saját nyelvbe való beemelés mint fordítási törekvés a verseket már úgy átértelmezte, hogy ez teljesen új perspektívákat nyitott a magyarországi költészet megújítása számára is. A fordításelmélet tekintetében pedig a magyar *A romlás virágai* a teljes lefordíthatóság lehetetlenségének tematizálásához vezetett; de ez már alapvetően Kosztolányi Dezső érdeme.⁸

(2) A kötet címlapján Kosztolányi Dezső fiatalkori fényképe látható: jóképű fiatalember, furcsa kalapban, beállított fejtartással, valahová oldalra irányuló édes-bús pillantással. Már a II. kötetben is szerepelt egy tanulmány, melynek legalábbis az egyik főszereplője Kosztolányi volt. Szegedy-Maszák Mihály Csáth Géza *A varázsló kertje* és Kosztolányi Dezső *Boszorkányos esték* című prózai köteteit vetette össze. „Kosztolányi és Csáth elbeszélő műveit másként értelmezheti az, aki a keletkezés időrendjében olvassa őket, más módon az egyes köteteket egységként tekintő befogadó. A két szerző egykorú s hasonló műfajú írásait együtt is meg lehet közelíteni, különös tekintettel arra, hogy a két unokatestvér hasonló szellemi közegben nevelődött, és szoros barátságban állt egymással.”⁹ Ez a termékeny ötlet egy rendkívül szép esszé kiindulópontja. A III. kötet aztán három Kosztolányiról szóló dolgozatot is tartalmaz. – Az első a kettős monarchia emlékével foglalkozik, a *Pacsirta* című mű kapcsán, szerzője szintén Szegedy-Maszák. A mű színhelye Sárszeg, melynek „parlagiságát” Kosztolányi e világ nyitottságában, sőt védtelenségében látja; a népszerű művelődés külföldi divatja mindent elönt. „Kosztolányinak meglehetősen lesújtó véleménye volt a népszerű zenének a regényben felidézett műfajáról. »Enyhe, dallamos, rózsaszín

⁶ I. m., 65. (Kiemelés tőlem: W. J.)

⁷ I. m., 62.

⁸ „Nem véletlen [...], hogy a lehetetlenség kérdését a legkövetkezetesebben felvető és fenntartó Kosztolányi jelentősége is éppen akkor nőtt meg az irodalom és az irodalomtudomány számára, amikor a nyelvi jelentés problémája új dimenzióba került: a posztmodern irodalom és a hermeneutikai és recepcióesztétikai irodalomelmélet nyomán.” I. m., 67.

⁹ I. m., 740.

agyalágyulás borul föléje.« Ezzel a mondattal zárta az operetről írt cikkét, egy évvel a *Pacsirta* megjelenése előtt.¹⁰ Az esszé a későbbiekben Kosztolányi regényét Krúdy *Boldogult úrfikoromban* és Márai *A gyertyák csonkig égnek* című regényeivel veti össze, ily módon megteremtve a monarchia „hanyatlásának” vagy „előregedésének” panorámáját. (Véleményem szerint nagyobb figyelmet kellett volna fordítani a modernség-kritika mindhárom regényben megjelenő „konzervatív toposzaira”.) – A második tanulmány szerzője Bengi László, aki a szerkesztőktől azt a feladatot kapta, hogy Kosztolányi 1929-es Ady-kritikáját elemezze. Ehelyett azonban Kosztolányi irodalmi esszéivel foglalkozik, részletesen ír Kosztolányi viszonyáról a technikához és a tudományhoz, míg végül eljut a kritika-felfogásához. Kosztolányi maga írta egy Móriczról szóló esszéjében: „A kritika célja, hogy megértesse azt, ami voltaképp érthetetlen, hogy egy alkotást ízeire szedjen, hogy föltárja szerkezetét, hatóeszközeit, leleplezze művészi titkait. Hogy ez értelmi működés, az kétségtelen. Ezen a téren azonban másra, mint értelmünkre, nem támaszkodhatunk. Tőle kapunk a legtöbbet.”¹¹ Az Adyval folytatott vitáról nagyon-nagyon keveset, szinte semmit sem tudunk meg; és magamban még igazat is adtam a szerzőnek, aki így megakadályozta egy nem túl jelentős és nem is túl épületes kritika felfújását. – A harmadik írás Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi *Esti Kornél* című művéről szóló dolgozata. Ez a mű a posztmodern irodalmi kánon kidolgozásának egyik legfőbb vonatkoztatási pontja volt. A mű alapvető sajátossága: a regényszerűség meghaladása. Az erre vonatkozó elméleti keretek kidolgozásában Szegedy-Maszák már 1979-től kezdve jelentős eredményeket ért el. Ez a mostani tanulmány ezeknek a kísérleteknek az összefoglalása, és így vitathatatlanul a kötet egyik legjelentősebb darabja. „Annyi bizonyos, hogy az *Esti Kornél* kötet [...] kisebb-nagyobb egyenetlenségei ellenére is olyan vállalkozás [...], amely szabadulást vagy legalábbis eltávolodást jelentett a regényírás addig érvényesnek tartott változataitól, és rendkívüli mértékben juttatta érvényre a nyelvi gazdaságosságot. [...] Nyelvi megalkotottsága és gazdag értelmezéstörténete egyaránt indokolja, hogy a magyar irodalom kiemelkedő teljesítményei között tartsuk számon.”¹² Ugyanakkor azonban a szerző úgy látja, hogy Kosztolányi újító szándéka mégsem volt olyan radikális, hogy akár Prousttal, akár Joyce-szal össze lehetne vetni.¹³ „Az eredetiség ilyen mértékére [...] Kosztolányi nem törekszik. Részint azért nem, mert noha nem tagadja, hogy a művészetnek szüntelenül meg kell újulnia, bizonyos mértékig viszonylagos érvényűnek véli az újítás létjogosultságát.”¹⁴

A kiinduló tanulmány kanonizációs elve az 1945 utáni irodalom elemzésében kap kánon-szervező jelentőséget. De menjünk sorjában: az *Esti Kornéltól* már csak egy bő évtizedet kell előreugranunk ahhoz, hogy elérkezzünk 1945-höz, majd a reálisan létezett szocializmus irodalmához. Az biztos, hogy a könyv 1945-öt nem tekinti korszakküszöbnek; a könyv többszöri áttanulmányozása után is az az érzésem, hogy a szerkesztők inkább kitérni próbáltak a szocializmus irodalmának bemutatása elől. Először is nézzük a háború vége és az 1956-os forradalom közötti egy évtized irodalmi termésének ismertetését. Korábban egy évtized bemutatásával legalább tíz-tizenöt fejezet foglalkozott, erről az évtizedről azonban mindössze öt fejezet szól. De ha eltekintünk Szép Ernő *Emberszag* című kötetétől, amely még 1945-ben jelent meg, és Radnóti Miklós *Tajtékos ég* című kötetétől, amely még a háború összefüggésébe illeszkedik, akkor ebben az évtizedben összesen három feljegyzendő esemény akadt: 1946-ban az *Újhold* című folyóirat megindulása, 1954-ben Juhász Ferenc *A tétközlő ország* és 1955-ben Weöres Sándor *Bóbita* című verseskötete. Semmit nem tudunk meg

¹⁰ *A magyar irodalom története*, III. kötet, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.), 99.

¹¹ I. m., 140.

¹² I. m., 243.

¹³ I. m., 237. (A szerző „kisebb” vállalkozásról beszél.)

¹⁴ I. m., 237.

arról, hogy az ötvenes évek első felében a magyar irodalom soha nem látott politikai irányítás alá került, amely ugyan erősen letompított formában legalább a nyolcvanas évek közepéig érvényben volt. A szerkesztőknek érezhetően az a meggyőződés, hogy meghatározó, bemutatásra érdemes irodalmi teljesítmény csak a hivatalos irodalompolitika ellenében születhetett. De már e hipotézis miatt is érdemes lett volna sokkal többet írni erről a politikai irányításról. A kötetben szerepel egy tanulmány, amely ezzel az igénnyel léphetne föl. Veres András Kádár egyik 1962-es beszédére támaszkodva mutatja be egyébként nagyon szépen és körültekintően a forradalom utáni megtorlást követő korszak intézményeinek kiépülését.¹⁵ De már ebből a tanulmányból is jól érezhető, hogy nagyon fontos lenne az előzmények ismerete. „Később, a hatvanas-hetvenes években sok szót vesztegettek az úgynevezett »kontinuitás-diszkontinuitás« problémájára. Ha az ötvenes évek dogmatikus irodalompolitikájához való viszonyként próbáljuk értelmezni, tagadhatatlan a különbség a Révai József és Aczél György neveivel megszemélyesíthető gyakorlat között. Még akkor is, ha mindkettőnek közös szemléleti alapja, hogy a kultúra csak másodhegedűs lehet a politika mellett, s föltétlenül rászorul az utóbbi gyámolítására.”¹⁶ (Véleményem szerint ezen a ponton célszerű lett volna bemutatni a „szocialista realizmus” koncepcióját mint hivatalos doktrínát, valamint az ennek fellazítására irányuló kísérleteket.)¹⁷ A szocializmus irodalmával kapcsolatos, a kötet egészét uraló véleményt Veres András a tanulmány végén így összegezte: „A magyar íróársadalom elfogadta azt a mozgásteret, melyet a pártvezetés felajánlott neki, a hallgatólagosan megkötött egyezség természetesen nem készítetett és nem kötelezett mindenkit arra, hogy mindenkor eleget is tegyen neki. A pillanatnyi »kisiklásokat« viszont olajozottan orvosolta a nagyra duzzasztott apparátus.”¹⁸ Elképzelhető lett volna a szocializmus irodalomtörténetének olyan bemutatása is, amely az adott időben és kontextusban jelentősnek tartott művek kritikai elemzését végezte volna el. Ebben az esetben rendkívül érdekes párbeszédre kerülhetett volna sor a szocializmus kánonképzési folyamataival. (Erre kitűnő példa Kálmán C. György elemzése Sánta Ferenc *Húsz óra* című művéről. A tanulmányban a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy el kell-e/érdemes-e elolvasni a szocializmus korszaka egyik legfontosabbnak tartott irodalmi alkotását.)¹⁹ A könyv tehát csak a „kisiklásokkal”, a szocializmus irodalompolitikája ellenében megszületett művekkel szeretne foglalkozni. Az akkori kánonképzési folyamatokkal való párbeszéd elmulasztása azonban tág kapukat nyit az önkény számára. Azt persze nem állítanám, hogy ennek az önkénynek ne lenne bizonyos rendező szempontja. De először is nézzük újra a felépítést: az 1956 és 1989 közötti majdnem három és fél évtizeddel huszonegy tanulmány foglalkozik, ezek közül hét, tehát körülbelül az egyharmada szól a határon túli és az emigrációs irodalomról. Természetesen nem akarom azt állítani, hogy a határon túl és az emigrációban ne került volna sor jelentős, a magyar irodalmat érintő eseményekre. De valószínűleg nem volt ilyen esemény az első *Magyar Műhely*-találkozó, a *Mikes Kelemen Kör* konferenciája és Tibor Fischer regényének megjelenése sem. Persze azt lehetne mondani, hogy miért lenne az probléma, ha végre születik egy olyan irodalomtörténeti kézikönyv, amelyben a határon túli és az emigrációs irodalom nagyobb szerepet kap? A baj inkább ab-

¹⁵ Az ötvenes évek legvégén és a hatvanas évek elején Kádár a Politikai Bizottság zártkörű ülésein többször is beszélt az írók helyzetéről és az írószövetség átszervezéséről.

¹⁶ I. m., 525. (Veres András a két kultúrpolitika megkülönböztetésére a „dogmatikus / monopolista”, illetve a „hegemoniális” terminusokat javasolja. De a két esetben közös, hogy a politika nem ismeri el az irodalom függetlenségét, hanem annak leigázására törekszik. Uo.)

¹⁷ Ezek közül első helyen emelném ki Lukács György *Wider den missverstanden Realismus* című kötetét, amely 1958-ban jelent meg (magyar fordítása: *A kritikai realizmus jelentősége ma*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.). Mint ismeretes, Adorno ezt a kötetet alapvető bírálatban részesítette, számára a még mindig meglévő dogmatizmus elviselhetetlennek tűnt.

¹⁸ *A magyar irodalom története*, III. kötet, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.), 534.

¹⁹ A mű 1964-ben jelent meg; a jobb gimnáziumokban kortárs irodalmi műként hosszú évtizedeken keresztül érettségi tétel volt.

ból adódik, hogy a kötet teljesen felfüggeszti azokat a kanonizációs folyamatokat, amelyek a rendszerváltozás után már lezajlottak. A posztmodern kánon nem tud megjelenni a könyv szervező szempontjaként. A könyvben nem kap kiemelt helyet Esterházy Péter és Nádás Péter művészete, nem kap fejezetet Nádás *Emlékiratok könyve* (1986) és Esterházy *Termelési regénye* (1979).²⁰ Nem jelenik meg Petri György és Oravecz Imre költészete, akik pedig a posztmodern kánonban kitüntetett helyet kaptak; teljesen hiányzik Parti Nagy Lajos költészete és prózája (hogy az *Ibusár* című monodrámájáról már ne is beszéljünk). Nem szerepel a „kisiklások” között Konrád György *Látogatója* sem, az egyik legkritikusabb, szociográfiai tapasztalatokra épülő regény. És végül hiányzik a szocializmus korszakának teljes magyar drámairodalma.²¹ Pedig lett volna miről beszélni: egy elfogulatlan kézikönyv aligha hagyhatná ki Spiró György, Nádás Péter, Kornis Mihály és Bereményi Géza műveit és színpadi újításait. (Hogy most csak a fiatalabb generáció legjelentősebb alakjaira utaljak.) És ha már korábban esett szó folyóiratokról (elsősorban azok első számairól), akkor nem lett volna szabad elmenni a *Mozgó Világ* 1983-as megszüntetve-folytatása mellett; ezen a történeten keresztül bepillanthattunk volna a késő szocialista cenzúra működésébe. – Azt gondolhatnánk talán, hogy a rendszerváltozás jobban jár; de közelebről tekintve látjuk, hogy igazából ez sem számít korszakküszöbnek. Az 1989 és 2002 közötti időből összesen nyolc esemény kerül szóba, ami szintén döbbenetesen kevés a húszas-harmincas évek zsúfoltságához képest; ezek közül három foglalkozik emigrációs és határon túli eseményekkel. Egyértelműen hiányoznak azok a művek, amelyek a rendszerváltozás feldolgozásával foglalkoznak; ezek közül véleményem szerint – sőt a korabeli kanonizálás szerint is – kiemelkedik Kornis Mihály 1994-ben megjelent *Napkönyve*. A rendszerváltozás utáni korszakban már nem szerepelnek kulturális kitekintések; milyen érdekes lett volna például egy tanulmányt közölni a kilencvenes évek elején kirobbant kritika-vitáról, az újrakanonizációs kísérletekről vagy a folyóiratpiacnak a cenzúrát követő hallatlan felvirágzásáról, az úgynevezett aluljáró-irodalom kialakulásáról stb. (Ehhez persze előtte tárgyilagosan be kellett volna mutatni a szocializmus korszakának irodalmát.) A kötet szerkesztőinek rendezőelve – az, ami a posztmodern kanonizációt helyettesíti vagy kiszorítja – a *Trianon-kánon*. Első megközelítésben ezt a kifejezést formálisan használok, a kiinduló korszakküszöb neve alapján. De ugyanakkor ennek jelentéséhez az is hozzátartozik, hogy a magyar irodalom 1956 után egyre nagyobb sebességgel olvasztotta magába az emigráns és határon túli irodalmat. Vagy ezt inkább úgy kellene értenünk, hogy az egyre nagyobb sebességgel való rohanás sehová sem vezet: a választóvonalak a rendszerváltozás után is fennmaradtak? Bárhogyan is válaszoljunk erre a kérdésre, az biztosnak tűnik, hogy ez a rendezőelv nem hozható összefüggésbe a magyar irodalom tematikus arculatával.

Annak ellenére, hogy a kötet szerkezeti elve szembeszegül a posztmodern kánonalkotással, mégis tartalmaz számos olyan tanulmányt, amelyek egyértelműen a posztmodern kánon összefüggésében állnak. A könyv igazi értékét – véleményem szerint – ezek a tanulmányok adják; melyek közül most (sorrendben) csak hármat szeretnék fölillantani. – 1931-ben jelent meg Szabó Lőrinc *Semmiért Egészen* című verse, amelyről Kulcsár Szabó Ernő írt tanulmányt, a „szerelmi líra” végének motívumát középpontba állítva. Az értelmezés szerint a versben mindenekelőtt a szerelmi lírára jellemző intimitás válik problematikusává. A romantikában az Én még közvetlenül a Te-t szólította meg, és a Te helyett beszélt, így próbált létrehozni egy szimmetrikus viszonyrendszert. A „kései modernség” lírájában

²⁰ A könyvben helyet kap ugyan egy Nádás-fejezet az *Egy családregény végéről* (Szilágyi Zsófia tollából) és egy Esterházy-fejezet a *Harmonia caelestis*ről (Molnár Gábor Tamástól). De az általános kanonizációhoz képest kevés, és vitatható helyekre teszi ki a hangsúlyokat.

²¹ Ha eltekintünk Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámájának elemzésétől (írta Boka László).

azonban evidenssé válik a másik megközelíthetlensége. Az Én így már nem tudja közölni magát a Te-vel: a vallomás *maga* válik közölhetetlenné. Ezzel eljutottunk Luhmann egyik híres megállapításához: „Intim viszonyokban minden kommunikáció olyan közölhetetlenségeknek van kiszolgáltatva, amelyeket ő maga konstituál.”²² Ilyen elméleti előkészítések után már megfogalmazhatjuk az elemzések eredményét: „A *Semmiért Egészen* annyiban joggal nevezhető – hagyományos fogalommal – a szerelmi líra alkotásának, hogy az emberi kapcsolatok egyik legfőbb médiumán keresztül beszél az intimitás [...] konstrukciójáról. Annyiban viszont bizonyosan nem a klasszikus szerelmi líra folytatója, hogy magát a szerelmet távolról sem a másik tökéletességétől megbűvölt vagy szenvedélye rabjaként cselekvő / szenvedő / követelő Én intimitásvágyával hozza összefüggésbe.”²³

Thomka Beáta Mészöly Miklós 1968-ban megjelent *Saulus* című regényét elemezve a következő megállapításból indul ki: „A mű személyes elbeszélés, mégsem érintkezik az újkori regény lélektani elbeszélő hagyományával.”²⁴ Majd később (immár alapos és körültekintő elemzések után) ezt olvashatjuk: „Mészöly Miklós művének kapcsolata a példázatos, mitologikus, bibliai, történelmi, lélektani regényváltozatok 20. századi hagyományával és kortárs magyar poétikáival [...] *megszakítottságról*, és nem folyamatoságról tanúskodik.”²⁵ Ilyen körülmények között a kihívás a *Saulus* egyediségének megragadásában áll. Ennek kiindulópontja az intertextualitás működtetése: Mészöly sorra kibillent a bibliai szövegeket, sajátos önálló nyelvezetbe emeli be őket. Általában úgy, hogy a beszédszólam függetlenedik az azonosítható beszélőtől / elbeszélőtől. (Ez felidézi Kafka *A per* című műve zárásának narratív szituációját.)²⁶ Ennek következtében a mű az identitás megrázkódtatásáról is szól. „*Saulus* regénybeli története az azonosság, a személyes és közösségi identitás gondolata és problematikussága körül rendeződik el.”²⁷

Szirák Péter Kertész Imre 1975-ben megjelent *Sorstalanság* című regényét elemzi. Kertész önértelmezéseiből kiolvasható, hogy tudatosan törekedett arra, hogy Auschwitz ábrázolásához sajátos nyelvhasználati formát alakítson ki, amelynek alapvető eleme volt az egyediség közvetlen megragadásának lehetősége. „A *Sorstalanság* azt mutatja, hogy az egyediség csakis valamilyen viszonylatban nyerhet értelmet, vagyis a hasonlítás művelete kiküszöbölhetetlen. A regény ironikus hangoltsága részben éppen abból fakad, hogy az európai irodalom egyik legfontosabb műfaji hagyományát, a nevelődésregényt idézi föl az európai kultúra megszakadásának ábrázolására. Aligha kétséges, hogy a *Sorstalanság* a *Wilhelm Meister* nyomdokaiban jár [...]”²⁸ A mű ironikus (sőt helyenként megmosolyogtató) jellege abból fakad, hogy az elbeszélte események furcsa feszültségben állnak az alkalmazott beszédmóddal. Ez a beszédmód a saját sors eltávolítására és elidegenítésére irányul;²⁹ Auschwitz ábrázolása tehát csakis a felfüggesztett identitás konstrukciójának bázisán volt lehetséges.

Az általam Trianon-kánonnak nevezett szerkesztői koncepció (a belső homogenizálás) igazi áldozata az *interkulturalitás*; ennek kihullása miatt keletkezik az a benyomásunk, hogy a magyar irodalom hagyománya önmagába zárul és záródik.

²² I. m., 179. (Niklas Luhmann: *Liebe als Passion*, Suhrkamp Verlag, 1982. 220.)

²³ Uo.

²⁴ I. m., 574.

²⁵ I. m., 579.

²⁶ I. m., 577.

²⁷ I. m., 580.

²⁸ I. m., 696.

²⁹ I. m., 697.

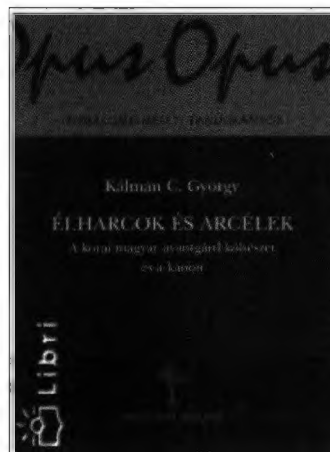
KÉT TÖRTÉNET AZ AVANTGÁRDRÓL

*Kálmán C. György: Élharcok és arcélek.
A korai magyar avantgárd költészet és a kánon;
Kappanyos András: Tánc az élen. Ötletek az avantgárról*

Az MTA Irodalomtudományi Intézete *Opus Irodalomelméleti tanulmányok* elnevezésű sorozatában 2008-ban két avantgárddal foglalkozó tanulmánygyűjtemény is megjelent. Ez ahhoz képest bő termés, hogy az említett köteteken kívül ebben a sorozatban nem jelent meg más ilyen tárgyú kiadvány, az Irodalomtudományi Intézet *rec.iti* névre hallgató recenzíós portálja által felsorolt, az intézet munkatársainak közreműködésével készült művek között pedig pusztán további egy (szűk évtizede megjelent) kötetnek képezi tárgyát a szorosan vett avantgárd. Ebből talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy az Intézetben a jelenlegi avantgárdkutatást, legalábbis a kiadványok tükrében, elsősorban Kálmán C. György és Kappanyos András képviseli, utódaiként annak a Bojtár Endrének, aki az Intézetben ma is munkatársuk, és akit mindketten idéznek is. Mivel azonban mindkét szerző műve rendkívül erős tudatosságot mutat a kanonizálás szempontjából meghatározó intézményi struktúrák vizsgálatában, ezért nekünk magunknak sem szabad reduktívnak lenni, és meg kell jegyeznünk, hogy az említett művek nem tekinthetők *csak* intézeti produktumoknak. A két kutató az említett kötetekben olvasható tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem oktatóiként is írták, és bár már egyikőjük sem dolgozik a pécsi bölcsészkaron, a kötetek tanulmányainak megírása idején ott tanítottak, és képezték azokat a hallgatókat, akik között ma már szintén van olyan, aki az avantgárd elismert kutatójának számít.

Szoros intézményi szálak fűzik tehát össze Kálmán C.-t és Kappanyost, és a tárgyhoz való közeledésükben is sok közös vonás mutatható ki. Hogy hamarjában csak két, első látásra nyilvánvalót említsek: egyrészt mindketten szójátékot, ráadásul ugyanazzal a szóval űzött szójátékot emelnek címbe; másrészt (és ez a fontosabb hasonlóság) mindketten irodalomtörténeti tanulmányokat válogattak a kötetükbe. Ez utóbbival kapcsolatban persze elharmkodott lenne azt állítani, hogy ily módon mindkét tanulmánykötet ellentmond az *Opus*-sorozat címének („irodalomelméleti tanulmányok”). Irodalomtörténeti vizsgálódásaik mindkettőjük esetében irodalomelméleti keretbe helyeződnek, az eljárásaikat kísérő elméleti (ön)kommentárok az esetek többségében betöltik azt a reflektív szerepet, amit az ilyenektől elvárunk. Mégis, elsősorban irodalomtörténeti tanulmányokról van szó, hiszen mindkét esetben az avantgárd irodalomtörténeti

Opus – Irodalomelméleti tanulmányok-sorozat
Balassi Kiadó
Budapest, 2008
298 oldal, 2200Ft

korszakának, műveinek és alkotóinak elemzését kapjuk, nem beszélve arról, hogy maguk a szerzők is irodalomtörténészként definiálják magukat. Tegyük hozzá rögtön: ezt sem reflektálatlanul. Ezzel kapcsolatban idézek két kiragadott, ám jellemző, és egyben az avantgárddal foglalkozó irodalomtörténész kritikus helyzetét tükröző példát: Kálmán C. arra a maga által feltett kérdésre, „hogya egyáltalán szükség van-e az (irodalmi) tárgy meghatározásának műveletére”, azt válaszolja, hogy „bőven elegendő, ha azt, amiről szólunk, *tárgyunknak* tekintjük, [...] az »eredménytárgy« (tudniillik, hogy a tárgy meghatározása végkövetkeztetés, nem pedig kiindulás, és nem is kitűzött cél) nagyon is megfelelhet az irodalomtörténész feladatának”. (138.) Ezt egy naív irodalomtörténész mondhatja, de Kálmán C. könyve irodalomelméleti passzusainak fényében árnyalhatjuk a problémát. A kánon, amely termeli és szolgáltatja az irodalmi tárgyakat, azokat meg is határozza. Vagyis mindig már eredménytárgyakat kezelünk, melyek „eredménytárgyasítása” ennyiben súlyosan determinált folyamat (mindig „már értelmezett művekkel találkozunk”, 212.). A másik megjegyzés Kappanyostól származik: „Az avantgárd történésszének tehát tudatosítania kell az avantgárd alapító paradoxonát, s mindazt, ami ebből következik: hogy a történettel való szakítás, a tudatos és szándékolt történetietlenség történetét kell megírnia”. (14–15.; az említendő paradoxonra történő utalás megjelenik Kálmán C.-nél is.) Ha e két idézet alapján akarnánk megkonstruálni az avantgárddal foglalkozó irodalomtörténész identitását, azt mondhatnánk, hogy helyzete általában nem könnyű (paradoxonok), de ha bajba kerül, éles eszével kivágja magát (eredménytárgy). Ennek apropóján egy mőbiusz-irodalomtörténészt ábrázoló Escher-képet papíron magunk elé képzelhetünk (vagy nem). De talán fel is függeszthetnénk egy időre a hasonlóságok keresését, hogy először könnyvenként lássuk a tétet. Kérdés, hogy a szójátékon és az általuk bebarangolt diszkurzív mezőn túl milyen hasonlóságok, esetleg eltérések mutatkoznak a két kötet között.

Kálmán C. könyve első részében a korai avantgárd lírikusok közül választ ki kettőt, hogy az egyik művében egy feltételezett avantgárd lírai köznyelvet (Ujvári Erzs), a másikéban egy attól való lehetséges eltérést (György Mátyás) vizsgáljon. Mindez stratégiai jelentőséggel bír az avantgárddal kapcsolatos sztereotípiák elleni diszkurzív harcban. A Kassák neve által uralt történet mellékszereplőinek emancipálása ugyanúgy tettértékű, mint az avantgárd irodalom (adott esetben) intertextuális kapcsolatainak feltérképezése, vagy a műegész felbontása az összetevők javára. Kálmán C. mindkét esetben jelzi az adott életmű irodalmi tudatunkat provokáló hatását. „[H]a nemcsak nagy versek vannak, de vannak jó sorok, jó verskezdetek, jó szókapcsolatok – akkor Ujvári Erzs művei a század első harmadának avantgárd törekvéseit jellemző módon közvetítik a ma olvasójához; ezért fontosak”. (49.) „György különbözősége, elkülönülése, sajátossága a Kassák-féle mozgalmon belül éppen a konvencionálisabb verselés szabad felhasználásában rejlik, a szabad vers helyett előszeretettel nyúl a korábbi versformálási módok (transzformált, kiforgatott) maradványaihoz, vagy rájátszik ezekre, nyomaikat mutatja meg.” (74.). György Mátyás egyébként központi figura a könyvben. A második fejezetben már arra szolgál, hogy rajta mint tipikus példán keresztül Kálmán C. bemutassa az avant-

Opus – Irodalomelméleti tanulmányok-sorozat
Balassi Kiadó
Budapest, 2008
272 oldal, 2200Ft

gárd viszonyát a hagyomány(os)hoz. Miután a szerző röviden szól a magyarországi avantgárd (nem túl következetes, legalábbis elvárásainkhoz képest nem túl következetes) fordításpolitikájáról, az avantgárd kritikus mintavétel alapján megképzett allegóriájára kerít sort, konkrétan arra, hogy miként viszonyul egy avantgárd kritikus más művekhez. Ily módon lehetőség nyílik a korai magyar avantgárd kritikai normakészletének vázlatos bemutatására egy következetesen alkalmazott szempontrendszer alapján (György kritikáinak értéktelítettségi foka, metaforarendszere, lélektani megalapozása és karakterrajza stb.). E fejezet kapcsán meg kell jegyezni, hogy Kálmán C. szívesen végez szoros szövegelemzést, legyen a tárgy az avantgárd vers vagy az avantgárd értékszemponturnó kritika. Sőt manheimianus, kuhniánus tudománykritikai beállítódása megkívánja tőle, hogy ne csak szövegeket, hanem egyenesen irodalomtörténeszeket elemezzen, háttérrel-korrajzzal, hogy összehasonlítsa őket (például Szabolcsi Miklóst és Bojtár Endrét), és így kontextualizálja az általuk megképzett irodalomtörténetet. Itt pedig már az avantgárd és az irodalomtörténet szerteágazó viszonyának elemzésénél tartunk, ahol a szerző meg is állapodik, már abban az értelemben, hogy a harmadik, a negyedik és az ötödik fejezet az avantgárd és az irodalomtörténet viszonyát taglalja, más-más nézőpontot alkalmazva. A szerzőt olyan kérdések érdeklik, mint hogy volt-e az avantgárdnak irodalomtörténet-írása, hogy hogyan írnak avantgardisták irodalomtörténetet, hogy milyen szerepet kap az avantgárd az irodalomtörténetben; továbbá hogy miként elbeszélés az irodalomtörténet, és miként függ össze az emlékezettel; végül az, hogy milyen a viszonya az avantgárdnak a kánonhoz.

Ezekben a részekben nyilvánul meg igazán a fent említett elméleti alapozottság, amely (egyáltalán nem meghökkentő módon) kérdések tömkelegével jár. (Ez a modalitás amúgy is jellemző Kálmán C. kötetbeli szövegeire, ezt az eszközt használja arra, hogy bevonja az olvasóját, elhitetve vele, hogy „most készül” a gondolatmenet.) Konstruktivista intézményelemzést, recepcióesztétikai hagyománytörténet, dekonstruktív eredetkritikát ötvöz itt a szerző egymással, hogy érthetővé tegye a kánon mindenkori működését, és hogy megszabadítson egy-két féltve őrzött illúziótól, mint például a kánon kezdőpontjának meglehetőségébe vetett bizalom, vagy annak hite, hogy a szöveg elválasztható önnön értelmezésétől (kanonizációjától). Az eredetnélküliség koncepcióját persze a legnagyobb módon az avantgárd „idegezte”, drótozta bele a közönségbe, az az avantgárd, amely mindig a kezdőpontra helyezte magát, ahogy ezt Rosalind Krauss magyarul is olvasható, *Az avantgárd eredetisége* ironikus címmel ellátott tanulmányából is megtudhatjuk. Miközben azonban egyik oldalról elhitette ezt magáról, a másiktól kijelölte önnön elődeit (és amikor nem jelölte ki, a retorikus hiány volt beszédes). Itt válik érthetővé, hogy Kálmán C., aki többek között az értelmezői közösségekkel és beszédaktuselmélettel foglalkozik, miért az avantgárdban találta meg a számára legérdekesebb tárgyat. Az avantgárdban jelenik meg az a felfogás, melynek számára a kánonnal kapcsolatba hozható műveletek közül elsősorban a kánonalakítás *performatív* jellege a lényeges, és csak ennek következményeként jelenik meg a kánon mint aktuális elemek halmaza (a kánon *parole*-funkciója), illetve a kánon mint elvont rendszer (a kánon *langue*-funkciója). Ily módon az avantgárd konvencióellenes és illúzióellenes, vagyis reprezentációellenes radikalizmusával „megmozgatta” az aktuális „kanonikus rendet”. Ez a „megmozgatás” az avantgárdnak a mindenkori politikai renddel való neuralgikus viszonyát is mintegy borítékolta. Kálmán C. megfigyeléseinek nyomán könnyen felidézhető Agamben „puszta élet”-fogalma, amelynek szinte sűrített megfogalmazását olvashatjuk az *Élharcok és arcélek* összegzésében: „a diktatúráknak természetükhöz tartozik, hogy uralmuk és ellenőrzésük alá vonják a szellemi élet minden szegletét, s hogy ekként közvetlen befolyást gyakoroljanak az irodalom mezejére magára”. (276.) Itt a „közvetlen” szó a hangsúlyos, amely az avantgárd mindenkori törvé-

nyenkívüliségét jelzi, azt a terrénumot, amit kézivezérléssel irányítanak és szükségállapotban tartanak. Jusson itt eszünkbe Aczél György, aki megnyitásuk előtt személyesen ment végig a kiállításokon, és tiltotta be azokat, ha erre igény támadt (Aczélban). Ez az avantgárd „puszta élete”, kivetettsége, ez az a politikai közvetlenség, amit az avantgárd szubverzív közvetlenségével (reprezentáció-ellenességével) kihívott maga ellen a története során. (Mindez nem jelenti azt, hogy az avantgárd legradikálisabb alkotói, ha a kontextus úgy kívánta, ne foglaltak volna el avantgárd szempontból konzervatívnak minősülő álláspontot. Az úgynevezett neodada vagy fluxus megjelenése több agg avantgárdot kihozott a sodrából, és így születtek az egykori dadaisták által írt visszaemlékezések az ötvenes-hatvanas években, legalábbis David Hopkinsnak a Dietrich Scheunemann szerkesztette *Avant-Garde/Neo-Avant-Garde* című kötetben megjelent tanulmánya szerint. A szerző arra a következtetésre jut, hogy Hausmannal és Richterrel ellentétben, akik a neoavantgárd attakra úgy válaszoltak, hogy újraírták a történetüket, Duchamp, akinek readymade-konceptjét Warhol és mások adaptálták, és aki így tulajdonképpen sarokba szorult, saját readymade-jeinek bőröndbe pakolt replikáival válaszolt, előremenekülve így az ötletcsatában. Tulajdonképpen Kálmán C. könyve alapján a Kassák és Pán Imre által írt *Az izmusok története* is felfogható a fent említett körbe tartozó, eredetiségkijelölő és önkanonizáló reakcióként – akkor már javában folytak a magyarországi neoavantgárd akciók és kiállítások.)

Kálmán C. könyvének horizontja nem csak az avantgárdot mint irodalomtörténeti korszakot öleli át, hanem az avantgárdot befogó más horizontokat is, és az ezek által létrehozott egyes avantgárdokat. Azt mutatja meg ezáltal (arra mutat példákat), hogy miként konstruálódik meg az avantgárd, miként jönnek létre történetei, kanonizációi, kritikái, hagyományai stb., attól függően, hogy a vizsgálatot milyen nézőpontból végezzük. Eközben (egyáltalán nem mellékesen) magyarázó elméleti passzusokat olvashatunk a történetírás strukturális jellemzőiről, a történetírásról mint emlékezetéről, a történetírásnak a kánonnal való szerves és ideologikus kapcsolatáról. A két terepen folyó munka nem független egymástól, hiszen ha valaki bemutatja azt, hogy hányféleképpen, milyen más szereplőkkel és perspektívákból lehet megírni az avantgárd történetét, akkor óhatatlanul elérkezik ahhoz a ponthoz, ahol már magát a történet létrejöttét kell megvizsgálnia. Mindez fordítva is igaz: a narratológiai tudatosság a reflektálatlanul alkalmazott történettudományos eszközök felülvizsgálatával jár, előhívja a történet megsokszorozásának lehetőségét, és ezzel egyidőben a nagyelbeszélés (az egyetlen, mindent átfogó metatörténet) eszméjének hanyatlását. Ennek fényében védhetőnek tartom azt az állítást, hogy Kálmán C. könyvében egy konstruktivista irodalomtörténettel van dolgunk, sőt egy avantgárd irodalomtörténettel. Jean-François Lyotard állítja azt, hogy az avantgárd a nagy hitető eszközöktől való folyamatos és radikális hátrálás szubverzív folyamata: a látvány, a perspektíva, a kontúr, a figura, a keret, a fehér kocka, a múzeum stb. – mindazon eszközök feladása, melyek a reprezentáció szolgálatában állnak. Ez persze tagadhatatlanul egy nagyelbeszélés az avantgárdról (hogy tehát abban minden egy irányba mutatna), de ha ideiglenesen és hipotetikusán feltételezzük ennek a folyamatnak a létét, akkor egyrészt kijelenthető az avantgárd reprezentáció-ellenessége (ebben mindkét tárgyalt szerzőnk egyetért), másrészt kijelenthető, hogy Kálmán C. könyve maga is reprezentációellenes, tehát avantgárd, amennyiben reflexiói az irodalomtörténet nagy hitető eszközeit érintik, és így (irodalomtörténet esetében önvészélyes, de jelen esetben törvényszerű módon) térbeliesítik azokat. Ennek fényében a kérdés, amit Kálmán C. firtat, hogy tehát „van-e az avantgárdnak irodalomtörténet írása”, így konvertálható: „van-e az irodalomtörténetírásnak avantgárdja?” A válasz pedig az, hogy talán éppen az *Étharcok és arcélek* az.

Kappanyos András könyve sokkal *reprezentatívabb*. Ebben a jelzőben nem rejlik értékelés Kappanyos könyvének javára, inkább arról van szó, hogy míg Kálmán C. a

mellékszereplőkre helyezett hangsúlyokkal, a kanonikus erők és intézmények (irodalomtörténet/irodalomtörténész, kánon/kanonizáló, kritika/kritikus) reflexiójával, az irodalomtörténet fent említett disszeminációjával eleve kétségbe vonja az avantgárd egészszelű reprezentációjának lehetőségét, addig a *Tánc az élen* szerzője ezt vállalja, így könyvében hagyományos(abb) irodalomtörténettel van dolgunk. Az átfogó kezdőtanulmány (a Jausst imitáló című „Az avantgárd mint a történelmi szemlélet provokációja”) a „Meghatározások” fejezetet egyedül tölti ki, fontosságának abszolút megfelelő módon, hiszen itt olyan meghatározásokra tesz kísérletet a szerző, melyekre a kötet későbbi pontjain is támaszkodik. Kizárásos alapon, sorban egymás után nyilvánítja használhatatlannak az avantgárd egyes megközelítéseit (cél- és fejlődéselvű, ideológiai alapú, morfológiai alapú, gyűjtőhalmazként felfogott avantgárd), hogy aztán a „társadalmi-kulturális tendenciák” elemzésének döntő fontosságát hangsúlyozza, „hiszen aligha véletlenül torlódott egymásra az időben az izmusok sokasága” (18.). A továbbiakban ezek a tendenciák még jobban, egy „történelmi szingularitásban” konkretizálódnak: „[a] szóban forgó rendkívüli történelmi helyzet az I. világháború”. (20.) „A dadaisták, mondja Kappanyos, azért érezték szükségét a nyelv újradefiniálásának, mert a háborús propaganda tönkretette a nyelvet”. (Uo.) A gondolat ismerős: Balassa Péter szelleme lebeg ezek fölött az oldalak fölött, pontosabban Balassa nominalizmus-konceptiója, amely a hetvenes-nyolcvanas évek magyarországi irodalmi beszédmódjában bekövetkező törést (a *coupure*-t, mondaná a franciákra utalva a filmszakíró Peter Wollen) egy osztársadalmi traumával és az annak nyomán kialakuló nyelvi visszaéléssel, áttételesen tehát realista módon magyarázza. A bevezető tanulmány itt létrejövő gondolatmenete végig meghatározza Kappanyos alapállását és kötetének szövegeit. Olyan, tudomány- és művészettörténelmi értelemben érdekfeszítő, már önmagában bizonyító erejű(nek tűnő) meglátásokra vezet, mint a nem-reprezentatív avantgárd és a strukturalista nyelvészet születésének egybeesése, és olyan definitív megnyilatkozásokra, melyek egyértelmű, a tanulmány szavával „kauzális” kapcsolatot tételeznek a történelmi esemény és a művészeti folyamat között. Az említettekén kívül (24–25.) ilyen például még ugyanezen tanulmányon belül a pop olyan tendenciaként való magyarázata, mint ami a fogyasztói társadalomra reakcióként születik (26–27.), vagy a kötet utolsó előtti bekezdésének Kassák-olvasata: „programja az 1918–19-es történelmi trauma szétválasztási feldolgozása.” (261.), és számos más helyen.

A Történelem visszafoglalja állásait az irodalomtudományban – vagy inkább: *-tól?* De ha Történelmet mondtunk, mondjunk egy még provokatívabb fogalmat, mondjunk Valóságot. Amikor Kappanyos a tanulmány végén mégis megalkot egy morfológiai osztályozást, azt úgy teszi, hogy létrehozza a hipotetikus „normát”, amely „abban ragadható meg, hogy a művészi alkotás és az élet, a valóság között reprezentatív viszony áll fenn”. Értelmezésében az avantgárd ezt a hipotetikus normát sérti meg, és ezt több lehetséges módon teszi: absztrakcióval, aktivizmussal és antiművészettel. Ebben a felfogásban, még ha hipotetikus is az a norma, az avantgárd a valóság reprezentatív ábrázolásának koordinátái között határozódik meg, és ez hallgatólagosan azt feltételezi, hogy egyrészt volt az avantgárd előtt (mellett, után) olyan művészet, amely erre képes volt vagy lehetett volna, másrészt pedig, hogy az avantgárd nem-reprezentatív minőségében mégiscsak reprezentatív, hiszen a traumatikus valóságra adott kritikus válasz. (Ezzel az áttételes magyarázattal történt meg 1963-ban Kafka realistiként való felcímzése és visszacsempészése a marxista irodalomtudományba.) Bár Kappanyos egy-két helyen bírálja Peter Bürger tételét (például a neoavantgárd védelmében), de alapjában ugyanazt a művészettörténelmi, illetve művészetelméleti pozíciót foglalják el. Bürger szerint a társadalmi helyzet és az irodalmi mű viszonya abban fogható meg, hogy az utóbbi az előbbi terméke, és egyben válasz is arra, mégpedig azért, mert elégtelennek érzékeli azt. A tanulmányt olvasva nem

érezzük, hogy az avantgárd bármilyen értelemben provokatív hatással bírna a történeti szemléletre. Az irodalomtörténeti rendszer problémamentesen megalkotódik, és ebben a hagyományosan biztosnak tűnő eszköz, a valóság (és vele az elképzelt norma) siet az irodalomtörténész segítségére.

A bevezető (alapozó) fejezet után három másik következik: „Elméletek”, „Történetek”, „Alkalmazások”. Ezek közül az elsőben Kappanyos arra vállalkozik, hogy egy katalógust állítson össze az avantgárd mű poétikai jegyeiből. A „Bővített retorika” című tanulmány akár „Kis avantgárd retorikának” is elnevezhető, hiszen (a már ismerős normativitás, itt: „normatív költemény” mint referenciapont segítségével) mindenre kiterjedő módon rendszerezi az avantgárd logikai, szemantikai, szintaktikai és morfológiai devianciáit. Ugyanígy osztályozza az avantgárd folyamatszerű, „műnek” már csak korlátozással vagy egyáltalán nem nevezhető eljárásait, ehhez megint csak a hagyományos műalkotás „egyedi, megváltoztathatatlan, végleges” formaként való tételezését kell végrehajtania a szerzőnek, és ez újra csak Bürgernek a szerves és szervesen megalkotás közti különbségtevésére emlékeztet. Az avantgárdnak a humorral, a manifesztumokkal, az önreferencialitással, vagy a dadának a reprezentációval való kapcsolatát elemzi még itt Kappanyos, rengeteg példával, szemléletes és jól követhető módon. Ez a szemléletesség a „Történetek” című harmadik rész tanulmányaira hasonló módon jellemző, sőt ha már itt tartunk, el kell mondani, hogy az egész kötetre igaz. Itt olvasható két nagy ívű irodalomtörténeti tervezet (az egyik a dada történetének, a másik a magyar avantgárd történetének megírását célozza), azonkívül egy lenyűgözően szórakoztató, tanítani való dadatörténeti képelemző nyomozás (hogyan kerül egy nagy sapka egy kis fejre? „[e]setleg Liszickij menekült sapkavesztve a vészből”), egy az avantgárd és a nemzeti identitás kapcsolatát vizsgáló tanulmány, és végül az a recenzió, amelyet Kappanyos három avantgárd antológiáról írt. Talán ez az a tanulmány, ahol a legközelebb ér egymáshoz Kappanyos és Kálmán C. könyve, és nem elsősorban azért, mert itt egy Kálmán C. által összeállított antológiát is recenzál a szerző, hanem mert témája a három kötet kapcsán az avantgárd és a kanonizáció kapcsolata, ez pedig az *Élharcok és arcélek* egyik alaptémája. Egyedül ebből a recenzióból is kiderül az, ami amúgy az egész kötetből: Kappanyos tárgyi tudása az avantgárdot illetően rendkívüli módon impozáns.

Az „Alkalmazások” című utolsó fejezet egy-egy tanulmányt tartalmaz Hajas Tiborról, Tandori Dezsőről, József Attiláról, Ady Endréről, Vörösmarty Mihályról. Egyikőjük sem avantgárd – pontosítsunk: egyikőjük sem klasszikus avantgárd szerző a mai irodalomtörténeti kánon szerint. De Kappanyos elemzéseinek tükrében, így vagy úgy, elődként vagy utódként mindannyian kapcsolatban állnak az avantgárddal. A kötetzáró tanulmányban Kappanyos azt állítja, hogy nemigen számíthat konszenzusra az, aki a történelmi kontextus nélkül akarná megérteni Vörösmarty *Előszóját*, itt tehát újra csak a determináló történelem-koncepcióval találkozunk. Végül is a dogmát ő maga sérti meg, amikor az *Előszót* a *Lear királlyal* hozza párhuzamba. Ezzel ugyanis lehetőséget teremt arra, hogy valaki *pusztán* a *Lear* háttérében értse meg ezt a szöveget. Kappanyos itt avantgárd módra de-, majd rekontextualizálja az *Előszót*, így korábbi állítása alapján nemigen számíthat konszenzusra, bár én a magam részéről támogatom, így legalább ketten már vagyunk. Ennek mintájára mi másról tanúskodna a Vörösmarty–Lear-párhuzam, mint arról, hogy valós életeket is előképek alapján értünk meg, vagyis a fiktív Learrel magyarázzuk a reális Vörösmartyt. Felmerül az az irodalomtörténeti szempontból talán beláthatatlan következményekkel járó lehetőség, hogy kiemeljük a szöveget a történelmi kontextusból, és egy számára „idegen” kontextusban értjük újra; sőt talán maga Vörösmarty volt az, aki a kortárs nemzeti drámát és benne önmagát is csak így, Lear alakján keresztül tudta megérteni, „drámaként”. Persze, ezzel egy nagyfokú bizonytalansági tényezőt viszünk bele a történeti diskurzusba, hiszen innentől nehéz lesz úgy általában megállapítani, hogy mi az (adott

esetben performance-) „művészet [...] célja” (209.); hogy a művész milyen „epifániát céloz[...] meg” (214.); és hogy ha valamire „rájött”, akkor mi az (219.); és ezzel párhuzamban mennyire volt „tudatos művész”. (218.) Ezek a kijelentések valójában azt jelentik, hogy tudjuk azt, amit ők tudnak; sőt inkább azt, hogy ők is tudják azt, amit egyébként mi tudunk. (Lásd „Arany túl akarja élni ezt az egészet.” Arannyal kapcsolatban ezzel amúgy is vigyázni kell.) Azt gondolom, hogy ezek nem a szóban forgó tanulmánykötet hibái, sokkal inkább a klasszikus irodalomtörténeti diskurzus elkerülhetetlen elemei, melyeket mások a „poétikai magatartás” vagy az „intenció” tudományosabbnak hangzó, de nem kevésbé bizonytalan fogalmaival írnak körül. Ennélfogva arra a forradalminak látszó, ám valójában nagyon is klasszikus kérdésre, hogy *mit kíván a dadaizmus*, itt egy klasszikus válasz született (152.).

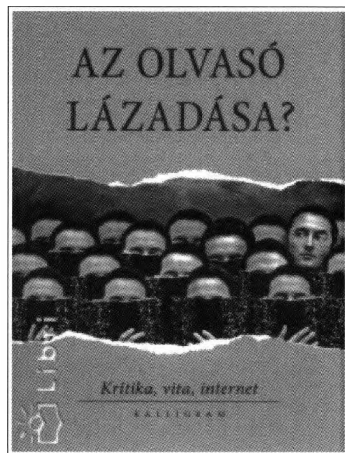
A KRITIKA ÍTÉLŐEREJE

Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet

Bizonyos értelemben azt is mondhatjuk, hogy a kritika ritka szerencsés helyzetben van sok egyéb bölcsész jellegű tevékenységhez képest. Talán még a tanárkodás hasonló: az ember éles helyzetben van, dönteni kell, és azonnali a visszacsatolás. Álljon bármekkora tudás a katedra hőse mögött, ez mit sem ér az adott helyzetben, ha nem tudja meggyőzően előadni, zavarba jön a kérdésektől, a hallgatók pedig semmit nem értenek. A kritikus is éppen azért van nehéz, de egyszersmind szerencsés helyzetben, mert miközben mesteriségét gyakorolja, akarva akaratlan saját pozíciójával is minduntalan számot kell vetnie. A kritikus nem csupán az adott szövegről vagy bármi egyébről mond bírálatot, hanem minden megnyilvánulása már egyszersmind állásfoglalás is, mely a személyiség egészét is kiállítja a pulpitusra: stílusát, esztétikai, politikai, etikai stb. elköteleződéseit.

Hiszen minden kritika önkritika is egyben, s ahogyan Koselleck írja,¹ a kritika magában hordozza a válság mozzanatát is. Én ezt úgy értelmezem, hogy a (bármilyen) művel való találkozást nem lehet megúszni a megváltozás eseménye nélkül. A kritikus nem ki nyilatkozat, hanem töpreng és vívódik. Nem csupán a bírált művet teszi mérlegre, hanem saját magát is: saját előfeltevéseit, erudícióját és képességeit is. „A sokirányú nyitottság védtelenné, sebezhetővé tesz, s ezért félelmetes; ugyanakkor csak így szerezhető meg az a belső szabadság, amely lehetővé teszi az igazán eleven kommunikációt napjaink irodalmával és a hagyománnyal egyaránt.”² S pontosan ezért van a kritikus szerencsés helyzetben: miközben ítélkezik, saját magát is ítéli. Magam is úgy gondolom, hogy felelős kritika nincs belső szabadság nélkül, ennek pedig mindenkor védtelenség és sebezhetőség az ára. Nem nyújt fedezéket semmilyen trendi elmélet, előre gyártott konstrukció, a tekintély vagy bármi, sőt a kritikus éppenséggel arra is fel lehet készülvén, hogy a szándékolt értelem mellett rálátás nyílik saját vakfoltjaira is. Éppen ezért a tétje sem csekély: ön- és világértésünk mikéntje forog kockán. Ahogyan a jelen kötet egyik szerzője, Keresztesi

József állítja: „a kritika ugyanis gyakorlati képességet igényel, az ízlés, az ítélőerő működését, nem pedig állandó, diszkrét módszerek alkalmazását” (16). Az ítélőerő működése tehát mindig praktikus ön- és világviszony.

¹ Vö. R. Koselleck: *Kritik und Krise*, Verlag Karl Alber GmbH, Freiburg–München, 1959. 86.

² Angyalosi Gergely: „Auctor redivivus (Gács Anna: *Miért nem elég nekünk a könyv*)”, in: *Romtalanítás. Kritikák, esszék, tanulmányok*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2004. 283.

Szerkesztette Bárány Tibor és Rónai András

Kalligram Kiadó – JAK

Pozsony, 2008

290 oldal, 2700 Ft

Nos, a fentiek szellemében ki lehet jelenteni, hogy amikor egy kritikus a saját munkájára reflektál, netán álláspontját vitára bocsátja, akkor voltaképpen csupán explicitté teszi azon előfeltevéseket és állásfoglalásokat, melyek amúgy is megjelennek írásaiban. Amikor pedig a szakma több képviselője a kritika aktuális helyzetéről és lehetőségeiről értekezik, akkor a képet tovább árnyalják az éppen konstitutív politikai, történeti, technikai faktorok. A kritika ugyanis nagyon érzékeny műfaj: megbízhatóan rezonál mind a kritikus személyiségére, mind pedig az intézményi keretfeltételekre.

Ilyesfajta megfontolások szellemében zajlott le 2007 őszén az *Ítéloerő kritikája* című konferencia, melynek hozzászólásai alkotják a jelen kötet: *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet gerincét is*. A kanti harmadik kritika, s ezzel valamelyest a kanti, vagy tágabb értelemben egyáltalán a kritikai hagyomány játékba hozása aligha pusztán szellemes ötlet a szervezők részéről. Én ezt úgy értem, mint azon lehetőségfeltételek feltárására irányuló kísérletet, melyek között az ítéloerő működik. Itt és most. Ez egyrészt fogalmi számvetést igényel magával a „kritikai ésszel”, másrészt a történeti horizont felvázolását, valamint érzékenységet az új problémák iránt. A kötet valamennyi írását nem tudom, és nem is akarom e helyt elemezni, problémákat fogok kiemelni, melyek a felvetett kérdések szempontjából relevánsnak bizonyulnak.

Az első fajsúlyos kérdés véleményem szerint az a történeti horizont, melynek háttére előtt az aktuális kérdések megfogalmazódnak. A kötet szerkesztői is utalnak az 1996-os kritikavítára, melyről nagyjából tudjuk, amit tudni kell, s hozzá képest azonosítják a jelenlegi diszkussziót „kis-kritikavítaként”. Ezt a megjelölést nem teljesen értem, hiszen ezen logika szerint a régi mintegy automatikusan megkaphatná a „nagy” jelzőt, ez pedig olyan kitüntetett helyzetbe hozná az egykori viadalt, mint amikor „nagy generációt” emlegetünk az Illésék és tsai. kapcsán. De legalábbis a jelenlegi kérdések enyhe leértékelését sugallja számomra, amit egyáltalán nem érzek indokoltnak. Annál is inkább, mert felteszem – s korántsem felelőtlen hipotézisként, hanem mert úgy gondolom, ez a dolog természetéből adódik –, lesznek még kritikavíták, s valahogyan majd azokat is minősíteni kell. Hiszen a most terítékre kerülő kérdéseknek is igen nagy súlyuk van, annál is inkább, mert az aktuális problémák természete is új mutatója annak, hogy *honnan* történt elmozdulás, és *hová*.

S akkor kezdjük a végén. Vagy éppen az elején, ahogy tetszik, hiszen az utolsó, s egyben egyik legfontosabb írása a kötetnek a magyar kritika közelmúltbeli történetét vázolja. Egyik legfontosabb, de messze nem a legélvezhetőbb. Vagyis én a magam részéről borzasztó modorosnak érzem Bán Zoltán András stílusát: dagályosnak és terjengősnek. Minek a sznoboskodó hatást keltő idegen kifejezések, a rengeteg nagybetűvel kezdődő szó, és minek a pesti szleng bevetése (úgy emlékszem, a „vágod” frazéma valamelyik ősi *Big Brother* szériából szabadult rá a köznyelvre, és azóta is irtózom tőle). Érzem én az iróniára való törekvést, csak magát az iróniát nem.

No, de ha túltesszük magunkat a stílus okozta megpróbáltatásokon, akkor nagyon is értékes információkkal gyarapodunk. Bán Zoltán András kiváló elemzést nyújt ugyanis a kritika és az irodalom intézményrendszerének alakulásáról a főtársaság intézményének korától napjainkig. S e vonatkozásban szarkasztikus megjegyzései is találóak és nagyon is helyénvalóak. Hogyan és milyen kompromisszumokat kötött az író a megjelenés és egyáltalán az irodalmi jelenlét érdekében. Valamint ki kötött és ki nem: „csak Két író volt, aki radikálisan Köpött a Rendszerre; vagy ha így jobban érted, csak Két legény volt talpon a vidéken: Petri és Kertész Imre” (262). S a régi kérdés: „mely művek is lennének ezek a meg nem jelent nagyszerűek, melyek ragadtak és maradtak az aszfaltfiókokban?” (258). És így tovább. Manapság pedig virágzik minden virág: „van *gender studies*, van feminista Kritika, van Meleg, van derridás, kulcsárszabós, van blogos, van náci...” (289), és van végre igazi „Lebaszós kritika” is. Biztos van olyan is, akinek tetszik ez a stílus, én fárasztónak találtam, de fenntartásaim ellenére is nagyon értékes esszének találok ezt az írást: összefüggéseket

világít meg, lehetőségfeltételeket tár fel, s közben mindvégig maga a kritikus érték és foglalt állást. Hiszen ami talán a legfontosabb: a történeti elemzésen keresztül egy számomra nagyon is szimpatikus kritikus *éthosz* sejlik fel. Az írás végén egy Eliot-citátummal bocsátja el (szabadon) az olvasót szerzőnk: „a kritikusnak Teljes Embernek kell lennie, akinek van meggyőződése, vannak elvei, továbbá van Tudása és Élettapasztalata” (290).

Károlyi Csaba írása is messziről indítja írását, s a történeti háttérrel figyelembe véve diagnosztizál. Utal a Horthy-korszak, a Rákosi-éra, az 1989 előtti negyven év kritikaírására, a kilencvenes évek útkereséseire, s ezek tükrében jellemzi nyugatosként a jelen kritikai gyakorlatát. Azaz manapság – éppúgy, mint a legendás folyóirat idejében – maguk az írók is írnak kritikát, az irodalomtörténészek, irodalomelmélészek és egyéb szakemberek mellett. Ez tehát dicséretes állapot. Az azonban egyáltalán nem, hogy a „sajtónyilvánosság szerkezete tekintetében [...] nem sokat léptünk előre a rendszerváltás óta” (28). Négylépcsős rendszert tartana szerencsésnek: „lenne mértékadó napilapkritika (az internetes hírportálokon és kulturális fórumokon is), lennének a hetilapok alaposabb, de még mindig zsurnálkritikai jellegű recenziói, a folyóiratok tanulmány-kritikái, és az egyetemi acták, tudományos közlemények rendszere...” (28). Csakhogy jelenleg mindez feltételes módon: „mert nincsen működő napilapkritika” (29).

Azért is tartottam fontosnak kiemelni a fenti sorokat, mert a sajtó szerkezetéből következő anomáliákat, valamint a napilapkritikák hiányát mások is szóvá teszik, azaz úgy tűnik, nagyon is égető problémáról van szó. Miért is lenne fontos, ha a kritika a mainál jóval nagyobb gyakorisággal megjelenne a napilapokban is? Egészen egyszerűen azért, mert azt teljesítené, ami a kritika mindenkori minimálfeladata: tájékoztatná és orientálná az olvasót. Nem csupán a magasan művelt közönséget, hanem az egyszerű embert is. S e szempontból lenne fontos – így Károlyi –, ha mindenféle szövegekről jelennének meg kritikák, nem csak értékes művekről, hanem a lektúr is szóhoz jutna. Többek között László Emese is hasonló megfontolásokból hiányolja a napilapkritikákat a magyar kritikai palettáról.

Ezekkel a kérdésfelvetésekkel azonban máris azon problémák sűrűjében vagyunk, melyek a mostani kritikavita egyik tétjét jelentik. Hiszen a kötet alcímében is szerepel az internet szó, mely fórum megjelenésével mindeddig nem számolt érdemben a magyar kritika. Nem is igen tehetette, hiszen az internetfelhasználás a másik vita idején még gyerekcipőben járt. Most jött el hát az ideje, hogy az ítélerő működését az új technikai feltételek között vegyük szemügyre. Vagy azt is mondhatjuk, hogy most már aztán tényleg eljött az ideje.

Először is az internet végérvényesen lehetőséget biztosított a kritika demokratizálására. Hol van már a Főítész és a cenzúra kora! Az internet pirulás és szemrebbenés nélkül elvissel mindenfajta hangot, stílust és ítéletet, sőt lényegéből fakad az a fajta sokszínűség és pluralizmus, melyről pár évtizeddel ezelőtt még alig lehetett álmodni. Hogy aztán az álmok nem csupán szírupos-rózsaszínűek, hanem olykor rémesen nyomasztóak vagy éppen válhatatlanul botrányosak is tudnak lenni, az már a dolgok természetéből adódik.

Dunajcsik Mátyás a *Magyar Narancs*-ban megjelent és e kötetbe is felvett cikke regisztrálta azokat a változásokat, melyek az on-line nyilvánosság megjelenésével a kritikára is igen figyelemreméltó következményekkel jártak. Nem ez volt természetesen az első híradás és elemzés erről a jelenségről, a *Literán* már megjelent pár írás és interjú ez ügyben. Egészen konkrétan a *Könyvesblog* című internetes fórumról van szó, mely szélesre tárja kapuját sokfajta kritikai beszédmód előtt. Főszerkesztője, Valuska László több ízben is azzal indokolta a netes fórum létjogosultságát, hogy az képes megszüntetni azokat az anomáliákat, melyek a kritikának az elitkultúrához való kötődéséből adódnak, azaz szélesebb olvasóközönséget céloz meg, mint egy-egy irodalmi folyóirat, amit viszonylag kevesen vásárolnak, illetve olvasnak (ezzel kapcsolatban ismét visszautalnék László Emese írására, aki szintén hosszan elemzi az irodalmi sajtó szerkezetét). A net azonnali visszacsatolásra ad lehetőséget, kommenteket lehet fűzni az írásokhoz, vagy akár saját bírálatot feltölteni – mindezt ráadásul olyan gyakorisággal és gyorsasággal, ahogyan a szövegek megszületnek. Radikálisan oldja az irodalmi élet sokat emlegetett belterjességét. Ki

lehet mondani akár azt is, hogy „Nádas Péter hülye”,³ meg még mást is, amit a komolyabb folyóiratokból talán kiserkesztenének. Hogy ez jó vagy nem, és ha igen, akkor mire, többek között erre is keresnek választ a vita résztvevői.

S ezek a legfőbb kérdései Dunajcsik írásának is. Melyet egy sommás és bizonyos értelemben provokatív kijelentéssel kezd: „átalakulás előtt áll a magyar irodalmi élet” (123). Éppen azért, mert az internetben rejlő lehetőségek kiaknázásával újfajta kritikai magatartások, stílusok, beszédmódok és főként olvasók jelentek meg. A net legalábbis részleges megoldást jelenthet a napilapkritikák fentebb jelzett hiányára is. A gondosan és hosszsan elemző, fentebb stílusban írott bíráló elemzések mellett megjelentek a „metálcritikák”, melyek „közérthetőbb nyelven erős véleményeket” fogalmaznak meg az egyszeri olvasó számára, aki egyenes beszédre vágyik (132). Azt állítja továbbá, hogy az átalakulás az irodalmi élet hatalmi struktúráját is érinti. Mert igaz ugyan, hogy a Főítésség intézménye megszűnt, ám Dunajcsik – Valuskával egyetemben – fullasztóan belterjesnek látja a kritika jelenlegi, folyóiratokhoz kötött működését. Nem véletlen, hogy írása egyik alfejezetének címe: *A gyávaság hálója*, melyben a magyar kritikát wiw-jellegű képződménynek tartja. Ám mégsem ezt kell felszámolni – egy ilyen kis országban ez nehezen is menne –, hanem a kritikustól követel több önbizalmat és bátorságot: akár a barátjáról is merje megírni negatív véleményét. Ne jó barátok a személyes kapcsolatok háttere előtt is legyen őszinte. Elvégre egy alaposan elemző kritika a szerzőnek is többet használ, mint a hozsannázás. Másrészt pedig – így Dunajcsik – szét kéne tépni „a magyar irodalomban régóta honos tekintélytisztelet vashuzalait”. Reszkessenek hát az irodalmi élet szereplői, főleg a „nagyvadak”, mert már nem csak ugrásra készen áll egy új generáció, új nyelvvel és bátran szörfölve az internetes világhálón, hanem lám, már ugrik is. Mielőtt írásának egy másik fontos kérdését emliteném, kitérnék azokra a válaszokra, melyek a fentebbi problémákra születtek.

Ezek közül számomra a legkompaktabbnak és legátgondoltabbnak Bárány Tibor hozzászólása tűnt. Először is ironizál a jelenlegi kritikában újabban meghonosodott válságretorikán, szerintem teljes joggal. Ha nagyon akarjuk, akkor mindig lehet válságról sopánkodni, mindig kétségbe lehet esni, fel lehet háborodni – merthogy az olyan jót tesz a morális tudatnak. Bárány válaszából továbbá az derül ki, hogy leegyszerűsítőnek gondolja a bloggerek és fegyvertársaik diagnózisát a kortárs magyar irodalomkritikáról, hiszen az korántsem olyan egysíkú és monolit képződmény, ahogyan láttatják. „... minden ellenkező híresztelés dacára a mai magyar kritikai nyilvánosság terében számtalan különböző beszédmód van jelen egymás mellett. És nemes egyszerűséggel *nem igaz*, hogy az irodalomtudományos beszédmódok lennének túlsúlyban” (151). Ahogyan már Bán Zoltán András is kereken kijelentette: manapság már nincsenek szólamadó „nagyvadak”, nincsenek kisajátított szerzők, művek, retorikák. Lehet érvelni Derrida–Gadamer nevével hadba szállva (most már nem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem: elég gyanús számomra a két kiváló szerző ilyen gyakori emlegetése, ez számomra ugyanis a rendkívül mély és összetett filozofémák inflálódását sugallja), de lehet nélkülük is, meg másokkal is vagy mások nélkül is. Lehet az interneten is és lehet folyóiratban is. Virágzik minden virág.

S ehhez kapcsolódik Bárány másik meglátása is: korántsem olyan belterjes a mai magyar kritika, amilyennek láttatni szeretnék, hiszen egy-egy mű megjelenésekor, nem az történik, hogy egy ütemre bólogatnak a kritikusok, hanem látunk olyat is, hogy valaki lelkesedik, míg más nem. Vannak viták művekről – erre az egyik példát éppen ő maga szolgáltatja, hiszen több hozzászólás is példaértékűként kezelte azt a Bárány–Teslár vitát, mely az *Argus* hasábjain zajlott annak idején. S azt se higgyük – még egy közhely –, hogy

³ Lásd Urfi Péter hírhedt kritikáját a prae.hu-n: http://www.prae.hu/prae/articles.php?menu_id=&aid=638

„a blogoszféra robbanásával végre szóhoz jutott a sokáig lenézett olvasó” (153). Az internet nagyon sok technikai akadályt elhárít a kommunikáció útjából, de nem biztos, hogy a metakritikák mindenkor kielégítik a kifinomultabb olvasói igényeket. Mert még így is előfordulhat, hogy valaki olyan kritikára vágyik, mely alapos érvekkel (s talán egy kis Derrida-Gadamerrel) alátámasztott esztétikai ítéletet fogalmaz meg.

S még egy fontos kérdés, amit többek között Dunajcsik is említ, de mások is: a negatív vagy – vulgo – a „lebaszós kritika”. Illetve ennek hiánya, mert a „gyávaság hálójában” vergődve a kritikus hogyan is merne erős véleményt megfogalmazni. Csakhogy példának okáért a kötet szerzői közül többen is főlemlegették a kilencvenes évek tabudöntőgőt kritikai teljesítményeit. Farkas Zsolt volt akkoriban a kritika fenegyereke, aki merőben új stílusban fogalmazta meg metszően éles bírálatait többek között Tandoriról, Nádasról – de mellette mások is (Bán Zoltán András, Radnóti Sándor, Márton László stb.) is „aprították a nagyját” (286). Vannak tehát erős vélemények, vannak negatív kritikák. Ám – s ismét érdemes Bárányt idézni – „a kortárs szerzők nem teszik meg azt a szívességet a kritikusok kénytelenek mennybe menesztes vagy ledorongolás helyett mérlegelni” (152). A mérlegelés pedig természetéből adódóan több koncentrációt, a problémák alaposabb átgondolását és több perspektíva bevonását igényli, mint a dicséret vagy a lesajnálás. De mintha éppen ez lenne a kritikus mestersége.

Nos, hogyan is lehet tehát értékelni azt a változást, melyet a netes szféra megjelenése hozott magával? Hiszen – mint fentebb utaltam rá – ez volt a kis kritikavita egyik tétje. Mindenképpen megbolygatta a kritikai életet, kérdéseket szegezett a kritikusoknak, s újfajta, gyorsan változó és frissülő felület jelent meg vele az irodalmi nyilvánosságban, melyet sokféleképpen ki lehet aknázni – lásd prae.hu, litera.hu, konyvesblog.hu. Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy radikális szerkezeti átalakulásokat hozott volna (ebben az értelemben Dunajcsik fentebb idézett diagnózisát enyhén túlzónak érzem), ám azt azonban igen, hogy alighanem valóban itt volt már az ideje egy újabb diszkusszióknak. S a magam részéről egyet is értek a fentebb hivatkozott szerző írásának erre vonatkozó végkövetkeztetésével: egyrészt „a magyar kritikai élet és nyelv megújulását nem a *Könyvesblogtól* kell várnunk”, másrészt „a magyar nyelvű, nyílt internetes fórumok jelen pillanatban nem vagy csak korlátozott mértékben alkalmasak érdemi viták lebonyolítására” (133). Azt pedig majd látjuk, hova fejlődik az internetes kritika, s a későbbiekben milyen valódi átalakulásokat tartogathat a kritika tekintetében. A történetnek még nagyon az elején vagyunk. Az pedig, hogy szenvedélyes és túlzó állásfoglalások (is) születnek, melyek vitákat generálnak, jót tesz az irodalmi közéletnek, s jót tesz a kritikus önmeghatározásának.

Két topikot emelnék még ki a továbbiakban. Az egyik a legnagyobb súllyal Sári B. László írásában jelenik meg: az elkötelezettség kérdése. A szerző e helyt – és máshol is – arról értekezik, hogy szakítani kéne azzal az értelmességi gyakorlattal, mely az elemzett szövegeket minden társadalmi-politikai beágyazottságból kiragadva, pusztan esztétikai képződményként veszi szemügyre. Nincs olyan hang a mai magyar kritikai gyakorlatban – állítja –, mely arra is figyelne az „esztétikai értékbecslésen” túl, hogy „az irodalmi szövegek heterogén módon ugyan, de gyakorlatilag minden esetben érintkeznek a politikai mezőként definiálható, saját létfeltételeiket biztosító körülményekkel...” (106). Sajnálom, hogy nem derült ki a hozzászólásból, hogy pontosan miféle politikai elkötelezettséget is kér számon az „esztétikai irányultságú” irodalomkritikán, hiszen a tanulmányban felsorolt kitételek inkább csak sejtetnek egy igen izgalmas kritikavíziót, ám túl általánosnak tűnnek ahhoz, hogy adott keretek között érdemi párbeszéd alakulhasson ki. Számomra Bán Zoltán András tanulmánya azért is volt tanulságos, mert éppen arra tett kísérletet, hogy ha utólag is, de elszámoljon azon politikai lehetőségfeltételekkel, melyek között az ítélerő működik. Ugyanakkor ő is utal rá, hogy manapság már mégis csak van a kritikáirásnak olyan vonulata is (egyéb más mellett), mely érzékeny irodalmon kívüli, politikai faktorokra is.

A másik kérdés pedig a nem irodalomról szóló kritikákat érinti. Nagyon szimpatikus

számomra, hogy a kritika problémái ezúttal nem rekedtek meg az irodalmárok körén belül, hanem több egyéb terület is szóhoz jutott: színház, zene, televízió, film és média. Mivel én itt teljesen inkompetensnek érzem magam, csupán általánosságban: úgy látom, a hozzászólók szinte egyöntetűen a színvonalas és igényes kritikát hiányolják az adott területen, valamint így vagy úgy ők is számot vetnek az internet megjelenése által generált változásokkal.

Amelyik íráshoz azonban megjegyzéseket fűznék, az a filozófiai kritikára vonatkozik, s Faragó-Szabó István jegyezte. Először is nagyon örülök neki, hogy ez a honi feltételek között igen hányatott sorsú diszciplína is hírt adott magáról e kötetben, s nagyon tanulságosnak találok Faragó-Szabó áttekintését a magyar filozófiai élet közelmúltbeli fejleményeiről, valamint vele együtt magam sem találok túlságosan kielégítőnek a filozófiai kritika helyzetét. Ennek okai között az egyik legfontosabb a magyar filozófiai folyóiratok igen csekély száma, valamint esetlegesen megjelenése – ha jól tudom, akkor jelenleg két hazai (*Világosság*, *Aspecto*) és egy kolozsvári (*Kellék*) filozófiai folyóirat tartja a frontot, egynek sorsa bizonytalan (*Magyar Filozófiai Szemle*), egy pedig évkönyvként jelenik meg a továbbiakban (*Pro Philosophia Füzetek*). Továbbá – s ebben ismét igazat kell adnom a szerzőnek – a lapok sem kezelik kiemelt műfajként a filozófiai kritikát (245).

Végelesen leegyszerűsítőnek és célt tévesztettnek látom azonban megállapítását mind az impresszionista kritikáról, mind pedig az ide sorolt „filozófiai fenomenológia” által gyakorolt kritikáról. Úgy vélem, az impresszionista kritika sem intézhető el annyival, hogy az az „olvasás/befogadás élményén” alapszik, s „a posztmodern szemlélet mindent és mindennek az ellenkezőjét is megengedő talaján éledt újjá” (247). Ennél azért jóval bonyolultabb képződményről van szó, mely éppenséggel nem nélkülözi az elméleti megfontolásokat, vagy éppen a határozott erkölcsi és esztétikai állásfoglalásokat sem, csak ezt nem elvyszerűségnek kozmetikázott dogmatizmussal teszi, hanem elsősorban és mindenekelőtt azon kérdésnek igyekszik magát megnyitni, melyet maga a szöveg tesz föl olvasójának.

S éppígy alaposabb argumentációt igényelne az is, hogy lám, épp ilyen a fenomenológiai filozófia (szerintem ezt így szoktuk mondani, s nem fordítva) által művelt kritika is. Merthogy egyrészt születtek nagyon fontos és elemző kritikák (és középszerűek meg rosszak is persze, mint mindenhol), másrészt ezek éppen nem nélkülözik a „kritikai attitűdhöz szükséges távolságtartást” (247) – ahogyan azt Faragó-Szabó állítja. Ez egészen egyszerűen nem igaz. Vannak jó s kevésbé jó tollú szerzők, s vannak, akik kritikáikkal (is) szélesebb horizontot tudnak felnyitni és problémaérzékenyek, s vannak, akik kevésbé. Ez a kritikai képesség alighanem igen szoros korrelációban van az illető filozófiai kompetenciájával, problémalátásával. Akik amúgy is *second hand philosophyt* művelnek, azaz csak felmondják, amit mások mondtak, azok biztos, hogy magával ragadóan izgalmas kritikát sem fognak írni. A gondolkodáshoz márpedig – ahogy Nietzsche mondta – magaslati levegő, fűrgő gondolatok szükségeltetnek. Nos, lomhább észjárású, nem túl ötletes emberek vannak itt is, ott is. Fenomenológusok és analitikusok között is – kicsit az az érzésem ugyanis, hogy e fricskában a régi, már több pengevéltást megért ellentét bukkan föl a filozófia eme két iránya között. De míg vita van, addig gondolkodás is van.

A fenti kérdésekkel pedig visszakanyarodhatunk a kiindulási ponthoz. Nagyon sok írásról nem ejtettem szót, de – mint jeleztem is – elsősorban problémákat akartam tárgyalni, s ezeket ott érdemes megragadni, ahol a legkiélezettebben vetődnek fel. Arra voltam elsősorban figyelmes, hogy milyen lehetőségfeltételek között működik a mai magyar ítéelőerő, milyen elmozdulások történtek a közelmúlthoz képest, valamint milyen válszok születnek arra a kérdésre manapság, hogy mi egyáltalán a kritika. A szóba hozott írások egyik legfontosabb kérdése számomra az volt, hogyan határozza meg magát a kritika akkor, amikor a külső szabadság gyakorlatilag adott. A másik fontos belátás pedig az volt, hogy ez korántsem garantálja a belső szabadság meglétét is. Az bizony a kritikus személyes, legszemélyesebb ügye.

KISBALI

„A rejtett igaz ember, ha egyáltalán van ilyen, épp a te szomszédod, meg az én szomszédom, akinek ez a valódi természete örökre rejtve marad. Ez az elképzelés éppen arra próbál inteni minket, hogy ne mondjunk senkiről erkölcsi ítéletet. Olyan figyelmeztetés ez, amelyet egyfajta anarchisztikus morál hordoz, ám éppen ezáltal lesz még nyomatékosabb.”

(G. Scholem)

Most, hogy váratlan halála után próbálok emlékeimet összeszedni róla, azon döbbenek meg, hogy milyen akadálytalanul és (ami nagyon fontos!) *joggal* kerülnek elő a felsőfokok, a legnagyobb szavak, pedig idegen volt Tőle az efféle méltatás. 1986 körül az Irodalomtudományi Intézet szokásos régi magyar irodalomtörténeti konferenciáját Szigetváron tartották, Zrínyi és a török kori műveltség jegyében. A konferencia programjához egy kirándulás is tartozott. Sellyén, ahol a konferenciázók egy csoportja a Kodolányi-emlékház udvarán téblábolt, a diákok részéről felvetődött: vajon ki a legjobb tanár a tanszéken? A tanszék a pécsi egyetem Művészettudományi Tanszéke volt, és a jelenlévők egyike (neves Balassi- és József Attila-kutató) úgy hárította el az eredetileg hozzá címzett hízelgést (miszerint ő volna a „legjobb” tanár; bármit is jelentsen ez), hogy „nem, nem én vagyok, hanem az a... na tudjátok, az a *kantos*”.

Kisbali László (mert hát ő volt a „*kantos*”) akkoriban került a pécsi egyetemre, és hamarosan már mindenki nagyon jól ismerte – nemcsak nevét, hanem rendkívüli tudását, elbűvölő egyéniségét, kedvességét, nagyszerű humorát is. Pedig óráin nem történt semmi rendkívüli; noha eredeti és szuggesztív előadó volt, távol álltak tőle a professzoros külsőségek. (Tőle valójában *minden* külsőség /külsődlegesség távol állt.) A sivár szemináriumi szobában hosszú hajú, őszülő szakállas, kikopott kordbárony nadrágba, kockás ingbe és kötött kardigánba öltözött (ez a *kardigán* is jellemző volt rá), hideg pipát rágó férfi ült az asztal végén; s szeleburdi mozdulatokkal pattant fel olykor, hogy a táblára írja az ismeretlen neveket és a fontosabb filozófiai fogalmakat. Szerettem benne, hogy mindig mindent felírt a táblára, viszont soha semmit nem törölt le; az óra végére a táblát egymásra firkált nevek tucatjai, valamint szemléletesnek szánt, ámde áttekinthetetlen kriksszokrak szok borították.

Zengő hangja volt, dallamosan beszélt; ebben nem volt semmi színészes, minden szavában, mondatlejtésében, hangsúlyában önirónia és humor bujkált. (Gyönyörű hangjáért is szeretni kellett.) Időnként türelmesen és nagyon aprólékosan magyarázott, máskor csapongani kezdett; soha nem tudta legyőzni az éppen eszébe ötlő érdekes párhuzamok, megvilágító képzettársítások, színes kitérők csábítását. Pontosan ilyenkor derült fény tudásának mélységeire, és ilyenkor láthattuk, hogy kedvencei – Kant, Schiller, Lessing, Hamann és Mendelssohn – az ő számára élő, jelenlévő emberek, *ott voltak*, vele, vagy csak karnyújtásnyira tőle, akárcsak mi, a hallgatóság. Időnként azért koncentrálni kellett, ha valaki mindent követni akart abból, amit mondott; néhányan nem is szerették ezt, ha neve előkerült a folyosón ácsorgó diákok körében, gyakran elhangzott a szó: csapongás. Most beszédesen jellemzővé, láttató erejűvé válik ez; ha hallom, akkor látom Őt, felugrik

a székről, hogy valamit a táblára firkantson, a krétapor repül mindenfelé, Kisbali vállig érő haja ide-oda csapkod, ahogy a diákok felé, majd a tábla felé, majd újból felénk fordul; *csapongás*. Egyszer hajdani professzoráról mesélte (talán Munkácsy Gyuláról beszélt?), hogy oly' intenzíven hadonászott előadás közben, hogy az újjáról a hallgatóság soraiba repült a gyűrűje; azt hiszem, sokan hallották tőle ezt az anekdotát.

Ritkán megjelenő írásai szellemi események voltak. Írott életműve (ha nem kerülnek elő újabb kéziratok) egy vékony kötetben elfér majd, tanári és gondolkodói nagyságához viszonyítva terjedelmében csekély, ugyanakkor bőven elég ahhoz, hogy megcáfolja a keveset író és majdnem semmit sem publikáló szerző (általa nagy kedvvel terjesztett) legendáját. A *nempublikáló* filozófiatörténész (mindig egybefűzve mondta, mintha valami magától értetődő kategória lenne!) hozzátartozott önképéhez, de józanul meggondolva sok mindent mégiscsak publikált. Különös volt ez a híres-hírhedt „nempublikálás”, ugyanis nem feltétlenül, vagy nem mindig az írás gátlásai voltak mögötte, hiszen – saját bevallása szerint is – könnyen és jól írt (tudása, stílusa, humora, eleganciája ugyanolyan magától értetődően került a papír közegébe, mint ahogy az élőszóban megfogalmazódott előadásai során), inkább a nyilvános fellépés iránti érdektelenség, később a depresszió, és némi lustaság. A nem-íráshez és a nem-publikáláshoz való viszonyát jól jellemzi egy Moszkvából küldött levél részlete: „Összegezve csak annyi, hogy ugyanazt csinálom, mint eddig, csak jóval több lelkiismeret-furdalással. Elég sokat olvasok, hatalmas monográfiákat tervezek, igaz, mindennap három másikat akarok megírni, s eközben semmiféle produktum nincs. Ugy hiszem, ez már így is marad. Olyannyira így hiszem, hogy volt itt kinn másfél-két év, amelyben én úgy döntöttem, hogy például írni egyáltalán nem is akarok. Most viszont valamiért mégse így gondolkodom, s ennek megfelelően az utóbbi időben elég sokat bosszantom a Lényinka (a bibliotéka) vagy a »régii Lomonoszov« könyvtárosaikat”.

Érdekes témái voltak. Már ahhoz kivételes tehetség kellett, hogy mohó tudásvágyat ébresszen egy olyan száraznak és iskolásnak elkönyvelt dolog iránt, mint a korai német esztétikai gondolkodás. Bodmer, Breitinger, Baumgarten, Gottsched – a korszak szakértőinek körén kívül ismeretlen nevek voltak akkoriban, amikor például a *Janus* folyóirat „Az esztétika forrásvidéke” számát szerkesztette; és a nyolcvanas évek új hullámmal, új szenzibilitással, a posztmodern előérzetével terhes légkörében amúgy is kissé érdektelennek hatott az olyasmi, mint a racionalista esztétika vagy a korai német felvilágosodás. „Gottschedet, Mendelssohnt, Moritzot [...] csak az fog olvasni, »kit kicsi korban és ázott kötelekkel« (Horatius) vettek rá az efféle írók tiszteletére” – írta maga is, egyrészt jól tudva, hogy kedvencei enyhén szólva is nélkülözik a „sztárfilozófusok” könyveiből áradó intellektuális delejt és szellemi aurát, másrészt bízva abban, hogy meg fogja majd értetni a szerzők fontosságát. És a kedvéért mindenki hajlandó volt átrágni magát az előírt szövegeken, és megtartani egy-egy lelkes, botladozó, ám általa mindig figyelemmel hallgatott és szenvedéllyel korrigált referátumot vagy kiselőadást. (Hogy mennyire nagyvonalú és mennyire kiváló tanár volt, mutatja az is, hogy nagy témáit leginkább tanítványai – V. Horváth Károly, Szécsényi Endre, Vitéz Ildikó és mások – írták meg, vagy talán írták *tovább*, és itt feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy munkájuk értékéből ez nem vonhat le semmit, ugyanakkor, mint nagyszerű mesterükre, örökre büszkének lehetnek rá.)

Nagyszerű előadó volt. Papír és jegyzetek nélkül beszélt; a német szabadkőművés-ségről, a zsidó felvilágosodásról, a reneszánsz mágiáról ugyanolyan lenyűgöző tudást mutatva, mint akkor, amikor Heideggerről, Fichtéről, Foucault-ról, Barthes-ról, esetleg Bulgakovról vagy éppen Márton László első könyvéről, a *Nagy-budapesti Rém-üldözés*ről tartott előadást. Ha valaki hallhatta ezeket az egyből könyvbe kívánczozóan szakszerű és lebilincselő eszmefuttatásokat, csodálkozhatott, hogy szerzőjük olyan keveset publikált. Beszéd közben szerette kifejezésre juttatni a témához való szenvedélyes viszonyát – „De értsétek meg, én szeretem ezt az embert!” – ismételte egy szakkollégiumi előadáson,

amit Roland Barthes-ról tartott, ahol a közönség nagy része nem is szakkollégistákból, hanem az erre az estére összeverődött régi tanítványokból állt. Néhány általa használt jellegzetes szó is átment a tanítványi köztudatba, így például a *gajdesz*, amit többnyire a „gajdeszba küldeni”, azaz valakit (filozófust, állítást, nézetet, rendszert) megbírálni, megcáfolni, elutasítani értelemben használt.

A rendszerváltás után egy darabig még tanított Pécssett („nagyon kevés dolgot hagytam jóvá a saját életemben visszafelé, de ezek között ott van Pécsnek az a része, amelyhez neked is közöd volt”, írta egyszer); illetve másik „régii” munkahelyén, az Iparművészeti Főiskolán. Érdeklődése a zsidó felvilágosodás és a klasszikus német filozófia kapcsolata iránt mindinkább elmélyült; az ELTE Hebraisztikai Tanszékén tartott előadásokat erről; és egy darabig sokak számára úgy tűnt, ez a témakör lesz a kiválasztott, melyből megszületik a „nagy mű”, a mindenki által várt önálló könyv, egy monográfia; vagy legalább egy szolid bölcsészdoktori vállalkozás. Miután felesége (a kiváló szlavista Kiss Ilona) a moszkvai Magyar Intézet igazgatója lett, és a Kisbali-család nagyobb része (Ica, Laci, Tamás) a távoli Moszkvába költözött; ott részben kényszerből, részben az obskúrus témák iránti szenvedélyétől vezetettve a német és zsidó felvilágosodás „orosz”, azaz oroszországi, de latin nyelven íródott párhuzamaira vetette magát. Amennyire erről az időszakról tudomásom lehet (néhány telefonbeszélgetésnek, illetve moszkvai leveleinek köszönhetően), ha kinti életének egészét nem is, de hangulatát mindenképpen az egészsége miatti aggodalom, a hazai közállapotok (a szélsőjobb és a rasszizmus térnyerése, a szabaddemokrata politizálás színvonalatlansága, az elhatalmasodó balkánosodás) miatti elkeseredés határozta meg.

Magányosnak és elszigeteltnek érezte magát; de (Ó, a nagy Bulgakov-rajongó!) élvezettel figyelte és elemezte a moszkvai hétköznapok regénybe illő abszurditását. Depressziójának mélységeibe itt nem gondolnék bele, viszont könnyű elképzelnem az orosz könyvtárosokat kitartó lelkesedéssel győzködő örök tanárt. „A múltkor például feltehetően identitásválságot okoztam az egyiknek, aki tett egy megjegyzést, hogy mi a bajom nekem, ha a sok száz olvashatatlan latin szöveg után nem hozzák ki a százegyediket. És akkor elmagyaráztam neki, hogy bizony itt arról a Bilfingerről van szó, aki húsz éven keresztül Pétervárott tanított, németül útikönyvet írt a városról, s I. Péter akkora nyugdíjat adott neki, hogy ezért most akár az egész könyvtár leszálalékoltathatná magát. [...] Mindezt úgy kell elképzelni, hogy én még most is csak azt a húsz orosz szót rakosgatom ide-oda, amire nyolcadikból emlékszem. (Látod, az infarktust is akkor kaptam, amikor elhatároztam, hogy mégis megtanulok oroszul. Amikor pedig visszatértem, akkor komolyan felvetődött a kérdés: hogy a hátralévő időben épp oroszra kellene tanulnom? Persze tudom, hogy ez így hülyeség, s még hülyébben hangozhat a te füledben, de elég nehéz elhessegetni ezeket az ostoba gondolatokat, ha amúgy már maguktól is jönnek.)”

Egy pillanatra félreteszem a kételyt; az Ó rangja nem attól függ, hogy én, volt tanítványia mit is gondolok róla, és leírom a mondatot: a legnagyobb ember volt, akit valaha ismertem. Semmi egyebet nem érzek (még a gyász kötelező érzését sem!), mint forró szeretetet és a régi rajongást.